

2003. V. évfolyam, 1. szám

HA
6.026

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

---

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

9.

Scholastica

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központjának
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem)
Bart István (Corvina Könyvkiadó, Budapest)
Heltai Pál (Szent István Egyetem, Gödöllő)
Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Főiskola)
Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem)
Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem)
Prószéky Gábor (MorphoLogic, Budapest)
Sohár Anikó (Nyugat-Magyarországi Egyetem, Győr)
S. Fenyő Sarolta (Miskolci Egyetem)
Szabari Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

Korrektor:

Gspann Veronika

Folyóiratunk megjelenését támogatta:

Szt. Jeromos Alapítvány

2003. V. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Scholastica

Megvásárolható:

Eiler Miklósné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1088 Múzeum krt 4. "F" épület
Telefon: 2 669833/5894 Fax: 4 855217
e-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Megrendelhető:

Scholastica Kiadó
Budapest, 1123 Kékgolyó u. 30.
Fax: 2 128320

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Regál Grafikai Stúdió
Készült a Syculus Kft. digitális nyomdájában, 2003-ban
Felelős vezető: Pataki István

Tartalom

Fordítástörténet

Ruzsiczky Éva

A bibliafordítás néhány kérdése 5

Burján Monika

*A fordításról való gondolkodás Magyarországon
a XVI–XVII. században* 18

A fordítás elmélete

Albert Sándor

A contresens fogalma a fordításelméletben 44

A fordítás oktatása

Lesznyák Márta

A fordítói kompetencia értékelése: helyzetkép és kutatási feladatok . . . 60

Élthes Ágnes

Gyakorlatok a fordítás és a tolmácsolás határmezsgyéjén 81

Veresné Valentinyi Klára

A blattolás tanítása 93

Műfordítók műhelyében

Tatjana Voronkinával beszélget Soproni András

Bársonyos stilizálás 104

Könyvszemle

Zank Ildikó

Alicia Betsy Edwards: The Practice of Court Interpreting 109

Márta Anette

*Ulla Connor: Contrastive Rhetoric. Cross-Cultural Aspects
of Second-Language Writing* 114

Kálmánné Horváth Bea

Frank Austermühl: Electronic Tools for Translators 117

Tóth Ágnes

Anthony Pym: Epistemological Problems in Translation

and its Teaching 121

Papp Andrea

Petrőczy Éva: Fél-szentek és fél-poéták 123

Útmutatók

Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára 125

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára 126

Konferencianaptár 128

Visszanéző

Korábbi számaink tartalmából 130

A bibliafordítás néhány kérdése*

Ruzsiczky Éva

Aki a Biblia lefordítására vállalkozik, annak több olyan kérdéssel szembe kell néznie, amely más mű lefordításakor föl sem merül, vagy ha mégis, akkor sokkal könnyebben megválaszolható. Ilyen először is magának a lefordítandó szövegnek a kérdése, aztán a Biblia fordítása során szem előtt tartandó célok, elvek kérdése, az eleve megkövetelt hitelességre való különös tekintettel, vagy az a kérdés, hogy vajon szakfordítói feladat-e a Biblia lefordítása vagy műfordítói.

I.

Ami a lefordítandó szöveget illeti: más (irodalmi) művek esetében rendszerint elég azt elhatározni, hogy ettől vagy attól a szerzőtől ezt meg ezt lefordítjuk. Ezen túlmenően legfőljebb az lehet még kérdéses, hogy ha többször kiadott, átdolgozott műről van szó, akkor vajon melyik kiadást vegyük alapul: az elsőt-e vagy az utolsót, a szerző életében megjelentet-e vagy a halála után újra kiadottat.

Szemponatok az egyik mellett is, a másik mellett is szólhatnak, de általában nagyobb nehézség nélkül meg lehet határozni az előnyöket és a hátrányokat, attól is függően, hogy milyen célok elérésére törekszünk. A lefordítandó szöveg ezzel készen áll előttünk. A Biblia vonatkozásában a helyzet sokkal nehezebb, bonyolultabb. Először is: az eredeti szerzők Bibliája nem maradt fenn. Szövegét különféle kéziratok (értsd: másolatok a könyvnyomtatás előtti időből), fordítások és kiadások őrizték meg. Ezek száma meglehetősen nagy. Csak a héber Ószövetségnek (a továbbiakban: ÓSz) De Rossie (1784–88) már 1300 kéziratát felöleli, s azóta az ismertté vált héber kéziratok száma – az újabb felfedezések révén – nagymértékben megnőtt (például 1896: Kairó, geniza, ahonnan csak a Cambridge-be került töredékek számát százezerre becsülik; 1947/1948, 1962: Kumrán, ahol felszínre került egy csaknem teljes Izajás és – Eszter könyvének kivételével – az ÓSz minden könyvéből számos töredék).

A görög ÓSz-nek is több mint 1500 kéziratát ismerjük. Ugyanakkor a görög Újszövetség (a továbbiakban: ÚSz) ismert kéziratainak száma 1967-ben

---

* A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1992. október 2-i ülésén elhangzott előadás kiegészített, átdolgozott változata.

már elérte az 5236-ot. Nincs még egy olyan antik mű, amely annyi és oly régi kéziratban maradt volna fenn, mint épp a görög ŰSz. Érthető, hogy a teljes görög ŰSz kéziratanyagának feldolgozására a münsteri egyetemen 1959-ben külön intézetet alapítottak (K. Aland vezetésével).

A Bibliának a különféle kéziratokban megőrződött szövegei a mondanivaló lényegét tekintve megegyeznek és sértetlenek, de a kisebb részletekben a másolások, az akaratlan módosítások vagy a szándékos „javítások, helyesbítések” következtében eltérhetnek, sőt el is térnek egymástól, más szóval bizonyos mértékben „megromolva” állnak előttünk. A szövegkritika feladata, hogy a fennmaradt kéziratok értékét – külső és belső kritériumok alapján – megállapítsa, és a Biblia eredeti, hiteles szövegét kikövetkeztesse, helyreállítsa. Csakhogy: miként a különféle segédtudományok (bibliai földrajz, bibliai névtan, illetőleg bibliai nyelvészet, bibliai régészet, bibliai kronológia) eredményei, amelyek szintén kihatnak a Biblia szövegének értelmezésére, következésképpen a fordítására is, ugyanúgy a szövegkritika eredményei sem tekinthetők lezártak, végérvényesnek. Ellenkezőleg: az újabb fölfedezésektől is függően állandóan változnak, fejlődnek.

Példát is említve: Az ŰSz-nek az a szövege, amelyet az úgynevezett Hetvenes-fordítás (Septuaginta) tartalmaz, sokáig igen nagy tekintélynek örvendett. Ez volt Egyiptomon kívül is a szórványokban élő hellén zsidóság hivatalos Bibliája. De ez lett a „keresztény ŰSz” is: az ŰSz szerzői a Hetvenes-fordításból idézték az ŰSz-et. Az első latin ŰSz-fordítások szintén ennek alapján készültek, s a keleti egyháznak még ma is ez a hivatalos ŰSz-e.

A zsidóság körében azonban a jeruzsálemi templom pusztulása után a Hetvenes-fordítás elvesztette addigi föltétlen tekintélyét. Egyrészt eleve nem felelt meg teljesen annak a kánonnak, amelyet a templom pusztulása után Palesztinában megállapítottak. Ezen túlmenően: amikor készült, a Biblia héber szövege még nem állapodott meg, következésképpen a Hetvenes-fordítás szövege nem volt azzal az – egységesítő munka eredményeként létrejött – héber szöveggel teljesen azonos, amely a II. században hivatalosnak számított. Ehhez járult, hogy Akiba rabbi iskolája, amely a II. század elején a legnagyobb tekintélynek örvendett, nem érte be az értelemszerű fordítással, hanem a héber nyelv legkisebb kifejezőeszközeibe is teológiai értelmet magyarázott bele. Ezeket a Hetvenes-fordítás szövegében – természetszerűen – nem lehetett fölfedezni. Következésképpen a hellén zsidóság számára olyan új fordításokról kellett gondoskodni, amelyek a szóban forgó követelményeknek jobban megfeleltek. Így született – csak a legfontosabbakat említve – az Aquila-, a Theodotion- és a Szümmachosz-féle ŰSz-fordítás.

Más kérdés, hogy a IV. század végén (390-től) Szent Jeromos, akinek nevéhez a Vulgata néven nagy tekintélyre emelkedett bibliafordítás fűződik, szakított az addigi gyakorlattal és visszatért a héber eredetihez. Ez akkor meglehetősen nagy újításnak számított a Biblia latinra fordítása történetében, hiszen az addigi latin fordítások (összefoglaló néven: Vetus Latina) a Septuagintán alapultak.

Korunkban a legtöbb szövegkritikus az úgynevezett maszoréta szöveget részesíti előnyben a Hetvenes-fordítás szövegével szemben, jóllehet ez sokkal ké-

sőbbi: a 750 és 1000 között dolgozó maszoréták, azaz palesztinai szövegkritikusok munkájának gyümölcse, akik az egységet meglehetősen mesterséges úton teremtették meg (egy szöveg kiválasztása s az elérhető többi szöveg elpusztítása útján). Így érthető, hogy a bibliafordítók 1947-ben Hollandiában megtartott nemzetközi konferenciáján úgy döntöttek, hogy ahol csak lehet, fordításkor a maszoréta szöveghez kell igazodni. Ugyanakkor azt is leszögezték, hogy vannak helyek, ahol a maszoréta szöveget nem lehet világosan megérteni, vagyis lefordíthatatlannak kell tekinteni. Ilyen esetekben a görög vagy a szír fordításokhoz kell folyamodni. Ehhez gyakorlati segítséget nyújtandó a United Bible Societies *Helps for Translators* című sorozat 1. darabjaként megjelentetett egy kötetet (Hulst 1960), amely a teljesség igénye nélkül 1200 homályos vagy nem teljesen egyértelmű részletet illetően szolgál felvilágosítással, különféle fordítások, elsősorban a Hetvenes-fordítás szövegének figyelembevételével, idézésével.

Az ÚSz könyvei közül a szövegkritikusok a legbehatóbban az evangéliumok szövegét tanulmányozták, s a fennmaradt kéziratok, változatok alapján különféle típusokat állapítottak meg. A legfontosabbak:

1. A B szöveg (a B Kódex után), másképpen: semleges egyiptomi, alexandriai szöveg. Ennek egyik fő sajátossága, hogy nem harmonizál. Nagyon régi (Origenész szövege!), és csaknem általános vélemény szerint ez áll a legközelebb az eredetihez. Mindamellettt épp az újabb szövegkritikusok szövegfeldolgozás eredményének tartják, amely a profán szövegkritika központjában, Alexandriában készült. De ha így van is, annyi bizonyos, hogy kitűnő szövegeken alapszik.

2. A D szöveg (a D Kódex alapján) vagy másképpen a bizánci, nyugati szöveg (ezt először a régi latin fordításokban mutatták ki, de a szír fordítások is ezt képviselik!) Kr. u. 300 körül alakult ki, Antióchiában, a B típus kevésbé tiszta változataként. Mértéktartóan harmonizál, nyelvhasználata gondos. Kis-Ázsián át Bizáncba került, és mintegy a görög egyház hivatalos szövegévé vált. Mint ilyen háttérbe szorította a többi típust. A legtöbb görög kéziratban ez a szöveg maradt fenn. Nagyon régi (a II. századból, ha nem még régebről való), nagyon elterjedt (latin, szír területen, Egyiptomban: sahidai fordítás). Harmonizál, kiegészítéseket tartalmaz, s olykor különféle nehéz részek hiányoznak is belőle. Általános vélemény szerint távolabb áll az eredeti szövegtől, mint a B típus. A nyelvhasználata kevésbé gondos. Többen úgy vélik, hogy a görög keresztény közösségek irodalmi műveltségének alacsonyabb szintje is közrejátszott létrejöttében. Röviden: kora keresztény népies szövegváltozat.

3. Az A Kódexről elnevezett A típus, másképpen antióchiai vagy koiné szöveg. A tudományos szövegkritika csak a Codex Sinaiticus fölfedezése (1844) után szakított vele. Azóta egyértelműen a B típus számít a legjobb szövegnek (kritikai kiadások!), bár a legújabb papiruszleletek fölfedezése óta némelyek ismét tartózkodóbbak lettek megítélésében.

Ami az első nyomtatott bibliafordítások szövegét illeti: tudvalevő, hogy a Vulgata a VII–VIII. századtól végérvényesen háttérbe szorította a korábbi latin fordításokat, de ugyanakkor a középkorban magának a Vulgatának is több változata forgott közkézen. Olyan változatok is elterjedtek, amelyekben a Biblia szövege összekeveredett a Vetus Latina (a korábbi latin fordítások) szövegével. Hitelességre törekvés csak a Karolingok korától figyelhető meg: Nagy Károly

kifejezetten sürgette a Biblia hiteles szövegének helyreállítását. Ennek jegyében született Alcuin szövege. Ez szolgált alapul a párizsi egyetem szövegéhez, amely az egész középkoron át irányadónak számított, és amelyen az első nyomtatott Vulgata-kiadások is alapultak (Mainz, 1455–56). Az első nyomtatott görög ÚSz (Erasmus, 1516) viszont kései görög kéziratok szövege alapján készült. A Vulgata vele egy időben használt szövegeihez sokkal régebbi kéziratok szolgáltak forrásul. Mindamellett: Erasmus ÚSz-e széles körben elterjedt, és több nemzeti nyelvi ÚSz-fordításhoz alapul szolgált. Ugyanakkor a Vulgatát a Trienti Zsinat (1546) autentikusnak nyilvánította és elrendelte egy hivatalos kiadás elkészítését.

A XX. század elején (pontosabban 1907-ben) X. Piusz pápa megbízta a Benedek-rendet a Vulgata revíziójával. Az évtizedeken át folyó munka gyümölcse az 1979-ben napvilágot látott Nova Vulgata Bibliorum Sacrorum editio (Neo-Vg). Közben azonban a jeruzsálemi biblikus intézet – eredeti szövegek alapján – megjelentette francia nyelven az ún. jeruzsálemi Bibliát (La Bible de Jérusalem 1955), ez hamarosan nagy tekintélyre emelkedett.

Mindent egybevéve: a bibliafordítóknak gyakorlatilag sose állt egyetlen olyan szöveg rendelkezésükre, melyet minden szempontból egyszer s mindenkorra megfellebbezhetetlennek tekinthettek volna.

II.

Sok irodalmi művet lefordítanak sok nyelvre, sőt a különféle korokban újra meg újra lefordítanak, de ezek fordításainak és újrafordításainak száma azzal összevetve, hogy a Bibliát hány nyelvre fordították le, és hányszor fordították le újra, olykor még egyazon nyelvre is, elenyésző. Ez elsősorban nem arra vezethető vissza, hogy nagyon régi művel állunk szemben (vö. Gilgames eposz). Sokkal inkább abból következik, hogy a Bibliát mind a zsidóság, mid a kereszténység Istentől sugalmazott Szentírásnak tekintette és tekinti ma is. Magából a Bibliából tudjuk: az Írások (értsd: a Törvény és a próféták) ismerete kezdettől föltétele volt a választott néphez tartozásnak (vö. MTörv 6), Jézus Krisztus pedig arra adott megbízást tanítványainak, hogy minden népnek hirdessék evangéliumát – a világ végéig (vö. Mt 28, 19–20; Mk 16, 15 kk; Lk 24, 47).

A Babilonba hurcolás (Kr. e. 734, 670, 597, 586) előtt Palesztinában az Írások megismerése nem ütközött nyelvi szempontból akadályba. De azután, hogy a száműzöttek hazatértek, a hébert egyre inkább felváltotta az arámi, ezért szükségessé vált, hogy az ÓSz-et zsinagógai használatra lefordítsák arámira. Így keletkeztek az első – parafrázisszerű – arámi fordítások, az úgynevezett targumok. De még előbb, a szórványban élő görög anyanyelvűeknek is le kellett görögre fordítani az ÓSz-et. Ennek jegyében került sor a már említett Hetvenes-fordítás (Septuaginta) elkészítésére az Alexandriában élő hellén zsidók számára (Ariszteász levele: törzsenként hat tudós készítette hetvenkét nap alatt – innen ered az elnevezése).

Az ÚSz könyveit zömében görög nyelven írták szerzőik, így lefordításukra aránylag későn került sor, hiszen a római birodalomban a görög köznyelv (koiné)

általánosan el volt terjedve. Ezért érthető módon az első keresztény bibliafordítások azokban a provinciákban készültek, amelyek nem voltak elgörögösödvé. Ezek közé tartozott például Felső-Egyiptom, Africa. Itt keletkeztek a főbb nyelvjáráásokat képviselő kopt fordítások (szahidi, bohairi), amelyeket a III. sz. elején kezdhettek el lejegyezni, de a legrégebb (II. sz.-i) latin fordítások eredetét szintén Észak-Afrikában keresik a szakemberek. Az első szír evangéliumfordítások viszont az arámi keresztények számára készültek, Mezopotámia északi részén, ahol a görög hatás kevésbé érvényesült. A görög nyelv háttérbe szorulásával azonban másutt is szükségessé vált a Biblia lefordítása. Mindenekelőtt latin fordítások születtek jelentős számban. Ezeket követték a gót, az örmény, az etióp, az ószláv és a többi fordítások, egészen napjainkig, amikor is az emberiségnek már csak egészen kis töredékét képviselik azok a népcsoportok, amelyeknek a nyelvére/nyelvjárására még nincs a Biblia – ha nem teljes egészében is, de legalább fő részleteiben – lefordítva.

A bibliafordítók szeme előtt a századok során kettős cél lebegett. Egyfelől: a Bibliát (Istennek benne foglalt kinyilatkoztatását!) mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni. Másfelől: a szövegét híven meg kell őrizni a maga eredeti épségében. Ez a két szempont sohasem került egymással szembe, de azért azt illetően, hogy milyen fordítói elvek érvényesítésével lehet a hitelesség követelményének leginkább megfelelni, változtak a századok folyamán a vélemények. Némelyek csak a teljesen szolgai, szó szerinti fordítást tartották hitelesnek, mások – számolva a nyelvek közt fennálló különbségekkel – nem ragaszkodtak minden egyes szó átültetéséhez, ehelyett az eredeti szöveg értelmének pontos tolmácsolására törekedtek.

Nyilvánvaló: ez a két elv nem érvényesült mindig következetesen; ellenkezőleg: nemegyszer még egyazon bibliafordításon belül is keveredett egymással. Már a Hetvenes-fordításban (Kr. e. 150 k., bár a Pentateuchus keletkezési ideje Kr. e. 285 és 246 közé esik) megfigyelhető, hogy készítői közül némelyek szolgai módon minden szót visszaadtak, mások jóval szabadabban kezelték forrásukat, és annak érdekében, hogy az általuk lefordított könyvet minden nehézség nélkül meg lehessen érteni, még az eredeti szöveg parafrázisszerű tolmácsolásától sem riadtak vissza.

A későbbi görög fordítók közül például Aquila, aki Hadrianus császár korában (117–138) az egész ÓSz-et újra lefordította, Akiba rabbi tanítványaként minden igyekezetével azon volt, hogy az eredeti héber szövegnek – szolgai módon – minden egyes szavát visszaadja, s teljesen figyelmen kívül hagyta a görög nyelv törvényeit, következőképpen fordítása helyenként értelmetlen, sőt ellentétes értelmű. Am Akiba rabbi más tanítványai még rajta is túltettek: a szóról szóra fordítást sem tartották elég hitelesnek, ezért arra törekedtek, hogy a betűket is mind átültessék. Theodotion, aki szintén a II. sz.-ban élt, és inkább csak a Hetvenes-fordítás revíziójára vállalkozott a héber eredeti alapján, semmint önálló fordításra, nem követett el erőszakot a görög nyelven; ettől függetlenül sok héber szót átültetett vagy átírt a görögbe.

A II. sz. végén Szümmachosz már szabadabb kézzel dolgozott, mint Aquila vagy Theodotion: tekintetbe vette a görög nyelv szokást, ennek jegyében enyhítette az ÓSz antropomorfizmusait. A kopt fordítások nyelvjárási változatai

közül az egyik (a boharai) jobban tapad a betűhöz, olykor az értelem rovására is; a másik (a szahidi) szebben, szabadabban adja vissza a görög szöveget. Szent Jeromos – ahogyan ez Pammachius római szenátorhoz intézett leveléből kiviláglik – Aquilától és másoktól eltérően azt az elvet vallotta, Cicero példájára és tanítására hivatkozva, hogy amikor két nyelv kifejezőeszközei nem fedik egymást teljesen, akkor az eredeti szövegnek nem a szavait kell átültetni szóval fordítva, hanem a szavak értelmét kell megragadni, tehát mintegy jelentésről jelentésre kell fordítani (Szent Jeromos 1991: 91).

Szent Jeromos Vulgatája – tudjuk – nagy tekintélyre emelkedett. Ennek ellenére Szent Jeromos fordítói elvei nem váltak általánossá. Mindig voltak, illetőleg maradtak hívei a szolgálai módon, szóról szóra, sorról sorra való fordításnak, nemcsak az egész középkoron át, hanem később (a XVII–XVIII. században) is.

Korunkban a Biblia iránti érdeklődés mondhatni soha nem tapasztalt mértékben felfokozódott. Ez maga után vonta a fordítói elvek terén a differenciáltabb állásfoglalást. Gyakorlatilag: az úgynevezett nagy nyelveken – más-más fordítói elvek érvényesítésével – párhuzamosan több fordítás is készült vagy készül. Például angol nyelven 1957-ben kiadtak egy olyan ÚSz-fordítást (*Concordant Version of the New Testament*), amelynek készítői megkísérelték, hogy a különféle görög, illetőleg arámi szavakat az angolban is mindig ugyanazzal a szóval adják vissza, aztán ahol csak tudtak, az eredeti mondatfűzéshez is próbáltak igazodni. De még tíz év sem telt bele, már napvilágot látott (1966-ban) a *Good News for Modern Man* – ez az egészen egyszerű, közérthető nyelven készült ÚSz-fordítás. Aztán pár évre rá (1970-ben) megjelent – *The New English Bible* címen – a protestánsok igényes angol nyelvű, standard Bibliája.

A XX. századi bibliafordítások sorában a *Concordant Version of the New Testament* nem egyéb, mint kivétel, elszigetelt jelenség. A bibliafordítást taglaló szakemberek az efféle próbálkozásokkal szemben korunkban azt tartják alapvetőnek, hogy a Bibliát – rendeltetésével összhangban – akár első hallásra vagy olvasásra meg lehessen – különösebb nehézség nélkül – érteni. Ezt a már említett Jeruzsálemi Biblián kívül az össznémet új katolikus bibliafordítás (*Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift. Das Neue Testament* 1973., *Das Alte Testament* 1974) is tanúsítja. De megemlíthető az is, hogy a United Bible Societies a *Helps for Translators* című sorozat VII. darabjaként megjelentetett egy olyan kötetet, amelyben a szerző gyakorlati tanácsokat ad a fordítóknak, hogyan tehetik a kevésbé tájékozott nagyközönség számára is könnyen érthetővé bibliafordításukat (Wonderly 1968).

III.

Az Ószövetség népének irodalma még mielőtt írott formát öltött volna, már hosszú fejlődésen ment keresztül, a történelmi korban pedig évszázadok, sőt évezredek eseményei, tanulságai és megfigyelései csapódtak le benne, folyamatosan. Közben alakultak, tisztultak a gondolatok, a fogalmak, a megfogalmazások, mondhatni az a tartalom, amelynek kifejezésére ez az irodalom hivatva volt. Ugyanakkor Izrael fiainak irodalma egészet alkotott és a hatás-

kölcsönhatás viszonyában állt – a műfajok, a felhasznált elemek, motívumok, a kötelezőnek tartott formák, képek stb. tekintetében – a szomszédos népek (egyiptomiak, kánaániak, filiszteusok, hettiták, arámiak, asszírok, babilóniaiak stb.) irodalmával, de mint a keleti irodalmaknak általában, azért megvoltak a maga sajátos vonásai is.

Igy például gyakori a Bibliában a kiazmus, az anafora, a fokozás, a hiperbola, a megszemélyesítés. Leginkább mégis a képek sokasága és változatossága jellemzi a Biblia felőlelte irodalmat, költészetet, valamint ugyanannak a gondolatnak megismétlése – kétszer vagy háromszor – más-más szavakkal, fordulatokkal, vagyis a paralelizmus. A paralelizmus az akkád, a föníciai, az ugariti, az egyiptomi költészetet is jellemzi, de tetőfokát épp a héberben érte el. Ezt némelyek a szemita népek dinamikus érzelmvilágával, ennek hullámzó formában való megnyilatkozásával magyarázzák. Mások arra vezetik vissza, hogy a gondolatot koncentrikus (körkörös) formában igyekeztek kifejezni. Akárhogyan van is, annyi bizonyos, hogy a Bibliában nem egyszerűen azzal a stilisztikai alakzattal állunk szemben, amely rokon értelmű szavak harmonikus kapcsolatán alapszik, hanem olyan egymás után következő egységek tartalmi és formai hasonlóságával/azonosságával, amelyek rendszerint 2-4 szótagból állnak és ugyanazt a gondolatot fejezik ki. Ez a paralelizmus lehet szinonimikus, de koordináló is, amikor is különböző, de tárgyi szempontból ugyanolyan értékű gondolatra épül (például Zsolt 9, 16: A népek a maguk ásta verembe estek, s a hálóba, amit vetettek, az ő lábuk botlott), de ugyanígy antitézisen alapuló, ellentétes (pl. Zsolt 20, 6: Némelyek a harci szekerekben, mások a lovakban biznak, mi ellenben Urunk, Istenünk nevét hívjuk segítségül), valamint kiegészítő és fokozatos is, amikor is ugyanannak a gondolatnak más-más aspektusa kapcsolódik össze (például Zsolt 9, 8: De lám, az Úr mindörökké trónol, bírói széke ítéletre készen áll), illetőleg amikor a gondolat egyre fokozódó formában ismétlődik (például Biblia 1973. Zsolt 67, 4, 6: Magasztaljanak a népek, Istenünk, minden nép dicsőítsen téged).

Hogy a különféle paralelizmusokkal, illetőleg a képek sokaságával a fordító hogyan próbál megbirkózni, az mindenekelőtt attól függ, hogy a hitelességet miként értelmezi, tehát hogy szó szerinti megfeleltetésre törekszik-e inkább, akár azon az áron is, hogy a szöveg hírértéke bizonyos mértékig csorbát szenved, vagy arra, hogy fordítását minden nagyobb nehézség nélkül meg lehessen érteni, vagyis hogy kifejezései a célnyelvben is világosan tükröztessék azt a tudattartalmat, amelyet az eredetiben szereplő kifejezőeszközök hordoznak.

Aki arra is súlyt fektet, hogy az eredeti szövegben található képek, idiómák a fordításban is „megszólaljanak”, azaz egyértelmű, világos kifejezőeszközzül szolgáljanak, az óhatatlanul szembekerül azzal a kérdéssel, hogy vajon a célnyelvben, a célnyelv irodalmában élnek-e az eredeti szövegben szereplő képek, idiómák vagy ha nem, akkor az adott földrajzi környezetben, az adott művelődési fokon (!) még vagy már beilleszthetők-e úgy a fordításba, hogy az átültetés során a hírértékük csorbítatlanul megőrződjön. Ugyanakkor nyilvánvaló: az, hogy a célnyelvben, illetőleg ennek irodalmában megtalálhatók-e a keresett bibliai képek, idiómák, az nagymértékben függ attól, hogy a Biblia első fordítói fordítás közben milyen szempontokat, elveket tartottak szem előtt. Ha az első

bibliafordítók nem ültetik át, azaz nem fordítják le szó szerint valamely nyelvre a nemegyszer más szemléleten alapuló, szokatlan, sőt idegenszerű állandósult szókapcsolatokat, szóképeket, akár annak kockázatát is vállalva, hogy fordításuk nem lesz teljesen világos, közérthető, akkor eleve meg sem teremődik a lehetősége annak, hogy azok a célnyelv szókészletébe beépüljenek (Martins 1970: 299).

Így a Biblia kései fordítóinak, a bibliafordítások átdolgozóinak semmivel sem lesz könnyebb a helyzetük, mint amilyen az első bibliafordítóké volt. Ha viszont a Biblia első fordítói szó szerint átültetik – akár az értelem bizonyos fokú megcsorbitásának kockázatát is vállalva – a képeket, idiómákat, akkor előfordulhat, hogy ezek beépülnek legalább részben a célnyelv szókincsébe, és századok múltán már természetes kifejezőeszközzül szolgálhatnak a kései utódoknak. Ez azt jelenti, hogy a Biblia újrafordítói, a bibliafordítások átdolgozói már bátran törekedhetnek közérthetőségre, ennek érdekében nem kell az eredeti szövegben szereplő képekről, idiómákról lemondaniuk, hiszen azok a célnyelv szókincsében is föllelhetők, tehát „megszólaltathatók”.

Más szóval: ha szó szerinti fordításra törekedtek, akkor a bibliafordítók, mindenekelőtt az első bibliai részletek lefordítói (így az első lekciónáriumok készítői) kisebb vagy nagyobb mértékben hozzájárultak az adott célnyelv kifejezőeszközletének a gyarapításához, még ha ez nem volt is szándékukban¹. Ezt a különféle nyelveken készült frazeológiai gyűjtemények (a szótárakat is ide értve) egyértelműen tanúsítják: számos olyan állandósult szókapcsolatot tartalmaznak, amelynek eredete a Bibliára megy vissza (Bíró és Sclandt 1937, Büchmann és Heinemann 1928, Paul 1966).

Az Ószövetség népe körében – pásztorkodó, félnomád népről lévén szó – a kos, a kecske, a bika szarva az erő, a hatalom jelképéül szolgált. Így érthető, hogy a héberben több állandósult szókapcsolat is létrejött a magyar *szarv* szó héber megfelelőjével. Ha valakinek ‘fölemelkedett/fölemeltetett, felmagasztaltatott stb. a szarva’, ez azt jelentette, hogy ereje teljében volt, tekintélynek örvendett, tisztelet övezte (vö. 1Sám 2, 1; Zsolt 75, 11; 89, 18. 25; 111, 9). Az ember akár a saját szarvát is fölemelhette (vö. *fölemeli a fejét*), ez esetben az erő, a hatalom éreztetésére utalt a kifejezés, túlzott öntudatot fejezett ki (vö. Zsolt 75, 5 kk.). Ha más emelte fel valakinek a szarvát, ez azzal volt egyértelmű, hogy megsegítette, kiszabadította szorultságából, erőt adott, vigaszt nyújtott neki (vö. 1Sám 2, 1; Zsolt 148, 14; Sir 47, 5); ezzel egyenértékű volt, ha valakinek a szarvát Isten kegyelméből vagy nevében emelte föl valaki (vö. Zsolt 89, 18. 25). De hasonló értelmet hordozott a ‘szarvat növeszt’ kifejezés is (vö. Ez 29, 21). Ezzel szemben a ‘szarvat letör/levág’ az erő, a hatalom megtörését fejezte ki (vö. Sir 47, 7; Jer 48, 25; Siral 2, 3; Zsolt 75, 11). Ezzel összhangban Sirák Fiaának Könyvében a ‘szarvát másnak adja’ (vö. Sir 49, 5) arra utal, hogy Júda királyai megbűnhődnek hűtlenségükért: elvesztik hatalmukat, vége szakad dicsőségüknek. Jób könyvében a ‘szarvát a porba fúrja’ (Jób 16, 15) a gyász, a megalázkodás kifejezésére szolgál.

Azokon a helyeken, ahonnan ezeket a kifejezéseket a bibliai lexikonok (Haag 1969, McKenzie 1978)² idézik, egy-két kivételt nem tekintve a magyarban is szerepel a *szarv* szó mind Károlyi Gáspár (1590), mind Káldi György (1626)

bibliafordításában, pontosabban ezek első kiadásában. Az általuk használt, szó szerint lefordított kifejezések a későbbi átdolgozásokba is átkerültek, és még a hatvanas években külföldön megjelentetett protestáns bibliafordításban (Károli é.n.), valamint a háború előtt napvilágot látott utolsó katolikus bibliakiadásban (1934) is sorra megtalálhatók. De közülük – *A magyar nyelv értelmező szótárának* (I–VII. kötet, 1959–62) tanúsága szerint – csak a *megnő a szarva* ‘elbizakodik, rátartívá, nagyralátóvá lesz’, valamint a *letöri a szarvát* ‘megalázza elbizakodottságában, gögjében’ (és ennek változata: *letörik a szarva* ‘enged gögjéből, nagyképűségéből’) tekinthető nyelvünk szókészletében meggyökeresedettnek.

Más szóval: a magyarban inkább csak a negatív kicsengésű kifejezések honosodtak meg. Ez annál szembeötlőbb, mivel a Bibliában a pozitív jellegű kifejezések a gyakoribbak, és a zsoltaókban is ezek vannak túlsúlyban (vö. Káldinál Zsolt 74, 11; 88, 18. 25; 91, 11; 111, 9; 131, 17; 148, 14), amelyekről tudvalevő, hogy a Biblia ószövetségi részének legismertebb darabjai közé tartoznak. Így önkéntelenül is arra a következtetésre jutunk, hogy amellet a szinte magától értetődőnek látszó, már-már közhelynek számító tétel mellett, amely szerint az idegenszerű állandósult szókapcsolat meghonosodásának alapföltétele a gyakori használat, azt is szükségesnek látszik kiemelni, hogy a gyakori, illetőleg a hosszú időn át való használat **önmagában** még nem idézi elő föltétlenül az idegenből „lefordított” idioma meghonosodását.

Miután a szó szerint való fordítás háttérbe szorult, a bibliafordítások átdolgozói többnyire szakítottak a célnyelvben nem élő, meg nem gyökeresedett bibliai képek, idiómák szóról szóra való átültetésének gyakorlatával. Így érthető, hogy az új magyar bibliafordításokból (Biblia 1973, Biblia 1975) is kimaradt a *szarv*val kapcsolatos idézett kifejezések nagyobb része. Pontosabban: az élő vagy legalábbis érthető negatív kicsengésű kifejezéseket az új katolikus bibliafordítás (1973) általában megtartotta (így Zsolt 75, 11: *A bünösök szarvát* letördelem, ám az igazak feje fölemelkedik; Sir 47, 7: Győzött körös-körül az ellenség felett, ... letörte *szarvukat*; Jer 48, 25: Levágták Moáb *szarvát*; összetörték karját; de Siral 2, 3: összezúzta Izrael egész hatalmát). Az új protestáns bibliafordítás (1975) ezek esetében sem ragaszkodott föltétlenül a hagyományhoz (például Zsolt 75, 11: *A fennhéjázó bünösöket összetöröm*; Károlyinál: *És az gonoszoknak minden szarvát lerontom*; bár Jer 48, 25: *Letörték Móáb szarvát*, és karját összezúzták).

Ami a pozitív tartalom tolmácsolására hivatott kifejezéseket illeti, ezeket az új magyar bibliafordítások készítői még inkább igyekeztek elkerülni, legfőljebb kivételesen (elvétésből?) éltek egyszer-egyszer velük (protestáns részről: Siral 2, 17: örömet szerzett az ellenségnek, fölemelte támadóid *szarvát*; katolikus részről: Sir 47, 5: [Az Úr] erőt adott jobbja, hogy legyőzhesse a harcedzett férfit, és így Izrael *szarvát* fölemelje; Ez 29, 21: Azon a napon *szarvat* növesztek Izrael házának, ... Akkor megtudják, hogy én vagyok az Úr; a protestáns megoldás: *Azon a napon újra megnövelem Izrael háza hatalmát, ...*), esetleg hasonlatba beépítve (így az 1973-i katolikus bibliafordításban Zsolt 92, 11: *Fejem fölemeltem, mint a bivaly szarvát*).

A ‘szarv’ fogalmához kapcsolódó pozitív tartalmú héber kifejezéseket a ka-

tolikus bibliafordítók rendszerint úgy iktatták ki, hogy hasonló értelmű (vö. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII.*) idiómával pótolták. Például 1Sám 2, 10: hatalmat ad királyának, s fölemeli fölmentje fejét; Zsolt 75, 11: az igazak feje fölemelkedik; Zsolt 89, 25: nevemben fölemeli a fejét; Zsolt 112, 9: feje dicsőségesen fölemelkedik (l. még: Zsolt 75, 5 kk; Zsolt 89, 18; Zsolt 148, 14; de kivételképpen 1Sám 2, 1: erővel tölt el Istenem; Siral 2, 17: eltöltötte őket erővel).

A protestáns bibliafordítók az esetek zömében a *hatalom* szóval élve ültették át azokat a szövegrészeket, ahol az eredetiben a *szarv* szó héber megfelelője szerepel, idióma kulcsszavaként. Így 1Sám 2, 10: de királyát megerősíti, felmentjének hatalmat ad; Zsolt 89; 18. 25: Kegyelmed által emelkedik hatalmunk; nevem által emelkedik hatalma; Zsolt 112, 9: hatalma dicsőségesen emelkedik; Zsolt 132, 17: Ott növelem meg Dávid hatalmát; Zsolt 148, 14: Megnöveli népe hatalmát; Ez 29, 21: újra megnövelem Izrael háza hatalmát; de: 1Sám 2, 1: visszaadta erőmet az Úr; vagy Zsolt 75, 11: az igazakat felmagasztalom. Vagyis: az idióma elkerülése érdekében a fordítók – úgy tűnik – még az erő, a hatalom tudatából fakadó öntudat érzékeltetéséről is lemondtak, noha az eredeti kifejezés ezt érzékelhetően sugallja.

A *kéz* szó héber megfelelőjével keletkezett állandósult szókapcsolatokat szemügyre véve: (Haag 1969:661): Egyiptomban az imádkozó embert fölemelt kézzel ábrázolták. Az asszíroknál, a babilóniaiaknál szintén az Isten segítségül hívásának a gesztusa a kéz fölemelése, kitérása. A gesztus ma is él, sőt újabban terjed is, a személyes ima kísérőjelenségeként. Lehetséges, hogy az ÓSz-ben is kitérta karját a zsoltáros, amikor így imádkozott: Halld meg könyörgő szavam, hisz hozzád kiáltok, *kezemet kitérom*, Uram, szent templomod felé (Zsolt 28, 2). De az is lehetséges, hogy már ő is idiómaként vagy legalábbis idiómává valóban levő kifejezésként vette ajkára a szóban forgó állandósult szókapcsolatot. A mai zsoltározó általában idiomaként él a kifejezéssel.

A kéznek a szájhoz emelése a tisztelet, imádás gesztusául szolgált (vö. Jób 31, 27; a latinban is: *ad-orare < ad os*). Jób panaszában olvassuk: ha csókra emeltem *kezemet a szájhoz*, ez is bűn számba megy a bíró szemében. Itt mi már semmit nem érzekelünk abból, amire a kifejezés utal, csupán a szöveg további része sejteti, miről is van szó: akkor fent az Istent megtagadtam volna (31, 28), de csak azért, mert az előzményben a nap és a hold csodálása szerepel. Azt, hogy vajon a héberben a kifejezés az idiomává válásnak vajon milyen stádiumában lehetett, ha ugyan már elkezdődött ez a folyamat, külön kellene vizsgálni (Biblia 1973).

A kéz megtöltése a Bibliában (és az asszíroknál is) a hatalommal való felruházás, elsősorban a papi hatalommal való felruházás szertartásának része volt. A feláldozott állat bizonyos részeit konkrétan odanyújtották a papnak: telerakták a markát (vö. Szám 3, 3). Ott, ahol a szövegkörnyezet kellő felvilágosítással szolgál, az új katolikus bibliafordítás (1973) megtartotta a kifejezést: Jerobéam nem tért meg gonosz útjáról, hanem akinek csak kedve volt hozzá, annak *tele rakta markát*, s [az illető] máris a magaslatok papja lett (1Kir 13, 33). A protestáns bibliafordítók (1975) a *beiktat* igével helyettesítették a kifejezést: akinek ez tetszett, azt beiktatta, hogy az áldozóhalmok papja legyen (1Kir 13, 33).

Mindazáltal: mind a katolikus, mind a protestáns bibliafordítók nagyon korán áttértek a *fölken/fölszentel* igével való megfeleltetésre. Ez arra enged következtetni, hogy idiómaként kezelték a kifejezést, amelyet egyetlen szóval adtak vissza.

Az USz-ben Jézus perében Pilátus még vizet hozatott és valóban megmosta – mentegetőzésül, ártatlanságát bizonyítandó – a kezét. Ezzel szemben a *mossa (a) kezét*, ha a Bibliában jártas nyelvhasználóban esetleg felidézi is Pilátus alakját, illetőleg ítéletét, a magyarban (és nyilván más nyelvekben is) – a Bibliából ismert, konkrét szimbolikus cselekvéssel szemben – egyértelműen idióma. Más szóval: a célnyelvek kifejezőkészlete olyan idiómákkal is gazdagodott a bibliafordítások révén, amelyek a Biblia eredeti szövegében valójában még nem is éltek idiómaként, legfőljebb útban voltak az idómává válás felé. A jelenségre természetesen az ÓSz-ből is lehet példát idézni: míg mai nyelvünkben a *ráruház* szó utal arra, hogy valaki bizonyos tisztség jogos tulajdonosává tesz valakit, addig az Ószövetségben ezt egy szimbolikus cselekvéssel fejezték ki. Így például Eleazár úgy lett pappá, hogy ráadták Áron öltözékét (Szám 20, 26–8).

★

A hasonló példákat még sokáig lehetne sorolni. De talán már az említettek is elegendők ahhoz, hogy föltételezzük: a bibliai idiómák különféle megfeleltetésének vizsgálata, a szókinccs bibliai eredetű rétegenek módszeres feltárása sok tanulsággal járna. Ugyanakkor az a kérdés is fölmerül: vajon a korunkban előtérbe került bibliafordítói gyakorlat, nevezetesen a világosságra, könnyen érthetőségre törekvés nem vonja-e maga után – közvetve – a szókészlet szegényítését. Egyelőre csak arra hivatkozhatok feleletül, hogy olyan nyelvek esetében, amelyekre már évszázadokkal ezelőtt lefordították a Bibliát, az eddig gyökeret nem vert kifejezések meghonosodására már aligha lehet számítani. Ha viszont első ízben fordítják le valamely kevésbé fejlett nyelvre a Bibliát, akkor a bibliafordítók föltehetően nem elszigetelten végzik munkájukat, hanem a fejlődő népek körében amúgy is égető problémaként jelentkező nyelvújítás áramába bekapcsolódva.

Jegyzetek

¹ Vö. a nyelvújítás vezérének, Kazinczy Ferencnek gyakorlatával, aki számos német, francia és más idiómát, frazeológiai egységet átültetett szókészletünk gyarapítására (l. Halász 1883: 159–162., 205–211., 253–258., 303–313., 396–403., 447–454., 535–542. Vö. Martins 1970: 297 kk.), és a pályatársakat is biztatta, hogy ne csak „szókat változtassanak, teremtsenek, hanem „... az idegen szóllásokat is vigyék be nyelvekbe, ha ezek által a nyelv szépül, bővül” (Dayka élete. Abafi-féle kiadás: Magyar Pantheon 1813. XXII.) Ezzel összhangban az *Orthologus és Neologus*ban a nyelvújítók védelmében azt hozta fel egyik fő érvül, hogy a neológusok nem rontják a nyelvet, ellenkezőleg, arra töreksenek, hogy a nyelv „szépségei, mellyek épen az által, hogy azok neki tulajdon és másokkal nem közös szépségei, még betesebbek, idegen szépségek által neveltessenek...” (*Tudományos Gyűjtemény* 1817. XII. 105).

² A ‘kéz’ fogalmához kapcsolódó, itt tárgyalt bibliai idézetek forrása: Biblia 1973.

Irodalom

- Bíró I., Schlandt H. 1937. *Szólások és fordulatok*. Budapest.
- Büchman, G., Heinemann, E. 1928. *Geflügelte Worte*. Der Zitalenschatz des Deutschen Volkes. Auf Grund der Ausgabe von Georg Büchmann bearbeitet und auf die jüngste Zeit ergänzt von E. Heinemann. Berlin.
- Concordant Version of the New Testament*. 1957. Vö. Nida, E. A. 1964. Leiden: Brill 23, 165.
- De Rossi, G. B. 1784–1788. *Variae Lectiones Veteris Testamenti ...* Parma.
- Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift* [.] Das Neue Testament 1973. Das Alte Testament. 1974. Stuttgart: Katholische Bibelanstalt.
- Good News for Modern Man* [.] The New Testament in Today's English Version. 1966, 1970. New York: American Bible Society.
- Haag, H. (hrsg.) 1969. *Bibel-lexikon*. Leipzig: St. Benno Verlag. 218–224. (Bibelhandschrift), 227–231. (Bibeltext), 231–245 (Bibelübersetzung[en]), 661 (Hand), 663 (Handauflegung), 761 (Horn), 1393–1398 (Poesie [hebraische], 1577–1580 (Septuaginta), 1846–1848 (Vetus Latina), 1861–12862 (Vulgata).
- Halász I. 1883. Kazinczy, mint fordító. *Magyar Nyelvőr* 12. évf. 159–162, 205–211, 253–258, 302–313, 396–403, 447–4454, 535–542.
- Hulst, A. R. 1960. *Old Testament Translation Problems*. Helps for Translators Volume I. Leiden: Brill.
- La Saint Bible ... La „Bible de Jerusalem”* 1955. Paris: Les Éditions du Cerf.
- Káldi Gy. 1626. *Szent Biblia*. Az egész keresztyénségben bévött régi deák bötüből magyarra fordította... Káldi György pap.
- Károli G. hely és év nélkül *Szent Biblia* [.] *Azaz: Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltott egész Szent Írás* [.] Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár.
- Károlyi G. 1590. *Szent Biblia* [.] *Azaz úr Istennek ó és új Testamentomának Próféták és Apostolok által megíratott szent könyvei*. Vizsoly.
- Martins, E. 1970. Studien zur Frage der linguistischen Interferenz. Lehnprägungen in der Sprache von Franz von Kazinczy (1759–1831). *Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Hungarica Stockholmiensia* 2. Stockholm 297 kk., 299.
- McKenzie, J. L. 1978.¹⁴ *Dictionary of the Bible*. New York: Macmillan Publishing Co., Inc. – London: Collier Macmillan Publishers. 370 (Horn), 702–706 (Psalms), 880–883 (Text).
- The New English Bible*. 1961, 1970. Oxford–Cambridge: University Press.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating with Special Reference to Principles and Procedures involved in Bible Translating*. Leiden: Brill.
- Nida, E. A., Taber, Ch. R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.
- Paul, H. 1966. *Deutsches Wörterbuch*. 5. völlig neubearbeitete und erweiterte Auflage von Betz, W. Tübingen.
- Ruzsiczky É. 1976. A nyelvi lektor munkájáról (A Biblia nyelvi lektorálása során szerzett tapasztalatok alapján.) *Magyar Nyelvőr* 100. évf. 7–24.

- Ruzsiczky É. 1991. A bibliai idiómák fordítását illető nézetek és a szókészlet fejlődése. In: Kiss J. és Szűts László (szerk.) *A magyar nyelvészek V. Nemzetközi Kongresszusának előadásai*. Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. 1991. Budapest: Akadémiai Kiadó. 572–577.
- Ruzsiczky É. 1981. A Biblia újrafordítása. In: Bart István és Rákos Sándor (szerk.) *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat. 415–446.
- Szent Jeromos 1991: Levél Pammachiushoz a műfordításról. In: *Szent Jeromos »Nehéz az emberi léleknek nem szeretni«* [...] A keresztény életéről, irodalomról és tudományról. Ford. Adamik Tamás. Harmonia Mundi könyvek (sorozatszerk. Vízkelety Tibor). Budapest: Helikon. 87–99.
- Wonderly W. L. 1968. *Bible Translation for Popular Use. Helps for Translators. Volume VII*. London: United Bible Societies.

Források

- Biblia 1973. = *A Biblia* [.] *Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, 1973. Budapest: Szent István Társulat.
- Biblia 1975. = *Biblia* [.] *Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése*. 1975. Budapest: a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
- Ez = Ezékiel könyve. In: *Biblia 1973.*, Ezékiel próféta Könyve. In: *Biblia 1975.* 1110–1177.
- Jer = Jeremiás jövendölése. In: *Biblia 1973.* 901–965., Jeremiás próféta könyve. In: *Biblia 1975.* 997–1095.
- Jób = Jób könyve. In: *Biblia 1973.* 590–622., Jób könyve. In: *Biblia 1975.* 599–657.
- 1Kir = A Királyok első könyve. In: *Biblia 1973.*, 339–370., A királyok első könyve. In: *Biblia 1975.* 405–444.
- Lk = Lukács evangéliuma. In: *Biblia 1973.* 1185–1222.
- Mk = Márk evangéliuma. In: *Biblia 1973.* 1162–1184.
- Mt = Máté evangéliuma. In: *Biblia 1973.* 1118–1161.
- Mtörv = Második Törvénykönyv. In: *Biblia 1973.* 183–218.
- Ósz = Az Ószövetség (könyvei).
- 1Sám = Sámuel első könyve. In: *Biblia 1973.* 279–311., Sámuel első könyve. In: *Biblia 1975.* 329–369.
- Sir = Jézusnak, Sirák Fiának Könyve. In: *Biblia 1973.* 766–813.
- Siral = A Sirmak Könyve. In: *Biblia 1973.* 965–973., Jeremiás siralmi. In: *Biblia 1975.* 1095–1110.
- Szám = A Számok Könyve. In: *Biblia 1973.* 140–182.
- Úsz = Az Újszövetség (könyvei).
- Zsolt = A zsoltárok könyve. In: *Biblia 1973.* 623–701., A zsoltárok könyve. In: *Biblia 1975.* 657–813.

A fordításról való gondolkodás Magyarországon a XVI–XVII. században

Burján Monika

*„Íme, megírtam ezt a könyvet –
nemcsak az igéket igékre magyarázván,
de az értelmet az igaz értelemre hozván.”
(Nyújtódi András)*

A magyar irodalom története szinte elválaszthatatlan a fordítás történetétől: a XVI. század végéig csaknem valamennyi magyar nyelvű irodalmi mű egy idegen nyelven született alkotás fordítása vagy adaptációja, s a XVII–XVIII. század magyar nyelvű irodalmának döntő többsége is fordítás. Már e régebbi századok fordítói is szükségesnek tartották, hogy a fordítási tevékenységgel kapcsolatos nézeteiket, álláspontjukat megismertessék az olvasókkal: ehhez többnyire a fordításokat bevezető előszavak szolgáltak számukra eszközzel. A XVIII. század utolsó negyedétől kezdve literátoraink egyre világosabban látják és ezért egyre nyomatékosabban hangoztatják a fordításnak a nyelv fejlesztésében, a tudományok terjesztésében, s ezzel a nemzetnek az európai műveltséghez való felzárkózásában betöltött feladatát: ennek következtében a magyar irodalmi-tudományos életben egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a fordítási tevékenység által felvetett kérdések, melyeket ettől kezdve már nem csak egy-egy konkrét fordításhoz csatolt paratextusban, hanem önálló – nemegyszer vitákat gerjesztő – értekezések formájában elemeznek.

A fordításnak a nemzeti művelődésben játszott vitathatatlanul elsőrangú szerepe ellenére a fordítás elméleti kérdéseiről való gondolkodás története meglehetősen elhanyagolt területe a magyar irodalomtörténet-írásnak (vagy szélesebb értelemben tudománytörténetnek). A néhány rövidebb-hosszabb lélegzetű tanulmány mellett mindössze egy összefoglaló jellegű munkát találunk, Szabó Edének *A műfordítás* című kötetét, amely már több mint harminc évvel ezelőtt jelent meg. A szerző a nagyközönségnek szánt, s így a tudományos munka kritériumait (jegyzetapparátus, bibliográfia, stb.) nélkülöző művének második részében tömören-vázlatosan bemutatja hét évszázad magyar fordítástörténetének legfontosabb fejezeteit, utalva arra, hogy nem a tudományos rendszerezés, s még csak nem is a műfordítás történetének feldolgozása volt a célja, holott világosan látja, hogy mindez elodázhatatlan adóssága irodalomtörténet-írásunknak:

Noha a magyar műfordítás-irodalom mind a múltban, mind a jelenben kimagasló eredményekkel büszkélkedhet, mindmáig hiányzik egy olyan összefoglaló, eligazodást nyújtó könyv, melyből az érdeklődők megismerhetnék a műfordítás elvi és gyakorlati kérdéseit, vázlatos történetét, kiváló fordítóink múltbeli és mai „hálátlan” munkáját. (Szabó 1968: 5–6.)

Mintegy tíz esztendővel korábban Dobossy László is azt hangsúlyozta egy a fordításnak szentelt cikkében, hogy „... mielőbb el kellene végezni a magyar fordítás-irodalom teljes történetének (...) a kritikai összefoglalását s általában a fordításesztétika hazai eredményeinek rendszerezését” (Dobossy 1957:452.). A hiányra való figyelmeztetés, a feladat elvégzésének sürgetése ellenére az elmúlt évtizedekben sem történt igazán nagy áttörés sem egyik, sem másik területen.

Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a helyzet nemzetközi viszonylatban sem sokkal jobb (ám ez sem mentségünkre, sem megnyugtatóra nem szolgálhat): a XX. századi fordításelméleti munkáknak csak meglehetősen kis hányada foglalkozik a történeti aspektussal, s rendkívül kevés a kifejezetten a fordításelméleti gondolkodás történetének szentelt összefoglaló jellegű mű. Mi állhat e jelenség hátterében? Az egyik ok kétségkívül abban rejlik, amit egy francia fordításelméleti szakember, Georges Garnier a következőképpen fogalmaz meg: „L’observateur d’aujourd’hui est parfois tenté de croire que la réflexion théorique qui est menée sur la traduction est un phénomène nouveau qui daterait de ce siècle-ci. C’est une vue simpliste, qui n’est pas sans en rappeler une autre, selon laquelle la linguistique serait née avec Saussure”¹ (Garnier 1985: 14). Vagyis a történeti szempontok figyelmen kívül hagyása sokszor abból ered, hogy a traduktológia mai művelői egészen egyszerűen nem, vagy csak rendkívül felületesen ismerik a korábbi évszázadok fordításelméleti gondolkodását reprezentáló dokumentumokat, és ezért arra a hibás következtetésre jutnak, hogy a XX. század előtt nem is létezett fordításelmélet.

Ehhez a téves felfogáshoz a fordításelmélet nagyjainak az olyan nem teljesen megalapozott kijelentései is hozzájárultak, mint például Georges Mounin, aki a „*Les problèmes théoriques de la traduction*” című, sokáig alaplátvány számító könyvében azzal a sommás ítélettel intézi el mindazt, amit a múltban a fordítással kapcsolatban írtak, hogy az nem más, mint empirizmus:

Les noms de Cicéron, d’Horace, [...]de Croce, de Gide, ébauchent à peine la bibliographie des écrivains, qui, presque toujours à propos d’autre chose, ont donné leur opinion sur la traduction. Mais dans les meilleurs, ils proposent ou codifient des impressions générales, des intuitions personnelles, des inventaires d’expérience, et des recettes artisanales. En rassemblant, chacun selon son gré, toute cette matière, on obtient un empirisme de la traduction, jamais négligeable, certes mais un empirisme.² (Mounin 1963: 11–12)

A tekintély véleményét azután többen átvették, hangoztatták, ezzel is gátolva a fordításelmélet-történeti kutatásokat. A fő probléma az, hogy a régi korokból származó kijelentésekre, elméleti összegzésekre XX. századi tudományelméleti kritériumokat alkalmaznak vagy próbálnak alkalmazni, ami nyilvánvalóan értelmetlen dolog. Holott egy modern tudományos szemléletű vizsgálódásnak és az arra épülő elméleti elgondolásoknak nem lenne szabad teljesen elhatárolódnia, mi több tudomást sem venni arról, amit az elmúlt évszázadok során a fordításról – még ha mai mércével mérve „tudománytalanul” is – mondtak.

Ezen a ponton a francia Antoine Berman véleményével értek egyet, aki a következőképpen fogalmaz: „La constitution d’une histoire de la traduction est la première tâche d’une théorie *moderne* de la traduction. A toute modernité appartient, non un regard passéiste, mais un mouvement de rétrospective qui est une saisie de soi”³ (Berman 1984: 12).

Mint ahogy egyetlen tudomány sem teheti meg, hogy semmibe veszi a múltban felhalmozódott tapasztalatokat, a fordításelméletnek is fel kell dolgoznia a fordítástörténet dokumentumait, a fordításról gondolkodók nézeteit, rendszerezve és összevetve azokat. A fordításelmélet – a fordításról való mai gondolkodás – nem nélkülözheti a történeti szempontot. A következőkben ennek a gondolatnak a jegyében, s a fentebb jelzett magyar irodalomtörténeti/tudománytörténeti adósság felszámolásának szándékától vezérelve szeretném bemutatni a magyar fordításelméleti gondolkodás „hőskorát”, azokat a XVI–XVII. századi dokumentumokat, amelyek szemléletesen tanúskodnak arról, hogy a fordítási tevékenységgel hazánkban is szinte kezdetektől fogva együtt járt a róla való elmélkedés.

***

A kereszténység latin kultúrájába bekapcsolódó Magyarországon a közigazgatás és az oktatás, valamint az egyházi élet nyelve a latin. Ebből következik, hogy a tolmácsolás-fordítás gyakorlata – a latin nyelvű írás magyar élőbeszédre, és a magyar élőbeszéd latinra való átültetése – a literátusok (papok és nótáriusok) mindennapi munkájának szerves részét képezte évszázadokon keresztül. A jelentéstörténeti kutatások szerint a „magyaráz” szó eredetileg azt jelentette „magyarra fordít”, ami alatt a latin írásbeliséggel kapcsolatban lévő csoport feltételezhetőleg megkülönböztetés nélkül értette a szóbeli tolmácsolást és a latin nyelvű vallási szövegek értelmező magyarázatát. A magyar irodalmi nyelv is fordítások révén születik meg, kezdetben szorosan a vallási élet területéhez kapcsolódva.

Tudjuk, hogy az első nemzeti nyelven íródott szöveg, az 1200-as évek elejéről származó *Halotti Beszéd* is fordítás, melynek két része (a Beszéd és a hozzá kapcsolódó Könyörgés) két különböző fordítási módot képvisel: egy szabad, szinte emlékezetből történő, ezért a latin forráshoz inkább csak gondolatilag mint szövegezésében kötődő fordítási gyakorlatot, illetve a latin szöveget tekintélyként tisztelő, ezért azt szóról szóra követni próbáló – s ezáltal idegenszerűségekben bővelkedő – szoros fordítástípust.

Fordítás az első magyar nyelvű vers, az *Ómagyar Mária-siralom* is, amelyet az 1400-as években Geoffroi de Breteuil latin nyelvű himnusza nyomán költött át magyarra egy dominikánus szerzetes. S még jó száz évig a magyar irodalom története egybeesik a fordításirodalom történetével, hiszen valamennyi magyar nyelvű kódexünk is fordítás, amelyet egyfajta „közönségigény” hívott életre, mégpedig a latinul egyáltalán nem vagy csak alig tudó, ám a latin nyelvű vallásműveltségből részesülni kívánó apácaközösségek magyar nyelvű vallási olvasmányok iránti szükséglete. Az ő számukra fordítottak le szerzetesek (rendszerint ugyanazon rend férfi tagjai) különféle vallási tárgyú szövegeket: bibliarészleteket, legendákat, szentbeszédeket, imádságokat (Horváth 1931: 126–131).

Így aztán nem véletlen, hogy a fordítási tevékenységre vonatkozó legelső megjegyzések is ilyen fordító szerzetesektől származnak.

A legelső fennmaradt fordítói megnyilatkozás még távolról sem teoretikus jellegű: a *Jordánszky-kódex* (1516–1519) fordítója mintegy kiszól az olvasóhoz, hogy számot adjon arról, miért hiányzik fordításából az eredeti szöveg egy része (Mózes II. könyvének 25. fejezete után rögtön a 28. következik). Ennek bizony nem egyéb oka van, mint az, hogy nem sikerült megbirkóznia a sok ismeretlen tárgy aprólékos leírását tartalmazó szövegrésszel: „Étt két capitulum héán vagyon, mi módon és mi szerrel mondta Úristen szerzeni az nagyobb tabernákulumot avagy az Isten sátorát és egyházát minden szerszámával, hozjátartozóval és bennevalókkal, kinek értelme és magyarsága semmiképpen én elmémbe nem fér, de egyébűl sem érthetöm” (Madas 1992: 346). Vagyis ő sem értette, s másoktól sem kapott segítséget.

Ugyanez a fordító megkönnyebbülten sóhajt fel, amikor Mózes könyvei tolmácsolásának a végére ér, majd előre mentegetőzik a fordítás esetleges hibái miatt, csakúgy, mint sok más „kollégája” Európa-szerte: a fordítás hiányosságai, tévedései miatt az olvasótól való bocsánatkérés szinte kötelező toposza a középkori előszavaknak (Ballard 1995: 85), mint ahogy az is gyakori gesztus, hogy a fordító munkájáért köszönetképpen egy imát kér: „Étt vagyon vége Mojzes öt könyvének. Istennek légyen hála! Ha kedég mi fogyatkozás esett közte, kérem ő irgalmát, bocsássa meg. Ha kedég mi lelki hasznat benne lél, ki olvasni akarny[á], kérem, imádjon érettem...” (Madas 1992: 346).

Ez az olvasóihoz személyes hangon forduló barát éppúgy névtelenségbe burkolózik, mint ahogy a szerzetes fordítók többsége, akik talán azért tartózkodtak nevük megemlítésétől, mert azt világi hivalkodásnak vélték. Az első fordító, akinek neve saját közlése alapján vált ismertté, Nyújtódi András ferences szerzetes⁴, aki a tövisi kolostorban élő húga számára fordítja le 1526-ban *Judit könyvét*, amely a *Székegyudvarhelyi-kódex* első részét alkotja. Nyújtódi Andrásnak nem csupán a nevét ismerjük⁵, hanem ő az első olyan fordítónk, aki a fordításhoz csatolt „zárszóban” megjegyzést fűz munkájához, amelyben azt is megindokolja, mi indította őt a fordítás elkészítésére: húga, Judit iránti szeretet vezérelte, hogy az a cella magányában lelki vigaszt meríthessen annak a szentnek a történetéből, akinek a nevét viseli.

Fordításának módjáról azt állítja, hogy „az derék Szentírásnak bötűje szerint” írta meg „az diáki bötűről ez magyar nyelvre”, azaz a Vulgatából fordít, méghozzá azt – legalábbis állítása szerint – szorosán követve. Ez a kijelentés szinte kötelező érvénnyel jelenik meg csaknem valamennyi bibliafordítás előszavában, még a XVII. században Pázmány Péternél is találkozhatunk vele. A fordítók ezzel mintegy azt bizonygatják, hogy az isteni eredetű szöveget, amit szentségtörés lenne másképpen továbbadni, sehol sem változtatták meg, igaz értelmét nem hamisították. Ugyanakkor Nyújtódi idézi Szent Jeromosnak a saját fordítása elé írt prologusából azt a részt, amelyben a nagy fordító-előd az általa alkalmazott fordítói módszerről beszél, nevezetesen, hogy „nemcsak az igéket igékre magyarázván, de az értelmet az igaz értelemre hozván” ültette át „kaldeos nyelvről diáki nyelvre” *Judit-könyvét* (Madas 1992: 350).

Ezzel az idézettel minden bizonnyal saját fordítói eljárását is jellemezni

kívánta a ferences barát, aki húga figyelmét éppen a szöveg értelmére hívta fel, amelyet sokkal fontosabbnak tartott, mint a nyelvi megfogalmazást, amelynek ugyanakkor maga is érezte az eredetihez képest kezdetlegesebb, rusztikusabb voltát: „Ne nézzed kedég, szerető húgom, ez írásnak az ő paraszt voltát, hanem az ő igaz értelmét kiben hamisat nem lehetsz.” A mondanivaló minél pontosabb megvilágítása érdekében Nyújtódi gyakran él a glosszázásra emlékeztető értelmező betoldásokkal⁶, ami persze ellentmond a latin szöveg betű szerinti követése utószóban megfogalmazott szándékának. Mindenesetre Nyújtódi András a *Judit könyvének* záradékában olvasható megjegyzései alapján mindenképpen fontos helyet tölt be a fordításról való gondolkodás magyar történetében: ő az első fordítónk, aki egy tekintélyt idézve, fordításelméleti vonatkozású kijelentést tesz, utalva saját fordítói módszerére is; egy kis túlzással azt mondhatjuk, hogy ez a ferences barát az első képviselője hazánkban annak a fordításelméleti álláspontnak, amely a tartalom visszaadását előbbre helyezi a formailáris hűségénél.

Ugyanebből az 1526-os évből származik a korszak legjelentősebb – ugyancsak a vallási fordításirodalomhoz kapcsolódó – fordítói megnyilatkozása is: a Karthauzi Névtelenként emlegetett szerzetesnek az *Érdy-kódex*be foglalt beszéd- és legendafordításokhoz csatolt két előszava latin és magyar nyelven. A szerző – a magyar irodalomban először – rendkívül tudatosan szól a felvállalt fordítói feladról, világosan látja a nemzeti nyelven való írás jelentőségét. A latin nyelvű előszóban a fordításról való gondolkodásban sokáig alapkérdésnek számító három kérdést (miért? kinek? hogyan?) is érinti, bár nem egyenlő mértékben. A nehéz munkába, amelyben saját bevállása szerint a legkevésbé sem volt járatos, azért vágott bele, hogy a latinul nem tudó apácák és barátok kegyes szövegek iránti szükségleteit kielégítse, amire – ha szó szerint vesszük az előszavak ugyancsak gyakori fordulatát – maguk az érintettek is biztatták. Bár tisztában van tapasztalatlanságával, tudja, nem zárkozhat el a feladat elől, amelylyel az „egész küzdő anyaszentegyház üdvösséges épülésére” szolgál, s erre annál inkább is szükség van, „mert forrong és szinte egész Európát megrontja a hit-szegés és a veszedelmes lutheri eretnokség” (Madas 1992: 452).

Tehát a közvetlen gyakorlati cél mellett (hozzáférhetővé tenni a vallási szövegeket a latin nyelvet nem ismerő „együgyű” szerzetesek számára) ott van a messzebbre mutató magasztos, szent cél is: az anyaszentegyház védelme a reformáció terjedő tanaival szemben. Vállalkozásával valamiképpen a nemzet becsületén esett csorbát is igyekszik kiköszörölni, hiszen míg számos nép – például a német, a cseh, a francia, a szláv – már anyanyelvén olvashatja a teljes Bibliát (s ez a megjegyzése tájékozottságról tanúskodik), addig a „mi műveletlen és faragatlan magyar népünket nem harmatozta be ilyen kegyelem”, aminek okát ő nem is annyira a tudatlanságban, mint inkább a tétlenségben, hanyagságban látja. Munkájával másoknak is ösztönző példát kíván nyújtani, ezért minden erejét összeszedve, s az égi segítség megvilágosító erejében bízva hozzálát „a mindkét nembéli egyszerűbb testvérek és a latinban kevésbé jártas ifjak számára” az „elismert egyházdoktorok műveiből és a Szentírás legtisztább forrásából” összeválogatott szövegek magyarításának.

A fordítás céljának és közönségének e pontos és részletező bemutatása mel-

lett a fordítás módjáról már jóval kevesebbet mond, mindössze annyit jegyez meg, hogy az szóról szóra történt, amit éppúgy nem kell komolyan vennünk, mint Nyújtódi András esetében.⁷ A szerzetes mindkét prológusban bőven él a középkori előszavakban mindenütt előszeretettel alkalmazott (és a későbbi szövegekben is még sokáig gyakorta előforduló) már említett toposzokkal: mások rábeszélésére kezdett bele a fáradságos munkába, esetleges hibáiért bocsánatot kér, felszólítva olvasóit, hogy ha illet fedeznének fel, bátran javítsák ki, hiszen ezzel a fordítás tökéletesebbé tételét szolgálják, amiért ő örökre hálás lesz, végül pedig imádságukba ajánlja magát, ahogy azt a *Jordánszky-kódex* fordítója is tette. A Karthauzi Névtelen irodalom- és fordítástörténeti jelentősége egyrészt abban áll, ahogyan saját írói-fordítói tevékenységét a korban még szokatlan tudatossággal végiggondolja és felvállalja, másrészt pedig abban, hogy – irodalmunkban elsőként – felismeri és kimondja az anyanyelven való írás szükségességét. (Érdekes adalék, hogy nála bukkan fel először a „fordít” ige, igaz, még a mások által is használt „(el)változtat” igével felváltva használja.⁸)

Öt esztendővel a néma barát fordítói vállalkozásának befejezése után Komjáthy Benedek tanítómester tett pontot *Szent Pál leveleinek* magyarítása végére, amelyet a következő évben, 1533-ban Krakóban ki is adnak: ez az első teljes egészében magyar nyelvű nyomtatott könyv. Komjáthy már nem, illetve első-sorban nem a Vulgatából, hanem Rotterdami Erasmus 1516-ban kiadott, az eredeti görög szöveg alapján készült Újszövetség fordításából dolgozik (Horváth 1957: 27). Hogy Pál apostol leveleivel a korábbi fordítónál sikeresebben birkózzék meg – a levelek ugyanis már „magyarázva valának”, de Komjáthy úgy ítélte, hogy azok nehezen értelmezhetők, sőt nehezen is olvashatók (valószínűleg egy régebben készült, ezért számára nehézkes nyelvezetű fordítás lehetett ez) – segítséghez folyamodik. A helyes „magyarság”⁹ érdekében, „sok szent magyarázó doktorokat” olvasott, s amelyiknek magyarzatát „jobbnak, igazbnak s alkalmasbnak” találta, „azt írta s követte”. Komjáthy tehát már tudatos fordítónak látszik, aki tisztában van azzal, hogy a Szentíráshoz nem lehet „üres kézzel” közelíteni, a homályosabb helyek értelmének kibontásához szükség van a kommentátorok magyarzatára is.¹⁰ Ő az első olyan magyar fordító, aki fordítástechnikai megjegyzéseket fűz az átültetéséhez:

... a nagyobb és teljesebb és könnyebb értelemnek okáért egy diák szót két avagy három magyar szóval kijelentettünk és nihol-nihol mű magunktul és jobb értelemért egy verset az vagy felet néhol többet es hozzá adtunk, kiket hogy a Szent Pál írásátul megesmerninek, két félholddal, kit parenthesisnek hívunk, bérekesztettünk (...) azért mikor olvasandod az epistolát, és ez két félholdval berekesztett igiket látandod, megemlékezzél, hogy nem Szent Pálé, de mi magunktól adtuk hozzá jobb értelemért. (Bitskey 1988: 133)

Tiszteletre méltó elhatározás: igyekeznek a fordított mű szövegétől világosan elhatárolni az eredetileg ott nem szereplő, de a teljesebb megértéshez nélkülözhetetlennek tartott magyarzatokat, betoldásokat. Az előszavakban szokásos toposzok Komjáthy ajánlásából sem hiányoznak: rábeszélésre kezdett bele a

fordításba, amelyhez – úgy érezte – nincs meg a kellő tudása, felkészültsége. Az is bevett fordulat, hogy már előre védekeznek a rosszindulatú bírálatokkal szemben: kéri úrnőjét, hogy kegyesen védje majd meg ezektől (s itt Szent Jeromos példáját idézi, aki maga sem kerülhette el, hogy fordításaiba bele ne kössenek), ugyanakkor – ahogyan a karthauzi szerzetes – ő is örömmel fogadja, ha a fordítás fogyatékosait, tévedéseit valaki kijavítja, „jó igaz értelemre” alakítja.

Egy másik nevezetes előszó – még mindig a XVI. században vagyunk – a bibliafordítóként is jeleskedő Pesti Gáboré, aki a Négy evangélium fordítását tartalmazó *Újtestamentuma* után 1536-ban kiadta Aesopus meséit tartalmazó kötetét is. A címlapon Horatius *Ars poeticájának* más országbéli fordítók által már eddig is gyakran idézett mondatát (*Nec verbum verbo curabis reddere fidus interpres*) tüntette fel, megnyitva ezzel hazánkban is azoknak a hivatkozásoknak a sorát, amelyek ezen ókori szerző megfellebbezhetetlen tekintélyével igyekeznek igazolni a szabad fordítás létjogosultságát. Érdekes, hogy az első olyan fordító, aki a szabad fordítás védelmében Horatius fenti sorát idézte, nem volt más, mint maga Szent Jeromos (Ballard 1995: 47). S bár a XVI. századtól kezdve egyes szerzők (így például a francia Peletier du Mans 1555-ben, Pierre-Daniel Huet 1661-ben, egy Edward Sherburne nevű angol író-fordító 1702-ben) céloznak rá, hogy Horatius itt valójában az imitáció kapcsán ejt szót a fordításról, így ezt a (fél)mondatát nem szabad fordítási szabályként kezelni, még a XIX. században is számos fordító ezzel támogatja meg fordítási gyakorlatát (vö. Ballard 1995: 42–43).

Nyilvánvaló, hogy Pesti Gábor is mintegy cégerül tűzte az Aesopus-kötet címlapjára, egyértelműen jelezve „fordításelméleti” álláspontját. A mesék fordítása elé írt latin nyelvű előszóban egy olyan kérdést érint, amelyet már a Karthauzi Névtelen is felvetett: a nemzet dicsőségének fordítással való szolgálatát. Pesti ugyanakkor már egy világi szöveg, egy ókori klasszikus fordításával kívánja a haza dicsőségét öregbíteni, s egyúttal a „régie bölcsék tudományával” „övéinek mind nyelvét mind szellemét” csinosítani, finomítani (Tarnai és Csetri 1981: 76). Ezzel tulajdonképpen a fordítás céljának, s egyben a nemzet szellemi életében játszott szerepének meghatározását adja, igaz még latinul, de a magyar irodalom történetében először ilyen egyértelmű és határozott megfogalmazásban.

Az egyre erősödő fordítói tudatosság kimagasló példája Sylvester János is, aki 1541-ben adta ki a teljes Újszövetség magyar fordítását. Ahogy néhány évvel korábban Komjáthy Benedek és Pesti Gábor, úgy Sylvester is Erasmus kiadásából indult ki, ám szövegkritikai felkészültségben, filológiai ismeretekben, nyelvi tudatosságban minden bibliafordító elődjét felülmúlta. Ebben kétségkívül az is jelentős szerepet játszott, hogy Sylvester grammatikus is volt: bibliafordítása előtt néhány évvel adta ki *Grammatica Hungaro-Latina* című nyelvtanát, amely bár latin nyelvtan, de a latint a magyar nyelvhez viszonyítva mutatja be, számos (legfőképpen saját bibliafordításából merített) példával, így tulajdonképpen ez az első magyar nyelvvel is foglalkozó grammatikánk. Ebben többek között kitér a magyar és a latin nyelv szintaxisában meglévő különbségekre, amelyek tiszteletben nem tartása (a magyar fordításokban a latin szerkezetek szolgai másolása) a magyar nyelv ellatinosodását eredményezi.

Bibliafordítása több szempontból is kiemelkedő jelentőségű: egyrészt mert ez az első teljes magyar nyelvű Újszövetség, másrészt mert Sylvester az Erasmus-féle latin változat mellett az eredeti görög szövegre is támaszkodott, ugyanakkor behatóan tanulmányozta a humanista filológusok (pl. Leonardo Valla) szövegértelmezéseit, megjegyzéseit. A fordításról való gondolkodás szempontjából azonban még fordításánál is sokkal nagyobb figyelmet érdemelnek a második kötethez csatolt kiegészítő szövegek, amelyek rendkívül tudatos fordítói és fejlett stilisztikai illetve nyelvszemléletről tanúskodnak. Ilyenek a „nem tulajdon jegyzisben”, azaz nem eredeti jelentésükben, hanem átvitt értelemben használt szavakra, kifejezésekre, s ezek fordítási nehézségeire vonatkozó megjegyzések. A szavak átvitt értelmű használatának lehetőségét a bűn, kenyér, test és vér szavak példáján keresztül mutatja be, majd a Szentírásból vett idézetekkel azt is szemlélteti, hogy nemcsak egyes szavak, hanem akár egész mondatok is lehetnek képes értelműek. Felhívja a figyelmet, hogy meg kell különböztetni, vajon bizonyos sajtóságok csak az adott szöveget, vagy magát a nyelvet jellemzik-e: „Egyéb szólni valamely beszédnek tulajdonságáru, egyéb valamely nyelvnek tulajdonságáru” (Tarnai és Csetri 1981: 84). (A mai fordításelmélet ezt valahogy úgy fogalmazná meg, hogy meg kell különböztetni a diszkurzus [„beszéd”!] és a kód sajtóságait.)

Sylvester rámutat arra is, hogy a közkeletű szavak elsődleges jelentése a legtöbb nyelvben általában megegyezik, ám az átvitt értelemmel már más a helyzet. Amennyiben két nyelvben megvan ugyanaz a jelentésátvitel, akkor nem okoz gondot a fordítás. Fordítási nehézség akkor merül fel, ha az átvitel nincsen meg a célnyelvben, de – mivel „az szükség készerít” – ekkor is le kell fordítani az eredetiben szereplő képet. Az így keletkező fordulatok, kifejezések eleinte szokatlannak tűnnek, ám lassanként meghonosodnak, azaz „üdüvel kedvesek lesznek münálunk is”. Sylvester János tehát elsőként ismerte fel, hogy a fordítási tevékenységgel együtt járó nyelvi érintkezés nyomán a különböző népek szókincse bővül, sok meglévő szóhoz, szókapcsolathoz új, átvitt értelmű jelentés kapcsolódik. (Kétszázötven év múlva Kazinczy majd éppen ennek a szókészletgazdagító eljárásnak a létjogosultságát védi, hangoztatja, s példázza is – sokszor szélsőségesen – saját fordítói tevékenységével.) Ugyancsak a könyvvégi számozatlan lapokon található betürendbe szedve azon „nehíz igik”-nek a magyarázata, amelyek értelme gondot jelenthet az olvasó számára (több mint harminc héber, valamint tíz görög szó jelentését elemzi itt). A szómagyarázatok után pedig a Biblia szövegében előforduló olyan szavakról értekezik (így a régi mértékegységekről és pénznemekről), amelyeknek nincs magyar megfelelőjük, ezért jelölésükre kénytelen az idegen szót megtartani.

Sylvester fordítói tudatosságának, felkészültségének más nyomai is vannak. Egy 1547-ben, patrónusához, Nádasdy Tamáshoz írt latin nyelvű leveléből, amelyben Szegedi Lajos zoltárfordítását bírálja, értesülünk arról, hogy összegyűjtött és rendszerbe foglalt számos fordítási elvet, mivel szerinte ezek ismerete nélkül nem lehet színvonalas fordítói munkát végezni:

...különb-különb szerzőkből, mind egyháziakból, mind világiakból egybeszedegtem a helyesen való tolmácsolásnak közönséges és különös tör-

vényeit, és azokat – szokásom szerint – a *loci communes* szerint elrendeztem, hogy beszéd és írás közben kezem ügyében legyenek. E törvények nélkül ebben a szorgalmatosságban senki sem érhet el sikert, senki nem alkothat e századhoz méltót. Vajha okulásul szolgálna ez mindenknek! Mert látjuk, hogy sok hazánkbeli deák (kik is nekem megbocsássanak) az írásnak e nemében régtől fogva eredmény nélkül munkálkodott s munkálkodik most is.¹¹ (Balázs 1958: 263–264)

A megbírált fordítás egyik helyével kapcsolatban egy különleges szabályt (*specialis regula*) idéz gyűjteményéből: „Ugyanazt a szót más-más fajta mondatban más-más módon kell fordítani” (Balázs 1958: 266). Minden bizonnyal ezt a sajnos elveszett szabálygyűjteményt tekinthetjük az első magyar – ha nem is magyar nyelvű – fordítói kézikönyvnek. Az persze a fentiekből világosan kiderül, hogy ezek nem maga Sylvester által megfogalmazott, hanem tekintélyektől kölcsönzött, de általa is helyesnek vélt fordítási elvek voltak. A levélben egyébként forrásaira is utal: így Rotterdami Erasmusnak az Újszövetséghez fűzött jegyzeteit (*Annotationes super Novum Testamentum*), egy latin nyelvű Arisztotelész-fordítást és Cicerónak egy művét (feltételezhetjük, hogy a *De optimo genere oratorumot*) használta fel a helyes fordítás elveinek kidolgozásához.

Mindenesetre Sylvesterről elmondhatjuk, hogy ő az első, akit elvileg is érdekel a tudós fordítás, aki meg van győződve arról, hogy a jó fordításhoz bizonyos mesterségbeli tudásra, elvekre, szabályokra ismeretere van szükség. Ebben a tekintetben a kor olyan európai „fordításteoretikusai” mögé sorakozik fel, mint például a francia Estienne Dolet, aki 1540-ben adta ki *La manière de bien traduire d’une langue en aulre* című értekezését. Sylvester nyelvtaniróként s gyakorló fordítóként egyaránt szembesül a nyelvek közötti különbségekkel, elsőként hasonlítja össze a magyart egy idegen nyelvvel, jelesen a latinnal, s leplezetlen nemzeti büszkeséggel jelenti ki, hogy a nyelvünk semmiben sem alábbvaló, mint a magasabbrendűnek tekintett latin, amely meggyőződésében az a felismerése, hogy a magyar nyelv is alkalmas időmértékes verselésre, még inkább megerősítette.

Sylvester János a maga bibliafordítását humanista tudósként erasmusi szellemenben, de a reformáció tanaitól még meg nem érintve készítette. Ugyanakkor a század húszas éveitől kezdve hazánkban is terjednek a protestáns eszmék (láttuk, a Karthauzi Névtelent az ellenük való küzdelem is ösztökölte a fordításra), a reformáció pedig minden hívő számára személyes kötelezettségként írta elő a Szentírás tanulmányozását, amelyhez előbb persze iskolákat kellett nyitni, hogy az alsóbb néprétegekbe tartozó emberek is megtanuljanak írni-olvasni. A reformáció tehát – ahogy Európa más országaiban is – az anyanyelvi műveltség jelentős megerősödését vonta maga után: ugrásszerűen megnőtt az olvasni tudók száma, s ennek megfelelően szaporodtak az olvasmányok is, amelyek jelentékeny hányada fordítás. Így egyre több fordítói megnyilatkozással találkozhatunk, amelyek fő előfordulási helye, jellemző műfaja továbbra is – és még vagy kétszázötven évig – az előszó marad.

A legfontosabb lefordítandó mű a fent említett próbálkozások ellenére természetesen még mindig a Biblia. Bár magyar nyelvű nyomtatott Újtestamen-

tum, mint láttuk, már kettő is létezik (Sylvester teljes kiadása mellett ott van Pesti Gábor négy evangéliumot tartalmazó fordítása is), ezek egyike sem terjedt el széleskörűen, talán azért, mert erasmusi ihletettségük nem felelt meg a reformáció szellemének (vö. Nemeskürty 1990: 133). (Ráadásul Sylvester változata esetében az erősen í-ző, s a maga korában is feltehetőleg szokatlanul ható nyelvjárás is akadályt jelenthetett.) Továbbá a reformáció figyelme a korábinál jóval nagyobb mértékben fordult az ótestamentumi szövegek felé, s Ószövetség magyarul még csak részletekben sem létezett az 1550-es évekig. Így természetes, hogy elsőként református lelkészek láttak hozzá a teljes Biblia magyar nyelvre való átültetéséhez.

Ami a Heltai Gáspár, kolozsvári lutheránus lelkész vezetett vállalkozásban új, az az, hogy immár nem egy magányos fordító gyürkőzik neki a hatalmas feladatnak, hanem egy egész (hol három-, hol négyfős) fordítócsoporthoz, amelynek tagjai az ószövetségi könyvek elé írt előszóban már literátori büszkeséggel tudatják nevüket az olvasókkal, egyúttal azt is megindokolva, miért tartották szükségesnek a közös munkát:

Nem ok nélkül voltunk kedig ennyin e munkába együtt, hanem előszer ez okáért, hogy ha valamelyünk avagy az írásnak értelmét, avagy a magyar szónak módját és járását jól eszébe nem vette volna: a másunk avagy a harmadunk eszébe vennéje. Mert tudjuk azt, hogy akárki is niha még csak kicsi dologba is eltévelyedik. (Nemeskürty 1990: 153)

Vagyis közösen értelmezték a problematikus helyeket, ugyanakkor egymás magyar változatait is kölcsönösen megvitatták, javították. A csapatmunkát az a tény is szükségessé tette, hogy nem elégedtek meg „a köz deák Bibliá”-val, azaz a latin Vulgata-fordítással, hanem elsősorban a „zsidó Bibliá”-ra, vagyis az eredeti héber szövegre támaszkodtak, ugyanakkor a problematikusabb helyek értelmezéséhez segítségül hívták Erasmus fordítását, sőt különböző nemzeti nyelveken készült változatokat is, többek között Lutherét. Egy-egy nehezebben értelmezhető részlet magyar fordítását a többféle szövegkiadás összevetése, elemzése után közösen alakították ki. A Heltai által írt előszó nem csupán azért érdekes, mert bemutatja a „team” munkamegosztását, hanem azért is, mert világosan, s minden eddigi fordítói megnyilatkozásnál részletesebben fogalmazza meg a fordítás során alkalmazott elveket:

... noha főképpen a zsidó Bibliát követtük, de azért a zsidó szónak módjától sok helyen eltávoztunk, követvén az igaz értelemben a magyar nyelvnek járását. Sok helyen viszontag a zsidó szónak járását követtük ott, ahol ismertük, hogy az igikbe elrejtett titkok vadnak. Sok helyen a zsidó ígít tartottuk, ahol avagy tulajdonnév volt, avagy olyan állatnak neve, mely nálunk nincsen; miképpen néminemű öltözeteknek és mértékeknek neve. De azért efféle igiket ugyanottan kövül, a szélen, megmagyaráztuk. Ennek felotte azon igyekeztünk, hogy minden ígít a magyarban is tulajdon és szinte azon dolog jedző igivel jelenthessük ki. (Nemeskürty 1990: 154)

Eszerint tehát a munkaközösség a szöveghű, de nem szóról szóra való, az idegen nyelv szintaxisát, szórendjét a magyar szövegre rá nem erőltető magyartítás elvét követte, igyekezvén megtalálni azt, amit a mai fordítástudomány – Nida nyomán – „a legközelebbi természetes megfelelőnek” nevez, ám ahol felismerték, hogy egy-egy kifejezés, mondat átvitt értelemben szerepel, ott szorosán követték az eredeti szöveget. Azon szavak esetében pedig, amelyeknek egyáltalán nem volt magyar megfelelőjük (így például a nálunk ismeretlen állatok, ruhafélék, mértékek esetében), megtartották az idegen szót, lapszéli magyarázat kíséretében. Ezt a fordítási módszert tartották az egyedüli biztosítéknak arra, hogy a Szentírás hordozta isteni igazság értelme ne torzuljon. Ezt a feladatot, azaz a szent szöveg maradéktalan és igaz értelmű tolmácsolását mindennek fölé helyezik, még ha a fenti elvek alkalmazásával létrejött szöveg egyes olvasók tetszését nem nyeri is el. Azokat, akik munkájukban esetleg kivételként találnának, arra biztatják, rugaszkodjanak neki egy új fordításnak (ahogy ezt ők is tették, elégedetlenek lévén Sylvester János Újtestamentumával¹²), ám előre figyelmeztetik őket, milyen sokrétű tudással, milyen alapos felkészültséggel kell rendelkezniük egy ilyen feladat elvégzéséhez:

... ki e mi munkánkat meg akarja jobbitani, annak nemcsak grammatikát kell tudni, nemcsak zsidóul és görögül kell érteni, de ezeknek felette a keresztyéni tudománba tudósnak és bölcsnek kell lenni. (...) nemcsak egy vagy két ígít, nemcsak egy avagy két versecskét kell elejbevenni, hanem a dolognak mint elejit, középit jól meg kell érteni. (Nemeskürty 1990: 154–155)

Ez az 1551-ből származó előszó az első olyan magyar fordítástörténeti dokumentum, amely kitér arra, miféle tudás, hozzáértés várható el a (biblia)fordítótól: a nyelvtudás mellett kiemelik a szöveg mélyreható ismeretének szükségességét csakúgy, mint a Szentírás értelmezéséhez nélkülözhetetlen teológiai felkészültséget. Ezeknél a fordítóknál már nyoma sincs a bocsánatkérő alázatosságnak, megfogalmazásukból érződik az a meggyőződésük, hogy ők rendelkeznek mindezen tulajdonságokkal, s bizony nem lesz könnyű dolga annak, aki nyomukba akar lépni. Nem is sejtük, hogy erre viszonylag hamar sor kerül, hiszen Méliusz Juhász Péter csaknem velük párhuzamosan fordítja le az Ótestamentum egyes könyveit.

A reformáció helvét (azaz kálvinista) ágához tartozó debreceni lelkésznek számunkra az az előszava figyelemre méltó, amely „*Az két Sámuel könyveinek és az két Királi könyveknek az zsidó nyelvnek igazságából és az igaz és bölcs magyarázók fordításából igazán való fordítása magyar nyelvre*” címen 1565-ben jelent munkáját vezet be. A hosszú és bonyolult címből kiderül, hogy Méliusz a Szent Jeromos által kidolgozott, majd feledésbe merült és a humanista filológia által újra felélesztett *hebraica veritas* elvét vallja, azaz az ótestamentumi szövegek fordítása során az eredeti héber szöveg alapul vételének követelményét. (A Leonardo Valla nyomán meginduló humanista szövegkritika az Újtestamentumra is alkalmazta ezt az elvet, természetesen ott a görög szöveghez való visz-

szatérést szorgalmazva; Rotterdami Erasmus ennek jegyében végezte el az Újszövetség újrafordítását. Láttuk, hogy Sylvester, csakúgy mint Heltaiék ugyancsak elengedhetetlennek tartották az eredeti szövegek megtekintését is.) Méliusz annyira fontosnak tartotta ezen elv tiszteletben tartását, hogy a nehezebben értelmezhető részeket héberül is közli, hogy az olvasó eldönthesse, helyes-e a fordítás vagy sem: „Zsidóul azért írtuk meg az nehéz helyeket, hogy aki ítélni akarja, ne az régi translációból, hanem az zsidóból ... ítélje” (Nemeskürty 1990: 189).

Az összevetésre persze csak az olvasók meglehetősen szűk köre, legfeljebb egyes lelkésztársak képesek, holott Méliusz a reformáció hitvallásának megfelelően mindenkinek szánja Bibliáját, hiszen Isten ígéje mindenkire egyaránt szól, azzal minden egyes hívőnek személyesen is meg kell ismerkednie, ez pedig fordítás nélkül lehetetlen. („Mert noha deákul valami kicsint tudunk, de sokan nem értjük az Bibliát, akit olvasunk.”) A fordítás (lehetősége) egyébként is „Isten ajándéka”, s ezzel élni kell a közösség és Isten szolgálata érdekében. Ő tehát arra törekedett, hogy fordítását „minden megértse”, ezért „nem grammatice, bötöt bötüre, hanem úgy fordítottam, hogy sem a textust el nem hagytam, sem az értelmet.” A fordítás módjának meghatározásában nem sok új van Heltaiékéhez képest, az viszont mindenképpen új elem, hogy – akárcsak Luther a maga fordításával – a lehető legszélesebb közönség általi befogadhatóságot, olvashatóságot tűzi célul maga elé. Ennek érdekében számos lapszéli vagy szövegközi megjegyzést fűz a fordításhoz, amelyek jó része ugyanakkor nem is a szöveg értelmének megvilágítására szolgáló magyarázat, hanem az olvasókhöz intézett erkölcsi dorgálás vagy a pápistákat gyalázó kirohanás.¹³ A bibliafordítás így válik aktuális társadalmi és valláspolitikai kérdések hordozójává.

A 1542-ben kezdődő, a római katolikus egyház újjászervezését célzó és az ellenreformációt elindító tridenti zsinat a bibliafordítások szempontjából is jelentős határozatot hozott: egyedül a Szent Jeromos által fordított Vulgátát ismerte el hiteles bibliafordításként, és előírta, hogy nemzeti nyelvű fordítás ezentúl kizárólag ezen változat alapján készülhet. A reformáció hívei természetesen nem fogadták el ezt a döntést, és Európa-szerte sorra jelentek meg az újabb és újabb, a reformáció különböző felekezeteinek szellemében készült bibliafordítások. (Franciaországban például 1550 és 1800 között öt különböző református Biblia látott napvilágot.)

A kálvinista tanok megerősödésével Magyarországon is szükségesnek mutatkozott egy ilyen szellemben készült fordítás megjelentetése. Méliusz néhány ótestamentumi könyvre korlátozódó fordítása mellett Félegyházi Tamás, az egyik legképzettebb XVI. századi református teológusunk, a debreceni lelkészségben Méliusz utóda látott neki a Biblia magyarításának, de csupán az újszövetségi résszel készült el. Fordításához rendkívül bőséges jegyzetanyagot csatolt, olyannyira, hogy a (Méliuszénál jóval higgadtabb, alapvetően teológiai jellegű) lapszéli és lapalji magyarázatok szinte agyonnyomják az eredeti szöveget (vö. Nemeskürty 1990: 199). Újtestamentumának megjelenése után négy évvel, 1590-ben látott napvilágot a református bibliafordítói vállalkozások megkoronázása, Károlyi Gáspár és csapata munkája, a Vizsolyi Biblia. Ez a fordítás az eddigi részeredmények összegzésének tekinthető, s erről így vélekedtek maguk

a fordítók is: „Az kik ezelőtt valami részt fordítottak az Bibliában, azokat is nem utáltuk meg, hanem megtekintettük” (Bitskey 1988: 227).

Károlyi Gáspár fordítása egyértelműen a református felekezet Bibliája: az előszóban nyíltan szembefordul azzal a katolikus (vagy legalábbis a reformátusok által nekik tulajdonított) állásponttal, hogy a Szentírás Isten által elrendelt nyelve a latin, s nem szükséges, sőt egyenesen veszedelmes lehet anyanyelvi fordítások révén mindenki számára hozzáférhetővé tenni. A tridenti zsinat azon határozatát is sérelmezi, amely a Vulgatát tekinti egyedüli autentikus fordításnak. Úgy véli, az idők folyamán a másolók figyelmetlensége által sokat romlott a Jeromos-féle változat szövegállapota, éppen ezért kell a fordítóknak az eredeti héber és görög szövegekhez visszatérni, mert „jobb embernek a forrásból inni, hogynem a folyásból”. Természetesen ezen túlmenően számos kommentátor értelmezését is figyelembe vette, különös tekintettel azokra, akik szintén a héber szövegből indultak ki.

Az előszó tanúsága szerint Károlyit a fordítás során az vezérelte, hogy az „olvasóknak nagyobb kedvét tennék”; ennek érdekében elődeihez hasonlóan ő is többször folyamodik lapszéli jegyzetekhez, hogy az olvasó számára esetleg homályosnak tűnő helyeket megvilágítsa. A fordítás módjára vonatkozó mondatából is az derül ki, hogy – mai fordításelméleti szóhasználattal – „cibliste”, azaz a forrásnyelvi szöveget a célnyelvi olvasó igényeihez igazító stratégiával fordít: „Az fordításban éltünk, az mennyére lehetett, tiszta igaz magyar szóval, idegen szólásnak módját nem követtük, sőt inkább az mi darabosnak tetszett vagy az zsidó, vagy az deák szólásnak módjában, annak is kimondásában az magyar nyelvnek szólásának módját követtük” (Bitskey 1988: 227).

Annak ellenére, hogy ezt a szándékát maradéktalanul nem tudta megvalósítani, s szép számban akadnak az ő fordításában is latinos szószerkezetek, sőt akár latin szavak, illetve az ótestamentumi részben héber mintájú fordulatok, kifejezések, a Vizsolyi Biblia évszázadokon át befolyásolta nemcsak a református vallásirodalom nyelvét, hanem a magyar irodalmi nyelvet is: több évszázad magyar írónemzedéke nőtt fel zengzetes, régies ízű nyelvezetén, amelyen még a sorozatos javítgatások, csiszolgtatások sem változtattak lényegesen. „Magyar nyelven a „bibliai ízt” ennek a stílusa képviseli, s beletartoznak abba, nemcsak eredeti most már archaikussá vált magyaros zamatai, hanem idegenszerűségei is, melyek a bibliai «szent nyelvek» örökségeként származtak át reá”-írja Szász Károly 1891-ben. (idézi Horváth 1957: 323). Ady Endrét, akinek költészetében a Vizsolyi Biblia nyelvezetét idéző „biblikus hang” hangsúlyosan jelen lévő nyelvi réteg, éppen ezért nehéz például franciára fordítani, ahol nem létezik olyan meghatározó, évszázadokig érvényben lévő, a bibliai stílust jelentő fordítás, mint nálunk Károlyié, vagy a németeknél Lutheré (Tímár 1981: 372–373).

Nem sokkal Károlyi után (1605 októbere és 1607 márciusa között) „a’ Jézus alatt vitézkedő Társaságbeli” Káldi György is lefordította a Bibliát, mégpedig a tridenti zsinat határozatát híven követve „az egész keresztyénségben bévött régi deák bötüből”, vagyis a Vulgatából, elhatárolódva egyúttal a más forrás alapján készült fordításoktól. Károlyival szemben, aki a Szentírást mint „setétségben vezérlő lámpást” minden hívő kezébe akarja adni, Káldi úgy vélekedik, „nem

szükség, hogy mindnyájan olvassák a Szentírást”, elegendő a tudós magyarázók értelmezését hallgatni, mert megeshet, hogy valaki „mosdatlanul olvassa vagy tudatlanul” és ez éppúgy ártalmas, mint sokaknak „a jó étel vagy a jó bor”. Fordítástechnikai szempontból megemlítendő viszont az az álláspontja, amely ellenzi az eredeti szöveg agyonmagyarázását, agyonjegyzetelését: fordításában ő valóban tartózkodik ettől.

A magyar bibliafordítások története természetesen nem ér véget a teljes református és katolikus magyar nyelvű Bibliák megjelenítésével, mi azonban a továbbiakban ezt már nem követjük nyomon. A XVI. századi ilyen jellegű vállalkozásokat ugyanakkor azért tartottam fontosnak viszonylag részletesen bemutatni, mert elsősorban a Szentírás magyarra való átültetése körüli erőfeszítések nyomán alakul ki és erősödik meg írástudóinkban a fordítói tudatosság, amely a fordításnak egy nemzet életében játszott szerepének felismeréséhez és bizonyos fordítói elvek, álláspontok kikristályosodásához vezet. Bibliafordítóink, szembesülve a tényleges szó szerinti fordításnak a nyelvek különbözőségéből fakadó lehetetlenségével, átültetéseiket elsősorban a „magyar nyelv járását követve”, azaz az anyanyelv törvényeinek tiszteletben tartásával végzik – legalábbis elvi szinten ezen szándékuknak adnak hangot –, s lassanként elmaradzik a „betű szerinti magyarság” század eleji fordítóinknál még megfigyelhető hangoztatása: a betű követését a „textushoz” való hűség elve váltja fel.¹⁴

A fordítók annak érdekében, hogy az „olvasónak nagyobb kedvét tennék” igekeznek mindenféle eszközzel (lapszéli és lapalji magyarázatokkal, betoldásokkal) világosabbá tenni a szöveget, amit persze előzőleg nekik maguknak is értelmezniük kellett tudós szövegmagyarázók írásai illetve más fordítások összevetésének segítségével. A fordítás során követett elveiket, módszereiket fontosnak tartották az olvasóval is megismertetni, így a (töredékes majd a teljes) bibliafordításokhoz kapcsolódó előszavak a magyar fordításelméleti gondolkodás első dokumentumai. Ez egyébként korántsem egyedülállóan magyar jelenség: a fordítás elmélete és gyakorlata Európában mindenütt az Evangélium anyanyelvű terjesztésének szükségletéből nő ki (Steiner 1975: 231).

Ugyanakkor a XVI. századi magyar fordításirodalom nem korlátozódik kizárólag a vallási élet területére, hiszen különösen a század második felétől kezdve egyre szaporodnak az idegen nyelvekből fordított különböző jellegű – így például szórakoztató vagy erkölcsi célzatú – világi olvasmányok is, melyek sorát Pesti Gábor nyitotta meg Aesopus-átültetéseivel, még 1536-ban. Ezek közül most csak egy munkát emelek ki, Bornemisza Péter *Elektráját* (1558), amelynek előszavában szempontunkból lényeges kijelentéseket találunk, s amely a mai fordításelmélet által pragmatikai adaptációként emlegetett „fordítási” mód egyik első, de a korban mindenképpen legjelentősebb magyar reprezentánsa, s egyben az első magyar nyelven írt dráma is.

A Sophoklés azonos című alkotásából készült tragédia előszavában, Bornemisza egyértelműen tisztázza, mi volt az eredeti szerző és saját szerepe a magyar nyelvű mű létrejöttében: „kit az bölcs jámbor gondolt és szerzett, én pedig csak magyarul fordítottam jobb részébe, jöllehet az játéknak szebb voltáért sokat hozzáadtam és más módon rendeltem, kit mindazonáltal neki tulajdonítok, mert az ő akaratját követtem” (Bitskey 1988: 285). Vagyis nem vitatja,

sőt kiemeli Sophoklész elsődlegességét, magát szerényen csak fordítóként tünteti fel, ugyanakkor azt sem titkolja, hogy nem szöveghű fordítást készített, hanem betoldásokat tartalmazó (sőt új szereplőt is beiktató), és az eredeti mű szerkezetét átformáló átdolgozást. Bornemisza, ahogy majd XVII–XVIII. századi utódai, aktualizálja és a néző-olvasó világához igazítja a történetet.

A művet a feledés homályából előásó Móricz Zsigmond ekképpen jellemzi Bornemisza változatát: „Bornemisza Péter a fordítást másképp gondolta, mint ahogy ma csináljuk. Eszébe sem jutott, hogy az eredeti görög szöveget adja, s az elmúlt görög világot hozza a nézők szeme elé. Magyarul, magyarán gondolta végig a dolgot, s írásában magyar emberek magyar tetteit akarta kifejezni. Az ő hősei inkább magyar kényurak és magyar szolgák, s nem görögök, bár az eredeti neveket megtartja” (Nemeskürty és Liptay 1985: 183).

Bornemisza a fordítási tevékenység jelentőségét, akárcsak húszegynéhány évvel korábban Pesti, elsősorban a nyelv művelésében és gazdagításában látja. Az adott darab lefordítására pedig az előszó tanúsága szerint azért vállalkozott, hogy „a görög nyelvben járatlan hazámfiainak lelkét e szükséges dolgok fölött való elmélkedésre” ösztökélje, s hogy „a mi népnyelvünkben is valamelyes kifejezőskincsre” tegyen szert. Vagyis a magyar reneszánsz e nagyszerű alakjánál a köz szolgálatának vágya és az egyéni írói ambíciók már összekapcsolódva jelentkeznek. Ez utóbbiak az elkövetkezendő időkben majd annyira felerősödnek a magyar irodalomban, hogy számos esetben az író-fordítók „elfelejtik” megemlíteni forrásukat, s teljes mértékben saját művükként állítanak be a Bornemiszáéhoz hasonló adaptációkat.

A XVI. század ötvenes éveitől meginduló rendszeres magyar könyvnyomtatás a XVII. század folyamán egyre jelentősebb méreteket ölt. A rohamosan szaporodó magyar nyelvű kiadványok jelentős hányada, mondhatjuk döntő többsége fordítás vagy adaptáció, amelyekhez a szinte kötelezően kapcsolódó előszavak, ajánlások számos fordításra vonatkozó megállapítást is tartalmaznak: a fordítók szinte kötelességüknek érzik, hogy számot adjanak elméleti álláspontjukról, a fordítás során szem előtt tartott elvekről. Ugyanakkor ez a sokat fordító század nem termel ki komolyabb fordításelméleti összegzést: az elszórt megjegyzések nem sokban haladják meg a XVI. században született kijelentések színvonalát. A jól ismert toposzok (az esetleges gáncsoskodás visszautasítása, a bírálók arra való biztatása, hogy csináljanak jobbat, mentetetőzés a hibák, hiányosságok miatt illetve a javító szándékú kritika örömmel fogadása) továbbra is mind egytől-egyig jelen vannak, előszó szinte el sem képzelhető nélkülük. A történeti folyamatosság szemléltetésének szándéka azonban megkívánja, hogy bemutassam a fordításról való gondolkodás jellemző vonásait ebben a periódusban, különös tekintettel arra a néhány szempontra, amelyeket mégiscsak a kor újdonságainak tekinthetünk.

Az első ilyen újdonság, amely a korabeli előszavak tanulmányozása során szembetűnik, az az, hogy a fordítás hibái miatti szokásos mentetetőzés már nem a fordító tudásának korlátaira vagy a fordítási mesterségben való járatlanságára hivatkozva történik, hanem a magyar nyelv szegényessége, szókészletének szűkössége miatt. Erről panaszkodik például a Quintus Curtiusnak Nagy Sándorról írt krónikáját latinból fordító Háportoni Forró Pál 1619-ben:

„...olyan bő nyelvű római nemzetből származott bölcs embernek írását az magyar nyelvre, mely igen szűk, vonni bajos volt” (Tarnai és Csetri 1981: 111).

A XVIII. század legelején egy másik latin történetírót fordító Dálnoki Benkő Márton szintén ezzel indokolja fordításának hiányosságait: „Ha pedig fordításomat vétkességgel vádolod, tudd meg, hogy ez a historikus igen rövid, homályos és fontos stílussal bír, a mi magyar nyelvünk pedig olyan szűk, hogy ezen a deák szókat nem lehet hathatósan kimondani...” (Tarnai és Csetri 1981: 167–170).

Ha a fordításról való gondolkodásban nálunk a XVII. század elején felbukkanó és egészen a XIX. század közepéig hangsúlyosan jelen lévő eme kesergést tipikusan magyar jelenségnek véljük, tévedünk. Más nemzetek fordítástörténetét tanulmányozva kiderül, hogy a fordítók minden időben és mindenütt szegényesebbnek érzik anyanyelvüket a fordított műénél, még rokon nyelveknél is, nem beszélve a három „szent” nyelvből – a héberből, görögből és latinból – nemzeti nyelvre készült fordítások esetében. „Richesse merveilleuse de toutes langues de départ, pauvreté incurable de toutes les langues d’arrivée”¹⁵ – mondja erről találó tömörséggel Georges Mounin, több példát is idézve különböző korokban élt fordítók ilyen vonatkozású vallomásaiból (Mounin 1972: 376). E hol megalapozott, hol csak a pillanatnyi nehézségek okozta, de mindenképpen keserves fordítói tapasztalat vezet a nyelv fejlesztése, gazdagítása szükségességének felismeréséhez, amely feladat sikerre viteléhez a fordítók éppen saját tevékenységük színvonalas művelése révén járulhatnak hozzá.

A szókészlet hiányos voltának problémája minden más szövegtípusnál élesebben jelentkezik a tudományok területén, amelyet ezidáig kizárólag latinul műveltek. Az első olyan fordítók, akik tudományos művek magyarításra adták a fejüket a szó szoros értelmében úttörő szerepet vállaltak. Ki így, ki úgy próbál megoldást találni erre a nehéz helyzetre: egyesek új szavak létrehozása mellett döntenek, mások inkább az idegen alakok átvételére szavaznak, olykor nyíltan hirdetve kényszerszülte eljárásukat, máskor pedig csendesen élve vele. Mikolai Hegedüs István például *A mennyei igazság tüzes oszlopa* című 1648-ban keletkezett „fordításbeli” munkájának toldalékában arról tájékoztatja az olvasót, hogy a magyar teológiai és filozófiai szakkifejezések hiánya miatt a műben előforduló latin terminus technicusokat megmagyarázza (példái arra mutatnak, hogy hol egyetlen magyar szóval kifejezve, hol hosszabban, pl.: *actio* – cselekedet, *objectum* – cél, ami körül forgolódnak), de latinul is meghagyja őket a szövegben, méghozzá azzal a nem titkolt szándékkal, hogy „így a község is szokják hozzájuk”, azaz meghonosodásukban bízik, ahogy jónéhány görög és latin eredetű szó – mint eklézsia, biblia, fundamentum stb. – már polgárjogot nyert nyelvünkben (Tarnai és Csetri 1981: 167–170).

Más utat választott néhány évvel később Apáczai Csere János. Látván, hogy a nyugati nemzetek bővelkednek anyanyelvükön írt tudományos könyvekben, s így tudásban, műveltségben messze meghaladják azokat a népeket, amelyek mindent idegen nyelvekből kölcsönöznek (s ezek közé tartozik a magyar is), elkeseredett dühvel látott hozzá, hogy – lemaradásunkat legalább valamelyest orvosolandó – mindenfajta tudományágból magyar nyelvre fordítson valamit, ám nyelvünk „nagyfokú szegénysége és sivársága” csakhamar kedvét szegte.

Szerencsére azonban kezébe akadt egy Theodórosz Gaza nevű szerző könyve, amelynek előszava hasonló nehézségekről és azok megoldásáról ad számot a görögről latinra való fordítás viszonylatában. Gaza a latint érzi szegényesnek a göröghöz képest, és határozottan kijelenti, hogy a fordítás (jelen esetben tudományos szöveg fordításának) elkerülhetetlen velejárója új szavak létrehozása, ehhez azonban feltétlenül filozófiai képzettség szükséges, hiszen csak annak segítségével látjuk jól a dolgok igazi természetét.

Apácainak erőt és önbizalmat adtak ezek a szavak ahhoz, hogy belevágjon saját nagy vállalkozásába, amely 1653-ban *Magyar Encyclopedia* címen látott napvilágot, s amelyben a legkülönfélébb tudományok (a metafizikától kezdve a csillagászaton át a teológiáig) terminológiáját úgy ültette át magyarra, hogy csak a legritkább esetben folyamodott idegen szóhoz.¹⁶

Apafi Mihály Wendelinus-fordításában a terminus technikusok vonatkozásában ugyancsak a vesződésesebb utat választotta, amikor mindennek igyekezett magyar megfelelőt találni, vagy kitalálni, s bár tisztában van ennek a módszernek rövidtávú nehézségeivel, a jövő szempontjából mégis ezt tartja célravezetőbbnek és gyümölcsözőbbnek:

A' Philosophiai, kiváltképpen pedig, Metaphysicai és Logikai terminusokat, noha nem könnyen; mindazonáltal Anyai nyelven igyekeztünk kirajzolni: melyek, talám egy-előszer némelyeknek darabosoknak fognak látczani; de hosszabb hozzájuk való szokással, idővel meg-fognak lágyulni. És ha ennek előtte a' Magyar fordítók azt cselekedték volna gyakrabban; mostan nem csak azoknak, hanem a' Philosophusoknak és Theologusoknak meg-értésekben és fordításában-is bóldogabbak vólnánk¹⁷ (Bartók 1998: 318–319).

A magyar tudományos nyelv ezzel azonban nem született meg egy csapásra, megteremtéséért még számos szerző tesz (kisebb-nagyobb sikerrel) erőfeszítést a XVIII. század folyamán.

Amikor Apáczai Csere János óriási munkájába belevágott, az a nemes szándék vezérelte, hogy hazájának, a magyar nyelvű tudományos könyveket nélkülöző hazai művelődésnek ezzel hasznos szolgálatot tegyen. A használni, hasznosat cselekedni vágya szinte állandó refrénként tér vissza a XVII. századi előszavakban, így a fordításokat megelőző ajánlásokban is. Somosi Petkó János a helyes életvitelre okító művének (*Igaz és tökéletes boldogságra vezérlő út*, 1656) ajánlásban például kijelenti:

Ez mi nemzetünk között Isten kegyelméből eléggé bú a deák könyv, nem minden értheti meg pedig, mert nem minden juthat annyi perfekcióra, hogy érthetné. Szükséges azért a jó fordítás és hasznos, melyet én is a haszonért cselekedtem, hogy a gyengék a bibliának értelmében épüljenek (Bartók 1998: 146).

Vagyis a fordítás szerepe az, hogy általa az idegen nyelvet nem értők is részesülhessenek a tudásban (legyen az bármiféle), s az hasznukra válják. A fordítók

igen sokszor konkrétan megjelölik a gyakorlati célt, amely az adott mű lefordításakor vezérelte őket. A XVII. század fordításiirodalmának túlnyomó részét vallási szükségletek hívták életre: minden egyes felekezet fontosnak tartotta az aktuális hitvallás valamint templomi énekek, imádságok magyar változatának megjelentetését; a híveknek külföldi példák alapján szolgáltak útmutatóval az erényes életvitelre és segítettek felkészülni a halálra; s ugyancsak külföldi szerző művének tolmácsolásával igyekeztek érvet szolgáltatni a hitvitákhoz, hogy az ellenfél „szájokat bédughassák” vele. A világi élet területén is a legkülönbébb igények kielégítése céljából fordítottak le idegen nyelvű munkákat. Így például a jog területén azért vált szükségessé bizonyos latin nyelvű munkák magyarítása, mert még „a’ Törvény dolgainak ki-szolgáltatására” hivatottak esetében is előfordul, hogy „a’ Deákhhoz avagy keveset, avagy ugyan semmit sem értenek”¹⁸ (Bartók 1998: 312).

A már említett Háportoni Forró Pál úgy véli, hogy Nagy Sándor históriája „az böcsületes magyar nemzetnek jóvára” válik, merthogy abból „mind életnek viselésére hasznos példákat vehet, s mind hadakozó mesterségeket, melyekkel hazáját oltalmazza, tanulhat” (Bartók 1998: 110). Van, aki angol minta alapján az egészséges életmód szabályait fordítja le – és szedi versbe. Más egy gyógynövényekkel kapcsolatos könyv lefordítását azért tartotta szükségesnek, mivel az orvos- és gyógyszerhiányos időkben ennek segítségével bárki vállalkozhat saját maga gyógyítására.

A fordítók tehát a használni akarás nemes szándékával küszködnek szűknek érzett nyelvünkkel. Panaszaik és céljaik megfogalmazása mellett legtöbbször fordítói elveikről is szót ejtenek, megindokolva, miért éppen az adott módszert alkalmazták fordításuk során. A szakkifejezések magyarításának szűkebb, jól-lehet igen jelentős problémája mellett most tekintsük át a „hogyan?”-nal kapcsolatos általánosabb kijelentéseket. Ahogy mondani szokás, fordítani annyi, mint egyszerre két urat szolgálni: egyfelől az idegen nyelvet, szerzőt és művet, másfelől a célnyelvet és a célnyelvi olvasókat. Vajon a XVII. századi fordítók hogyan próbálnak egyensúlyozni a két úr között, s melyiknek a javára billen a mérleg? Ha a korabeli előszavakat olvasgatjuk, kiderül, hogy a kérdés még ennél is komplikáltabb. Ez a kor ugyanis nem az olvasót tartja szem előtt, hanem az olvasók – értelmi, műveltségi szintjük alapján megkülönböztetett – különféle kategóriáit. (Ez a szemléletmód egyébként még a XIX. században is jelen van.) Az előszóban a szerzők, fordítók kitérnek arra, milyen közönségnek („tudósab-baknak” vagy „egyigyüveknek”) szánják művüket, s ennek megfelelően milyen írás/fordításmódot választottak annak érdekében, hogy a mű megfelelő hatást gyakorolhasson rájuk.

A megcélzott közönségréteghez alkalmazott írás/fordításmód kiválasztása az ókori retorikáknak azon elvére vezethető vissza, hogy a szónoknak, ha beszédével célt akar elérni, igazodnia kell a hallgatósága műveltségi szintjéhez. Ez az elgondolás öröklődik tovább a középkori ars praedicandiban, amely többek között arra tanítja a papokat, hogy egyszerű hallgatóság előtt tartózkodjanak a túlságosan bonyolult fogalmazásmódtól, mert a beszéd nem fejthet ki hatást, ha nem értik meg a hívek (vö. Tarnai 1984: 71). Az, hogy az írók is annak megfelelően választják ki stilisztikai eszközeiket, hogy hatni tudjanak feltételezett

olvasóikra, ebből szervesen következik. Mai szemmel nézve viszont igencsak meghökkentőnek tűnik, hogy ugyanezen cél érdekében egy idegen mű szerzőjének stílusát is szabadon alakítják, egyszerűsítik vagy „cifrázzák”. Természetesen ez a jelenség is nemzetközi, s más népek fordítástörténetében már jóval korábbi példák is akadnak nem csupán az ilyen jellegű fordítási gyakorlatra, hanem annak deklarálására is.¹⁹ Számos XVII. századi fordító fontosnak tartja megjegyezni, hogy azért tartózkodik a fület gyönyörködtető „czikornyás, tarafarás”, ékes beszédűtől, mert szólását az „egy-ügyü kösségnek szava járásához” szabta, egyedüli célja az lévén, hogy hasznára legyen „amaz együgyü buzgó lelkeknek, kik még tudomány nélkül szükölködnek”²⁰ (Bartók 1998: 278–279).

A XVII. századi vallási tárgyú fordítások előszóíróinak többsége azonban nem csupán azért ítéli el a „szólásban való cifrát”, mert az nem lenne alkalmas az egyszerű, tanulatlan lelkek épülésére, hanem azért is, mert bizonyos tárgyakhoz, így a vallási, teológiai kérdésekhez nem illik a „procátori pipere”, „a törvényben való himezet hámozot beszéd”; s többször hivatkoznak Pál apostolra, aki azt mondta, hogy az „igazság együgyü beszédben szokott járni”. Egy az örökkévalóságról elmélkedő mű fordítója előszavában – igen szemléletes hasonlat keretében – ezt így fogalmazta meg:

... e' Könyvecskének fordításában, (...) inkább vigyáztunk a' dolog mi-vóltára, hogy-sem a' Magyar-nyelvnek folyására: mert itt, nem a' nyelveket akartuk ékesen-szóllásra köszörülni; sem a' füleket viszkettetni: hanem a' Szívet gyulasztani, és az elme-eleibe oly vastag falatokat szegdelni, mellyeken nagy üdvösségessen rágódhatik, és ugyan kérődhetik. Nem-is illik, hogy ott a' beszédnek chinyosságáról fölöttébb törődgyünk, a-hol Meny-országot keressük.²¹ (Bartók 1998: 275)

Olyan véleménnyel is találkozhatunk, hogy az „olvasók füleit csiklándoztató és édesgető ékes szóknak vadásztatása” egyenesen odavezethet, hogy a szerző mondanivalója „ellenkező értelemre” fordul²² (Bartók 1998: 275). Ezekből a szöveg cikornyás stílusa ellen több szempontból – a megcélzott közönség felkészültsége, pontosabban készültsége, a tárgy jellege, az eredeti mondanivaló tiszteletben tartása miatt – tiltakozó megjegyzésekből azonban nem igazán derül ki, miként viszonyul a fordított mű stílusa az eredetiéhez. Feltételezhetjük ugyanis, hogy például a viszonylag nagy számban fordított angol puritánus munkákra eredetileg sem a túldíszített írásmód volt jellemző. Ezek a kijelentések nem annyira az eredeti és a fordított mű stílusának viszonyára utalnak, hanem a szinte önálló írásműnek tekintett fordításban választott beszédmódot a kor nyelvhasználatában élő más stílusfajtákkal (így a körülményeskedő cancellárral és a dagályos udvarival) állítják szembe, nemegyszer olyan felhanggal, amelyből kiérződik, hogy a fordító tudná ám másképp is, csak most – a fent említett okok miatt – nem akarja. Tehát ezek az „együgyü beszéd” alkalmazását fennen hirdető megjegyzések nem sokat árulnak el a fordítás és az eredeti mű tényleges kapcsolatáról.

Akadnak azonban olyan olyan kijelentések is, amelyek sokkal konkrétabban érintik a forrás- és célnyelvi szövegek tartalmának és megformálásának illetve

ezek egymáshoz való viszonyának kérdését. A következő előszórészletben szinte tapintható a „két úr” között vergődő fordító dilemmája:

Ha valahol pedig simáb foliását kívántad volna az Magyar szonak, meg emlékezzél rola, hogy nyelvet nyelvre fordítottam, és valamint ezt kellett simogatnom, amannak szinte ugy kellett kedveznem, hogy felettebb meg ne szorongassam. Nem voltam azzal szabat, hogy az Magyar stylusnak darabosságát ugy kerüllyem hogy az deákat eréteből ki vegyem.²³ (Bartók 1998: 274)

Míg ez a fordító olyan nagy tisztelettel adózik a forrásnyeli műnek, hogy inkább a magyar szöveg sima folyását áldozza fel, mintsem hogy azt eredeti sajátságaiból kivetkőztesse, addig szép számban fordulnak elő olyan megnyilatkozások, amelyek az értelmi hűséget az anyanyelv tulajdonságainak tiszteletben tartásával párosító álláspontot reprezentálják. Azonban a magyar fordításeleméleti gondolkodásban ez a nézet sem tekinthető újnak, hiszen már több XVI. századi bibliafordítónknál találkoztunk vele.

Az összehasonlítás kedvéért idézzük fel néhány XVII. századi szerző idevágó kijelentéseit. Időrendben haladva kezdjük Pázmány 1624-ben megjelent Kempis-fordításának jól ismert mondatával: „Igyekeztem azon, hogy a’ Deák bötünek értelmét, hiuen magyaráznám; a’ szollásnak modgyát pedig úgy eite-ném, hogy ne lattatnék Deákból csigázot homalyossággal repedetnek, hanem oly keduesen folyna, mint-ha először Magyar embertül, Magyarul iratot volna”²⁴ (Bartók 1998: 274). Vagyis a szöveg tartalmi elemeinek hű visszaadását a célnyelv tulajdonságainak tiszteletben tartásával igyekszik megvalósítani. A református Medgyesi Pál az angol puritánus szerző, Lewis Bayly *Praxis pietatis* című művének fordításához írt előszóban hasonló elvet fogalmaz meg 1636-ban:

... az forditasnak (a’ hol a’ szokot nem annyira kell visgálni) az én itéle-tem szerént úgy kellene esni, hogy ne ismernék fordításnak, fonákul az Irás ne esnék, az az: a’ mit Magyarra kellene fordítani, annak nem Deák, Német, Anglus, etc. formán, hanem magyar módon kellene esni.²⁵ (Bartók 1998: 262)

A más kontextusban már említett Apafi Mihály is ezt a szemléletet képviseli 1673-ban: „Jóllehet a’ forditasban, a’ Wendelinus Deák textusát szorossan követtük; mindazonáltal a’ Magyar nyelvnek tulajdonságátul, alkalmaztatván inkább a’ deáki nyelven való szollást, a’ Magyar nyelv szerint való szolláshoz, hogy a’ mennyire lehetne, mindenektől meg-értettethetnénk, nem messze távoztunk” (Bartók 1998: 262).

Ugyanezen elvekkkel csaknem ugyanilyen megfogalmazásban már találkoztunk Heltai Gáspárnál („...noha főképpen a zsidó Bibliát követtük, de azért a zsidó szónak módjától sok helyen eltávoztunk, követvén az igaz értelemben a magyar nyelvnek járását”) és Károlyi Gáspárnál („Az fordításban éltünk, az mennyire lehetett, tiszta igaz magyar szóval, idegen szólásnak módját nem követtük, sőt inkább az mi darabosnak tetszett vagy az zsidó, vagy az deák szó-

lásnak módjában, annak is kimondásában az magyar nyelvnek szólásának módját követték.”). Az már más kérdés, kinek hogyan sikerült ezt a gyakorlatban megvalósítania, s ki mennyire téveszti össze a forrásnyelv sajátosságait a fordított szöveg tulajdonságaival, amelyek megkülönböztetésének fontosságára – mint említettük – már Sylvester János is figyelmeztetett az Újszövetséghez csatolt jegyzeteiben.

A mérleg nyelvét a forrás- és célnyelvi szöveg között egyensúlyban tartani próbáló nézet mellett előfordul néhány egyértelműen „cibliste” szemléletről tanúskodó kijelentés is. Debreceni Péter 1637-es Kegyel-fordításának előszavában így jellemzi fordítói stratégiáját:

Az könyvnek fordításában pedig az magyar nyelvnek tulajdon folyasira vigyaztam, es hogy az szollasnac formai az könyörgökben buzgosagot inditananac egyedül azon voltam; soc helyen bővitettem, soc helyen viszont röviditettem, sokakat kihadtam, és ismét sokaknac helyekben masokat helyeztettem.²⁶ (Bartók 1989: 262–263)

Érdekes viszont, amire Bartók István is utal, hogy épp e fordítás pontatlanságai indítottak egy másik fordítót arra, hogy újr fordítsa a művet, és – előszava tanúsága szerint – ő úgy igyekezett „a Magyar szollásnak folyását” megtartani, hogy az „mindenben eggyezzen a Deák exemplárral” (Bartók 1998: 262–263).

Igy vagy úgy, de a fordítók többségének elsődleges célkitűzése a befogadás megkönnyítése az olvasó számára. Ezt szolgálta a magyaros megfogalmazástól kezdve a megcélzott olvasóközönség felkészültségét alapul vevő stílusegyszerűsítésen át még számos fordítástechnikai módszer, amelyről a fordítók nemegyszer lelkiismeretesen beszámoltak olvasóiknak. Dálnoki Benkő Márton például precízen pontokba szedve mutatta be a Lucius Annaes Florus, ókori latin történetíró fordítása során követett elveit, mintegy használati utasítást mellékelve a fordítás olvasásához (Tarnai és Csetri 1981: 149–150).²⁷

Az első „punctum” alatt Dálnoki arra hívja fel a figyelmet, hogy „amit a historikus egy-két szóval mond ki, sok helyeken azt bővebb és sok szóból álló szentenciákkal” fejezte ki, mivel a történetíró „rövid, homályos és fontos beszédét” az olvasó máskülönben nem értette volna meg. Az eredeti szöveget tehát azért oldja fel hosszabb mondatokra, mert meglátása szerint az eredeti stílust a magyar olvasók képtelenek lettek volna befogadni, homályosnak és érthetetlennek találták volna, ő tehát jobbnak látta értelmezni a szöveget, még hozzá tudós segítséghez folyamodva („...követtem Minellius Jánosnak e könyvre tett jegyzését, melyet ... szedegetett Vinétusnak, Stádiusnak, Grutérusnak ... munkáiból”).

A harmadik pontban megjegyzi: „... az olyan deák szókat a fordításban meghagytam, amelyeket ha magyarul fordítottam volna, annyira meg nem érthetnéd, mineművek ezek”, és felsorol számos latin szót, amelyet az olvasó jobban ért latinul, mintha a fordító új magyar megfelelőt alkotott volna helyettük. Azon latin szókat viszont, amelyek az előző pontban felsoroltakkal ellentétben nem közkeletűek, jobbnak látta magyarázattal együtt foglalni a szövegbe, pl. „legio, azaz hatezernyolcszázharminc vitézekből álló sereg”.

Az ötödik pontban pedig arra tér ki, hogy a történetíró megértéséhez szükségesnek ítélte, ha rövid magyarázatokkal utal a rómaiak intézményeire, törvényeire, hadviseléssel kapcsolatos dolgaira stb. Dálnoki egyébként az ókori szerző fordításának nehézségeit nem csupán a magyar nyelv fentebb már említett szűk voltában látja, hanem abban is, hogy az eredeti mű megjelenése óta eltelt 1400 év alatt a szöveg állapota jelentősen megromlott a sok másolás, majd nyomtatás következtében. Nála talákoztam először azzal a gondolattal is, hogy a nyelvek különbözősége miatt a fordítás szükségszerűen az eredeti szöveg degradálódásával jár, a fordítás erőben-színben „halványabb” lesz, expresszivitásából veszít: „...minden nyelvnek a szólásban vannak kiváltképpen való tulajdonságai, úgyhogy egyik nyelven való szólásnak formáit soha hathatóson és a maga erejében a más nyelven való szólásnak formáival kitenni nem lehet. Úgyhogy soha egy fordítás is az exemplárnak erejét valóságosan ki nem fejezi” (Tarnai és Csetri 1981: 149–150).

A XVIII. század első felében, elsősorban a jezsuita rend tevékenysége következtében az anyanyelvű könyvkiadás jelentősen visszaesik, miközben a latin nyelvű munkák valósággal elárasztják az országot. Az 1730-as években például a latin nyelvű könyvek az összes hazai kiadványnak mintegy 70%-át alkotják: ezek egy része eredetileg is latinul íródott, más részét viszont különböző nemzeti nyelvekből (franciából, németből, olaszból) fordították latinra. Létrejön tehát egy sajátos fordítási irodalom, a nemzeti nyelvekből latinra fordított műveké, amely mellett természetesen – ha jóval csekélyebb mennyiségben is – ott találjuk a magyar nyelvű fordítási irodalmat is, melynek zömét a vallási, kegyeségi művek, áhítatos elmélkedések alkotják.

A latinizmus nagymérvű előretörése és a haladó művelődési törekvéseket képviselő protestáns értelmiség háttérbe szorítása mellett sem halnak el azonban teljesen azok a hangok, amelyek a magyarnyelvűséget és a magyar nyelv – többek között – fordításokkal való művelésének szükségességét hirdetik. Ezt fogalmazza meg Czvittinger Dávid már 1711-ben²⁸, s a század közepétől egyre többen, s egyre határozottabban vallják ezt a szemléletet, melynek elemei Besenyey Györgynél egyesülnek művelődéspolitikai programmá. A fordítás ebben a programban egyrészt a tudományok magyar nyelvű terjesztését szolgáló, másrészt az új, világi tartalmú magyar irodalmat külföldi minták átültetésével megteremtteni hivatott tevékenység. E rendkívüli horderejű feladatot csakis magas színvonalon szabad művelni.

Ez a felismerés készítette Batsányi Jánost fordításelméleti tanulmányai megírására és közzétételére²⁹, ugyanis jól látta, hogy sokan vannak olyanok, akik „mihelyt valamely idegen nyelvenn egy kitsinyt dadogni, 's tollat emelni” tudnak, máris azt hiszik, hogy belevághatnak a fordításba, s így azt „kézi mester-ség”-gé silányítják (Batsányi 1789: 166), holott a fordítás az egyik legnehezebb nyelvi művelet. Épp ezért tartotta fontosnak, hogy összegyűjtse és a gyakorló vagy leendő fordítók elé tárja a fordítási tevékenység alapkövetelményeit, abban a meggyőződésben, hogy ezen alapszabályok ismerete és követése nélkül senki sem boldogulhat: „Szükségesek itt is, valamint minden egyéb mester-ségben, bizonyos regulák, mellyekhez a' Fordító magát alkalmaztatván, tökéletes munkát adhasson” (Batsányi 1788: 101). Mindazonáltal senkitől nem ki-

vánja, hogy azokat feltétel nélkül, szolgálai kövesse, mint ahogy azzal is tisztában van, hogy a szabályok pusztá ismerete korántsem biztosíték arra, hogy valaki jó fordítóvá válik:

Nem olyan Regulák ugyan ezek, hogy őket szolgál módra kellessék követni: nem; (...) Tanátslások ezek inkább, mint törvények; javaslatok olly Hazafiakhoz, kik velem edgyütt a' Nemzetnek hasznát keresvén hazájak' Magyarainak kedvéért hasznos Könyveket anya-nyelvünkre fordítgatnak... A' Mesterség ugyan soha se tsinált még minden ő törvényeivel nagy elmét: születnie kell nékie, és már a' Természettől az emberbe öntetődni. (Batsányi 1787: 464)

Batsányi értekezései a magyar fordításelméleti gondolkodás történetében új fejezetet nyitnak: most fordul elő először, hogy egy szerző nem egy adott fordítást bevezető előszóban, hanem önálló értekezés keretében foglalkozik a fordítás kérdéseivel, ráadásul ezt eddig soha nem látott részletességgel, s számos szempont – többé-kevésbé – koherens rendszerbe foglalásával teszi. A XIX. században a hangsúly aztán végképp áttevődik az előszóról más műfajokra: egyre inkább cikkek, értekezések, fordításkritikák keretében kerülnek kifejtésre a fordításelméleti nézetek, nemegyszer az irodalmi élet hivatalos intézményei, a Kisfaludy Társaság és az Akadémia által kiadott publikációkban.

Jegyzetek

¹ [A mai megfigyelő olykor hajlamos azt hinni, hogy a fordításról való elméleti gondolkodás új jelenség, ebben a században keletkezett. Ez az egyszerűsítő nézet egy másikra emlékeztet, mely szerint a nyelvészet Saussure-rel született meg.] (saját fordításom)

² [Cicero, Horatius, ..., Croce, Gide neve éppen hogy csak a kezdetét jelzi azon írók sorának, akik – csaknem mindig valami más dolog kapcsán – kifejtették véleményüket a fordításról. De még a legjobbak is általános benyomásokat, személyes intuíciókat, tapasztalatok listáját vagy gyakorlati fogásokat javasolnak vagy szentesítenek. Ha összegyűjtjük – ki-ki tetszése szerint – mindezen anyagot, a fordítás empirizmusát kapjuk, amely sosem elhanyagolható, de mégiscsak empirizmus.] (saját fordításom)

³ [Egy *modern* fordításelmélet legelső feladata egy fordítástörténet megalkotása. Minden modernséghez hozzátartozik a visszapillantás – nem múltbaforodulás –, amely önmaga megértését szolgálja.] (saját fordításom)

⁴ Ismerjük egy domonkosrendi szerzetes, a margitszigeti apácák számára fordító Váci Pál nevét is, de egy későbbi rendtörténet jóvoltából (Vö. Horváth 1931: 133).

⁵ Nevének ismeretével kapcsolatban Horváth János azt írja, hogy őt sem a becsvágy ösztönözte neve megörökítésére, hanem azon helyzet szülte kényszer, hogy egyetlen személynek, saját húgának fordította és ajánlotta Judit könyvét, ellenben aki közönség számára fordít „megmarad a maga névtelen távoliségában”.

⁶ „Máskülönben olyan jól tudta az explicatio és a fordítás közötti különbséget, hogy némely megjegyzését más színű tintával a lap aljára írta” (Tarnai 1984: 273).

⁷ Horváth János többek között így jellemzi a Karthauzi fordítói karakterét: „Nem ragaszkodik a latin szöveg betűjéhez; s bár középkori irodalmi nyelvünk átlag-latiniz-

musai neki is a vérebe mentek át, szövegezése a latin eredetiekétől meglehetősen független: a „szerzés” szabadabb formái közt mozgó” (Horváth 1931 : 247).

⁸ Tarnai két példát is közöl a „fordít” ige használatára az *Érdy-kódex* 560a illetve 589a lapjairól (Tarnai 1984: 271).

⁹ A korban a „magyarra fordított változat”, „magyar nyelvű fordítás” értelmében használták ezt a szót (Tarnai 1984: 271).

¹⁰ Más kérdés, hogy az ajánlásban állítottak nem biztos, hogy megegyeznek a valósággal. Horváth János szerint például még nem sikerült kideríteni, hogy Komjáthy tényleg tanulmányozott-e „magyarázó doktorokat”, s ha igen kiket, az viszont kétségtelen, hogy a Szent Pál levelei „nem mindenestől Komjáthy munkája, hanem korábbi fordítás (vagy fordítások) kiaknázásával készült compilatio” (vö. Horváth 1957: 29–30).

¹¹ A latin nyelvű levél teljes szövege az Itk. III, 1893, 96–98. oldalon található. Az idézett fordítás: Balázs 1958: 263–264.

¹² „Sylvester János, a jámbor, jó és hasznos munkát tölt ... De mi fogyatkozás lött legyen abba, azt az istenfélő keresztyének meg tudják ítélni, egymás mellé tartván a két munkát, az övét és a miénket.” – írja Heltai Gáspár az Újtestamentum 1561-ben kiadott kötete elé írt, Nádasdy Annához címzett ajánlásában (Nemeskürty 1990: 180).

¹³ Egy helyen például azt írja, hogy Sába királyné „nem ihagott vihangott a Salamon praedicationóján, mint a mostani magauént népek. (...) Ti pedig az nagy röst és átkozott cifraság miatt csak egy hajításnyira is rösteltök a praedicationóra menni, hanem kártyát játszol, vagy táncolsz akkor” (Idézi Horváth 1957: 296).

¹⁴ Bár Lukácsy Sándor nyomán tudunk arról, hogy még Pázmánynál is felbukkan a „bötü szerént való magyarság”-ra való hivatkozás, amely ellentétben áll a fordítás módjára vonatkozó sokszor idézett kijelentésével. Lukácsy szerint, s ebben igazat is adhatunk neki, tulajdonképpen a Biblia isteni eredetéből adódó tekintélye követelte meg ezt. Szellemesen így fogalmaz: „A hivatkozás a bötü szerént való értelemre nem egyéb, mint copyright, a Magasságbéli szerzői jogának alázatos elismerése” (Lukácsy 1990: 19).

¹⁵ [Valamennyi kiindulási nyelv csodás gazdagsága, valamennyi célnyelv orvosolhatatlan szegénysége.] (saját fordításom)

¹⁶ A *Magyar Encyclopedia* megszületésének történetét maga Apáczai meséli el a mű előszavában (Tarnai és Csetri 1981:177–187).

¹⁷ *Wendelinusnak, a' Keresztyen Isteni Tudományrol irott ket könyvei. Mellyek [...] Magyar nyelvre fordittattanak Apafi Mihály [...] által*, Gyulafehérvár, 1673. A keresztyén olvasóhoz előljáró beszéd (Bartók 1998: 318–319).

¹⁸ *Rövid Igazgatás A'Nemes Magyar Országnak és hozzá tartozó Részeknek szokott Teorvény Folyásiról Mellyet [...] Deákból Magyar nyelvre fordított Kászoni János*, Gyulafehérvár, 1647 (Bartók 1998: 312).

¹⁹ Egy Aelfric nevű középkori angol pap (955–1020) a *Homéliák* fordítása elé írt előszavában például azzal indokolja a fordítás során követett módszerét, hogy mivel az átültetés egyszerű emberek számára készült, egyszerű, érthető angol nyelven kellett íródnia, s azokat a részeket, amelyekről úgy gondolta, esetleg fásasztják majd olvasóit, egész egyszerűen kihagyta (Ballard 1995: 62–63).

²⁰ Vö. a Bartók István által közölt előszórészleteket. (Bartók 1998: 278–279)

²¹ *Elmélkedések az Örökkévalóságrol. Mellyeket [...] Magyarára fordított Sz[entgyörgyi] G[ergely]*, Pozsony, 1643. A kegyes olvasóhoz (Bartók 1998: 275).

²² Vö. *Az Keresztyen Isteni-Tudomanyrak [...] rövid summaia [...] Mellyet [...] Magyar nyelure fordított. Comaromi Csipkes György*, Utrecht, 1653 (Bartók 1998: 277).

²³ *Az Witebergai Academicianak [...] vigasztalása. Mellyet [...] magyarul fordított Tolnai István*, Gyulafehérvár, 1632 (Bartók 1998: 274).

²⁴ *Kempis Tamásnak Christus követeserül Négy könyvei. Mellyeket magiarrá fordított Pázmány Péter*, Bécs, 1624. Ajánlás a magyarországi keresztényeknek (Bartók 1998: 274).

²⁵ Medgyesi Pál, *Praxis pietatis*, Debrecen, 1636 (Bartók 1998: 262).

²⁶ *Tizenkét Idvösséges elmélkedésnek [...] mellyec elsőben Philep Kegelius D. által irattat, mostan pedig magyar nyelvre fordittat, Debreczeni Péter által*, Leiden, 1637. Előljáró beszéd (Bartók 1998: 275–276).

²⁷ A fordítás során követett elvek pontokba szedett és megindokolt bemutatásával más szerzőnél is találkozhatunk, így például Komáromi Csipkés Györgynél *Az Keresztény Isteni-Tudományak [...] rövid summaia* előszavában (Bartók 1998: 317–318).

²⁸ Czvittinger Dávid: *Specimen Hungariae Literatae*, 1711 (Tarnai és Csetri 1981: 230).

²⁹ Batsányi rövid időn belül háromszor is kifejtette fordításelméleti nézeteit. Az első, terjedelmesebb változat a *Magyar Músa* 1787. szeptember 5., 8. és 12-i számaiban, a második tömörebb, összefogottabb dolgozat a *Magyar Museum* 1788. I. negyedében jelent meg, végül a *Magyar Museum* III. negyedének *Töldalékként* napvilágot látott Rájnis Józseffel vitatkozó írásában még egyszer visszatér a kérdésre. Ez a vitairat azért is rendkívül érdekes, mert a szerző maga kommentálja, magyarázza a korábbiakban bemutatott elveit.

Irodalom

- Balázs J. 1958. *Sylvester János és kora*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Ballard, M. 1995. *De Cicéron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions*. Lille: Presses Universitaires de Lille.
- Bart I., Rákos S. (szerk.) 1981. *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat.
- Bartók I. 1998. „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Batsányi János összes művei. II. 1960. Sajtó alá rendezte Keresztúry Dezső és Tarnai Andor. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Batsányi J. 1787. *A' Fordításról*. In: Batsányi János összes művei II. 462–471
- Batsányi J. 1788. *A' Fordításról*. In: Batsányi János összes művei II. 101–108.
- Batsányi J. 1789. *Töldalék a' Magyar Museum' III-dik negyedéhez*. In: Batsányi János összes művei II. 153–199.
- Berman, A. 1984. *L'Épreuve de l'étranger. Culture et traduction dans l'Allemagne romantique*. Paris: Gallimard.
- Bitskey I. (szerk.) 1998. *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Reneszánsz kor*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Dobossy L. 1957. Lehetséges-e a fordítás? *Filológiai Közöny*. III. évf. 3–4. s z. 448–452.
- Garnier, G. 1985. *Linguistique et traduction*. Caen: Paradigme.
- Horváth J. 1931. *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Budapest: Magyar Szemle Társaság.
- Horváth J. 1957. *A reformáció jegyében*. Budapest: Gondolat.
- Lukácsy S. 1990. Pázmány fordítói elvei és gyakorlata. *Irodalomtörténeti Közlemények*. XCIV. évf. 1. sz. 1–19.

- Madas E. (szerk.) 1992. *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor 1000-1530*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Mounin, G. 1963. *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- Mounin, G. 1972. Traduction. In: *La Linguistique, Guide alphabétique*. Sous la direction de A. Martinet avec la collaboration de J. Martinet et H. Walter. Paris: Denoël-Gonthier. 11969–21972, 375–379.
- Nemeskürty I., Liptay K. 1985. *A magyar művelődés századai*. Budapest: RTV-Minerva.
- Nemeskürty I. (válogatta, összeállította, szöveggondozás, jegyzetek) 1990. *Magyar bibliafordítások Hunyadi János korától Pázmány Péter századáig*. Budapest: Szépirodalmi.
- Steiner, G. 1975. *After Babel. Aspects of Language and Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- Szabó E. 1968. *A műfordítás*. Budapest: Gondolat.
- Tárnai A. 1984. „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tárnai A., Csetri L. (írta és összeállította) 1981. *Rendszerek. A kezdetektől a romantikáig*. Budapest: Szépirodalmi.
- Tímár Gy. 1981. A versfordító dilemmái. In: Bart I., Rákos S. (szerk.) 1981. 347–377.
- Steiner, G. 1975. *After Babel. Aspects of Language and Translation*. Oxford: Oxford University Press.

A *contresens* fogalma a fordításelméletben

Albert Sándor

Bevezető

Számos szakember tette már szóvá a fordítástudományi szakirodalom eklektikus terminológiáját. A dán Viggo Pedersen a hagyományos fordítástudomány „siralmasan homályos” [*deplorably vague*] terminológiájára panaszkodik (Pedersen 1988: 11), a francia Henri Meschonnic pedig a fordításelmélet-gyártók által használt nyelvet olyan „bikkfanyelvnek” [*langue de bois*] nevezi, amely grammatikai ismeretekre épül, de nélkülözi a filológia fogalmainak megalapozottságát és biztosságát (Meschonnic 1999: 21)¹. Ő egyébként már több mint húsz évvel ezelőtt is felhívta a figyelmet arra, hogy „a fordításelméletek közötti konfliktus mindig valami másra vonatkozik, mint a fordítás”, és az akkori állapotot úgy jellemezte, hogy „vitatkoznak a nyelvészek és vitatkoznak a fordítók, gyakorló fordítók az elméletírókkal, gyakorló fordítók egymással, továbbá az elmélettel rendelkező vagy elmélet nélküli elméletírókkal is” (Ladmiral & Meschonnic 1981: 4–5). E viták oka nagyon sok esetben éppen a fordításelméleti terminológia eklekticizmusa és homályossága.

A fordítástudománynak valóban nincs autonóm, mindenki által elfogadott és használt fogalmi-terminológiai apparátusa: a fordításról szóló beszéd, a *traduktológia* egyaránt merít a szemiotika, a nyelvészet, a retorika, a stilsztika, a hermeneutika, az irodalomtudomány, a filozófia és számos más (inter)diszciplína terminuskészletéből. Nem áll szándékunkban belevágni olyan kérdések tárgyalásába, hogy mi ennek a terminológiai sokszínűségnek az oka, baj-e az, hogy a fordítástudománynak nincsen pontosan kidolgozott, mindenki által elfogadott és használt fogalmi-terminológiai apparátusa vagy hogy érdemes-e (egyáltalán lehet-e) illetet kidolgozni. E kérdések rendkívül szerteágazóak és messzire vezetnének. Mindazonáltal a fordítástudománynak van néhány olyan speciális szakkifejezése, amelyet más diszciplínák nem – vagy nem ilyen értelemben – használnak: ilyen a *faux sens* („hamis értelem”), a *contresens* („ellentétes vagy nem teljesen pontos értelem”, szándékos vagy akaratlan „csúsztatás”) és a *nonsense* („teljes értelmetlenség”)². Ebben a cikkben e kategóriák közül talán a legérdekesebbet, a *contresens*-ot szeretnénk egy kicsit feltérképezni, mert meggyőződésünk, hogy vizsgálata közelebb vihet minket az olyan nagy fordításelméleti kategóriák alaposabb megismeréséhez, mint a „megértés”, az „értelmezés”, a „hűség”, a „pontosság”, az „ekvivalencia”, a „konnotáció” vagy a „veszteség”.

1. Faux sens, nonsens

Már a hagyományos fordításelmélet és fordításkritika is bevezetett olyan szak kifejezéseket, amelyek segítségével megpróbálta leírni a félreértéseket és a nem teljesen pontos értelmezéseket: Tarnóczy Lóránt 1966-os *Fordítókalauza* a fordítói tévedések között említi meg a *túlfordítást* és az *elégtelen fordítást*, a *nyelvi tévedést* és a *tárgyi tévedéseket*, majd könyvének végén az *áthallások* és a *félrefordítások*, az ún. „*leiterjakabok*” közül mutat be néhányat. Mint írja, egész gyűjteményt lehetne kiadni a mulatságos félrefordításokból, de ez meglehetősen terjedelmes lenne, mert valamennyi példát külön magyarázat kíséretében kellene bemutatni. „A félrefordítás ugyanis önmagában gyakran nem mond semmit, hiszen lényege éppen az, hogy rendszerint olyan ekvivalencia, amely nem illik kongruens módon a szövegbe” (Tarnóczy 1966: 518). Akár a hagyományos szakkifejezésekkel élünk, akár a modernekkel, annyit mindenképpen leszögezhetünk, hogy szinte lehetetlen meghatározni vagy egyértelműen körülhatárolni e bonyolult, egymással összefüggő terminusokat, valószínűleg nincs is pontos határvonal közöttük. Ha valamiképpen mégis közelebb akarunk jutni a minket elsősorban érdeklő *contresens* mibenlétéhez, akkor első lépésben próbáljuk meg elválasztani a *faux sens*-től és a *nonsens*-től.

A *faux sens* az a jelenség, amikor a fordító nem a forrásnyelvi üzenetet fordítja, de amit helyette fordít, annak is *van* az adott szövegben elfogadható értelme. Az ilyen „hamis értelmeket” – amelyek az esetek túlnyomó részében a fordító figyelmetlensége, fáradsága, felületessége, dekoncentrálttsága stb. miatt kerülnek be a célnyelvi szövegbe – az olvasó általában (hacsak nem veti össze figyelmesen az eredeti szöveggel) nem is veszi észre. Két rövid példa is elegendő a *faux sens* bemutatására Antoine de Saint-Exupéry *Pilot de guerre* című regényének magyar fordításából:

– Vous me suivrez alors la seconde rue **à droite**... (Saint-Exupéry 1942: 16)

– Forduljanak be **balra** a második keresztutcába... (Saint-Exupéry 1977: 295)

A francia szöveg szerint jobbra kell a szereplőnek befordulnia, a magyar fordítás szerint balra. Bizonyos szempontból persze teljesen mindegy, hogy melyik irányban kell befordulni a második keresztutcába, hiszen az eredeti szöveg szerzője is írhatta volna így, az olvasó ezen egészen biztosan nem fog fennakadni. Ettől azonban ez még – bármily jelentéktelen, de mégis – csúsztatás marad, az olvasó megtévesztése. A fordítónak semmilyen körülmények között nem szabad visszaélni azzal az elkerülhetetlen ténnyel, hogy a célnyelvi szöveg olvasója ki van neki szolgáltatva. Ugyanebben a regényben néhány sorral lejjebb találjuk az alábbi mondatot:

Quand une mission est facile, il en rentre **une sur trois**. (Saint-Exupéry 1942: 16)

Ha könnyű a feladat, **három eset közül kettőben** visszajön az ember. (Saint-Exupéry 1977: 296)

Talán nem kell bizonygatnunk, mennyire nem mindegy, hogy három bevetés közül csak egyben tér vissza a pilóta a támaszpontra (ahogy az eredeti szöveg állítja) vagy kétfőben, ahogy a magyar. Ez a példa – bár formai szempontból hasonlít az előzőre, a félrefordítás jellege miatt – bizonyos szempontból átmenetet képez a *faux sens* és a *contresens* között, jól mutatja, milyen nehéz pontos határvonalat húzni közöttük.

Némiképp bonyolultabb a teljes értelmetlenség, a *nonsense* kategóriája, a figyelmes olvasó az értelmetlenségek egy részét ugyanis az eredeti szöveg ismerete nélkül is „kiszúrja” és joggal értetlenkedik. Nézzünk erre is egy egyszerű példát, ugyanebből a Saint-Exupéry-regényből:

– ... ne... ne nous ... ont pas *eus* (Saint-Exupéry 1942: 59).

A szituációból egyértelműen kiderül, hogy egy légi csatáról van szó, és a pilóta azt dadogja a parancsnokának, hogy a gépüket nem találták el az ellenséges repülőök. A magyar fordításban az idézett mondat helyén ezt olvassuk:

– nem... hogy nem *birtak* bennünket...” (Saint-Exupéry 1977: 318).

Nyilvánvaló, hogy ennek a magyar mondatnak az adott szövegben *nincsen semmi értelme*. Nagy képzelőtehetséggel megáldott olvasók számára más szövegben, más szituációban éppenséggel elképzelhető lenne a francia mondatnak ez a fordítása is, de ebben a Saint-Exupéry-regényben semmiképpen nem fogadható el. A kép sokkal színesebb és mindenképpen szórakoztatóbb lenne, ha a *nonsense*-szal kapcsolatos példáinkat az ún. teoretikus (a filozófiai vagy pszichoanalitikus) diszkurzusból hoznánk. Mivel azonban cikkünknek nem a *nonsense* vizsgálata a tárgya, térjünk át az ezeknél lényegesen bonyolultabb kategóriának, a *contresens*-nak a bemutatására.

2.1. A *contresens*: traduktográfia

A *contresens*-ról globálisan, első megközelítésben annyit állapíthatunk meg, hogy az ún. *félrefordítás* egyik fajtája, minden diszkurzustípusban bárhol, bármikor előfordulhat, és az esetek túlnyomó részében vagy a fordító figyelmetlensége, sietsége vagy helytelen interpretáció nyomán kerül bele a célnyelvi szövegbe. A mai információáradatban szinte már fel sem tűnik, ha azt olvassuk a műsorújságban, hogy az egyik kereskedelmi tévéadó bemutatja a „*Szerelem nagy A-val*” című francia filmet. Pedig rögtön gyaníthatjuk, hogy a film eredeti címe „*Amour avec un grand A*” lehet, aminek – ellentétben a magyar változattal – *van értelme*. (Talán így lehetett volna fordítani: *A nagybetűs szerelem* vagy *Szerelem nagy Sz-szel*.)

Tóth Árpád „Körüti hajnal” című versének az a sora, hogy „*A kirakatban lila dalra kelt egy nyakkendő*” – amely a szinesztézia jelenségének egyik legismertebb, szinte minden tankönyvben idézett magyar példája – a francia fordításban („... *dans une vitrine une cravate mauve qui se mit à chanter*”) ugyancsak

contresens-ot tartalmaz: nem a dal lila, hanem a nyakkendő, s így a képnek éppen a lényege sikkad el (vö. Bart és Rákos 1981: 352).

A Magyar Írók Szövetségének Műfordítói Szakosztálya és a Magyar P.E.N. Club 1972 novemberében vitaülést tartott Füst Milán francia nyelvű verseskötetéről³, az ülés anyaga egy vékony füzetkében nyomtatásban is megjelent. A hozzászólók számos pontatlanságot, „ferdítést”, félreértést tesznek szóvá. Idézünk egyet Tímár Györgytől: „[...] az *Egy magányos lovas*-ban ezt olvassuk: ‘Te nyergedben felállsz és merően nézel napnyugat felé.’ Della Faille-nál: ‘Tu te mets debout sur ta selle et regardes fixement le soleil couchant’. Nem beszélve arról, hogy a ‘napnyugat’ nem azonos a ‘napnyugtá’-val, itt a sejtelmesen töprengő lovas egészen érthetetlen módon ‘a ló hátán állva’ néz a messzeségbe, mint valamiféle artista. A vers vége felé, ahol Füst ezt mondja: ‘Lóháton álldogálsz, s tűnődöl társtalan’, ismét ezt találjuk: ‘Tu es debout sur le dos du cheval’. Tiszta sor, hogy erről szó sincs. A nyeregben felállni franciául ‘se dresser sur les étriers’. Az egész szövegből nyilvánvaló, hogy a lovas lába a kengyelben van a felállás, illetve álldogálás, a távol kémlelése és a tűnődés közben, nem pedig az állat hátán. Nyelvünk egyik érdekessége, hogy lóháton álldogálni nem feltétlenül azonos a ló hátán való álldogálással.”

Még egy hozzászólás, Lator Lászlótól: „[...] a *Szellemek utcájában* a ‘vékonypénzű’ francia megfelelőjeként ezt olvassuk: ‘de mince argent’. Pedig a ‘vékonypénzű’ csak mostanában kezd – sajnos – ‘kevés pénzű’ jelentést felvenni. Ha a Czuczor–Fogarasiiban vagy saját nyelvi tudatunkban szétnezzünk, még csak a ‘sovány’ jelentését találjuk. A versben egyébként félreérthetetlenül ilyen jelentésben szerepel” (*Füst Milán franciául* 1974: 11, 24).

contresens létrejöhet úgy is, hogy a fordító nincs birtokában bizonyos, a szöveg pontos megértéséhez nélkülözhetetlen pragmatikus háttérinformációknak. Lássunk erre is egy példát a már idézett Saint-Exupéry-regényből:

- Savez-vous, combien d’instruments un pilote d’aujourd’hui doit contrôler?
- **Cent trois!**” (Saint-Exupéry 1942: 39–40)
- Tudja-e, hány műszert kell kezelni manapság egy pilótának?
- **Háromszázat!** (Saint-Exupéry 1977: 308)

A fordító valószínűleg figyelmetlensége miatt fordította a százhármat háromszáznak. Elkerülhette volna a félrefordítást, ha elgondolkodik azon, hogy egy kezdetleges, első világháborús repülőn még aligha lehetett háromszáz műszer.

Ennél még veszedelmesebb az az eset, amikor a fordító a szövegben nem ismer (vagy nem ismer fel) bizonyos implicit utalásokat, mögöttes célzásokat, más művekre, más szerzőkre, más fogalmakra tett implicit allúziókat. Ez a „leiterjakabok”, a bosszantó félrefordítások világa, amely főleg a teoretikus diszkurzusban érhető tetten. Ha a fordító „tengelyhatalmak” helyett „vonalhatalmak”-nak fordítja az angol „*line powers*” szóösszetételt, ha „ügynök”-nek és „beteg”-nek véli a cselekvés végrehajtójára és elszenvedőjére utaló francia „*agent*” és „*patient*” terminusokat, ha „a legifjabb bíróság”-gal adja vissza a német „*das jüngste Gericht*” (utolsó ítélet) kifejezést, akkor az olvasóban erős

kétely és bizalmatlanság kezd kialakulni a fordító és a célnyelvi szöveg *egészével* szemben. „A fordítás óriási olvasottságot, széles körű tájékozottságot igényel. A tudatlan fordító – aki nem [...] olvas – tökéletlen fordító. Könyvekkel is fordítunk, nemcsak szótárakkal” – figyelmeztet a francia nyelvű fordításkritika legismertebb képviselője, a tragikusan fiatalon meghalt Antoine Berman (Berman 1995: 68).

A *contresens*-ok igen nagy része egész egyszerűen a nem kielégítő nyelvtudás eredménye:

Dutertre passe. Je l'invite.

– Assieds-toi là, *je vais te faire un tour de cartes...*” (Saint-Exupéry 1942: 6)

Dutertre megy el mellettem.

– Ülj le, *játsszunk egy partit...* – hívom. (Saint-Exupéry 1977: 280–290)

A fordító nyilván nem tudta, hogy a francia mondat magyarul azt jelenti, hogy gyere, ülj le ide, mutatok neked egy kártyatrükköt. Az azonban feltűnhetett volna neki, hogy a mondat alanya a *je* [én], és szerepel benne a *te* [neked] névmás is, ebből pedig nehezen jön ki a „játsszunk” többes szám első személyű igealak.

A nem megfelelő nyelvtudással rendelkező fordító sokszor a forrásnyelvi szöveg által hordozott információtartalomnak csak *egy részét* érti meg, és amit nem ért meg, azt – a megértett részek alapján – saját maga mintegy „kiegészíti”, többé-kevésbé érthető és a szövegnek azon a pontján elfogadható mondatot hozva létre. Nagy nyelvi kreativitással megáldott fordítók ezt olyan ügyesen és olyan sokszor képesek megcsinálni, hogy szinte teljesen „átírják” a szöveget, és ezzel megtévesztik a célnyelvi olvasót.

A kevésbé ügyes fordítók esetében azonban a figyelmes olvasó sokszor *az eredeti szöveg ismerete nélkül is rájön* arra, hogy a célnyelvi mondat valahogy kontextuálisan „kilóg a szövegből” – ahogy Tarnóczy Lóránt írta: „nem illik kongruens módon a szövegbe” –, és gyanút fog. Nézzünk erre is két példát, ezúttal egy másik műből. 1997-ben „Michel Foucault bemutatásában” jelent meg a József Műhely Kiadónál egy könyv *Herculine Barbin, más néven Alexina B.* címmel. Ez a mű a *contresens*-szal foglalkozó kutatók valóságos kincsbányája lehetne⁴. Idézek két mondatot a 33. oldalról:

Bolondos vidámság tört ki társnőimen. *Tudjuk, a lányok hogyan s mennyit fecsegnek egymással*, és ezalól én sem próbáltam meg magam kivonni. (Foucault 1997: 33)

Ártalmatlannak tűnő mondat, és hogy *contresens*-ot tartalmaz, az csak a francia eredetivel való összevetés után derül ki. Az eredetiben ugyanis az idézett mondat helyén ezt találjuk: „Une gaité folle animait mes compagnes. *Elle se communique*, aussi ne cherchais-je pas à m'y soustraire”.

A második mondat *elle* névmása nyilvánvalóan az első mondatban szereplő

gaîté folle-ra utal vissza, tehát arról van szó, hogy a *bolondos vidámság* terjed könnyen a lányok között, ezért a főszereplő(nő) meg sem próbálta kivonni magát alóla. A magyar mondat aláhúzott része teljes egészében a fordító fantáziájának szüleménye. Még egy példa a regény elejéről, ahol a főszereplő felolvas az újságból:

A tárcarovaton kívül mindent fel kellett olvasnom. ***Soha semmiben nem vezettem félre. Én voltam az egyetlen, aki felolvasott neki*** (Foucault 1997: 33).

Természetesen *állhatna ez is* az eredeti szövegben, bár gyanúra adhat okot, hogy a második és harmadik mondat között nincs igazán logikai összefüggés. A francia szöveg szerint persze szó sincs semmiféle félrevezetésről, csupán arról, hogy a főszereplő(nő) semmit nem vesztett azzal, hogy a tárcarovatot nem olvasta fel hangosan, ugyanis *magában* („seule”) azért elolvasta: „Je devais tout lire, sauf le feuilleton. ***Il est vrai que je ne le perdais pas pour cela. Seulement je le lisais seule***”.

Az ún. teoretikus diszkurzusban gyakori eset, hogy egy-egy, a szerzőre jellemző terminust mindig ugyanazzal a célnyelvi megfelelővel ad vissza a fordító. Ez a fogalmi-terminológiai következetesség nagyon is indokolt és mindenképpen üdvözlendő, hiszen így az olvasó számára is egyértelmű, hogy az adott szót a forrásnyelvi szöveg szerzője szakterminusként használja. Ez a következetesség azonban olykor „csapdahelyzetet” teremt és *contresens*-ot eredményez: a csapdát maga a fordító állítja fel saját magának, aztán amikor belelép, szinte már észre sem veszi. Ferdinand de Saussure *Cours de linguistique générale* című művének utolsó mondata francia nyelven így hangzik:

La linguistique a pour unique et véritable objet ***la langue*** envisagée en elle-même et pour elle-même (Saussure 1985: 317).

Ugyanez a mondat a mű B. Lőrinczy Éva által készített magyar fordításában (Saussure 1967: 286):

A nyelvtudomány egyetlen és igazi tárgya ***a nyelv*** – önmagában és önmagáért vizsgálva (Saussure 1967: 286).

Tekintsünk el most attól, hogy ennek az állításnak a tartalmi igazsága is erősen vitatható, és próbáljuk meg azt kideríteni, miért érezzük ezt a mondatot enyhén tautologikusnak. A *langue* terminus használatával Saussure nyilvánvalóan azt akarta kifejezni, hogy a nyelv [*langage*] tudományos vizsgálata nem elégedhet meg az egyes ember nyelvhasználatának, a nyelv konkrét oldalának, vagyis a *parole*-nak a leírásával, sem egyes nyelvek, nyelvjárások vagy nyelvváltozatok (*idiomes*) vizsgálatával, hanem elsősorban a nyelv (a *langage*) *absztrakt oldalát, a nyelvész által posztulált langue-ot szeretné kutatni*. A francia mondat a benne szereplő *látszólagos* tautológia ellenére hordoz jelentést, érthető és értelmezhető kijelentés, valóságos programnyilatkozat: *A nyelvtudomány egyetlen és igazi*

tárgya [nem a langage, nem is a parole, hanem a nyelvész által posztulált absztrakció, vagyis] a langue – önmagában és önmagáért vizsgálva.

Ez a mondat azt jelenti, hogy míg a nyelv, a *langage* vizsgálatával más társadalomtudományok is foglalkoznak, addig a nyelv absztrakt oldalának, a *langue*-nak a kutatása – Saussure álláspontja szerint – a nyelvtudománynak, a nyelv tudományos kutatásának a feladata. A magyar fordítás félreérthetőségét, a *contresens*-ot az okozza, hogy a fordító a magyar „nyelv” terminust nemcsak a *langue* megfelelőjeként használja – bár igaz, a *langue*-ot mindig „nyelv”-nek fordítja⁵ –, hanem teljesen indokoltan, a szövegben előforduló más francia terminusok (mint az *idiome* vagy a *discours*) visszaadására is, s ezt olyankor a szövegben szögletes zárójelekkel jelzi. Mivel azonban a *langue*-ot következetesen minden esetben „nyelv”-vel fordítja, egy kicsit önmaga csapdájába esett bele, ezért a mű utolsó mondata enyhe tautológiát eredményezett. Az angol fordítás is tautologikus, csak éppen más okok miatt:

The true and unique object of linguistics is *language* studied in and for itself. (Saussure 1974: 232).

A tautológia itt még nagyobbnak tűnik, mint a magyar fordításban. A zavart az okozza, hogy az angol fordító a francia *langue* fordítására a „language” szót használja (ilyen értelemben az idézett szövegrész fordítása következetesnek tekinthető), míg a francia *langage* terminusra a „[human] speech”-et alkalmazza, a *parole*-t pedig a „speaking” megfelelővel adja vissza. Meglepő módon ettől a megoldástól a francia kritikai kiadás szerkesztője, az olasz Tullio de Mauro valósággal el van ragadtatva: „W. Baskin fordítása ragyogó megoldást kínál, amelyről remélni lehet, hogy végleges lesz: a *langue* visszaadására a *language*-et választotta, a *langage*-éra a *speech*-et vagy *human speech*-et, a *parole*-éra pedig a *speaking*-et” (Saussure 1985: 424).

Pol Corvez, angers-i nyelvész külön tanulmányban foglalkozik e terminusok fordításának elemzésével (Corvez 1988): meggyőző példák egész sorával bizonyítja be, milyen félreértésekhez vezetett W. Baskin Tullio de Mauro által olyannyira dicséret megérdemelt megoldása olyan esetekben, amikor francia fordítók más angol vagy amerikai nyelvészeket – például Edward Sapirt – fordítottak franciára. A problémák arra az ismert tényre vezethetők vissza, hogy a fogalmak nem pontosan fedik egymást a különböző nyelvekben: az angol „language” szó jelentése ugyanis mindkét francia terminust, a „langage”-t és a „langue”-ot is lefedi, és még tovább bonyolítja a dolgot az a tény, hogy az angol „language” melléknévi változatban is előfordul Sapir írásaiban. Maga a tanulmány a *contresens* legkülönfélébb példáit tartalmazza: az alábbiakban ebből a cikkből idézünk néhány mondatot: Sapir cikkének angol címe: *The status of linguistics as a science*. A francia cím: *La place de la linguistique parmi les sciences*. Alig észrevehető, finom kis csúsztatás: míg az angol cím nyitva hagyja azt a kérdést, tudomány-e a nyelvtudomány, addig a francia sokkal explicitebb, a nyelvtudomány helyének kijelöléséről beszél a tudományok között. Néhány mondat magából a cikkből:

Sapir: As *linguistic research* has proceeded, *language* has proved useful as a tool in the sciences of man. (in Corvez 1988)

Francia fordítás: *L'étude du langage et des langues* s'est révélée un outil utile dans toutes les sciences de l'homme. (in Corvez 1988)

A *contresens*, a csúsztatás, a „nem pontosan ugyanaz” tipikus példája: a fordítók már nem is mernek állást foglalni, inkább a „langue”-ot meg a „language”-t is használják, abból nem lehet baj; az olvasó majd kiválasztja, melyik tetszik neki jobban.

Sapir: *Language* is becoming increasingly valuable as a guide to the scientific study of a given culture. (in Corvez 1988)

Francia fordítás: Il apparaît de plus en plus nettement que l'étude scientifique d'une culture donnée ne peut se passer des renseignements fournis par une *étude linguistique*. (in Corvez 1988)

Pol Corvez említett tanulmányában rámutat arra, hogy a francia fordítók még önmagukhoz képest is következtelenek, s ezzel teljesen összezavarják a francia anyanyelvű olvasót. Az előbbi mondatot – amelyben ráadásul még a téma-réma viszonyt is felborították, s ennek következtében a fordítás már inkább magyarázatnak tűnik – ő a következőképpen fordította volna franciára:

La langue devient de plus en plus importante en tant que guide de l'étude scientifique d'une culture donnée. (in Corvez 1988)

Ha a francia fordítók minden esetben végiggondolták volna, hogy a rendelkezésükre álló francia megfelelők közül gondolatilag melyik illik az adott mondatra, akkor Sapirnek azt a mondatát, hogy: „*Language* is a guide to 'social reality'...”, Pol Corvez szerint nem úgy fordították volna franciára, hogy: „*Le langage* est un guide de la 'réalité sociale'...”, hanem úgy, hogy: „*La langue* est un guide de la 'réalité sociale'...”

A következtelenségek még tovább halmozódnak az olyan összetételek fordításakor, ahol a „language” szó melléknévként, egy főnév jelzőjeként szerepel („language habits”, „language behavior”, „language acts” stb.). Vajon az „habitudes langagières” szóösszetétel ugyanaz, mint az „habitudes linguistiques”, a „comportement langagier” pedig azonos lenne a „comportement linguistique”-kel? – teszi fel Pol Corvez a teljesen jogos kérdést.

Még számos, *contresens*-ot tartalmazó mondatot idézhetnénk ebből a cikkből, amelynek végső következtetése az, hogy Edward Sapirt francia fordításban egyszerűen nem lehet megérteni. Pedig – vagy talán éppen azért (?), mert – a szóban forgó tanulmányát kiváló nyelvészek fordították franciára. Úgy érezzük, a bemutatott példák is elegendők annak bizonyítására, mennyi félreértést takaríthatott volna meg magának – és francia nyelvész kollégáinak – a Saussure-mű angol fordítója, ha fordításában megtartja az eredeti francia terminusokat, jelentésüket pedig egy fordítói előszóban világítja meg.

2.2. Elkerülhető-e a *contresens*?

A *contresens* bekerülését a célnyelvi szövegbe azonban nem mindig a fordító tudatlansága vagy a forrásnyelvi szöveg helytelen interpretációja okozza: olykor a fordító kényszerű, de tudatos döntésének eredménye. Általában akkor kénytelen alkalmazni ezt az eljárást, ha a célnyelvben csak egyetlen nyelvi megfelelő áll rendelkezésére olyan szavak vagy terminusok visszaadására, amelyek esetében a forrásnyelvi szöveg szerzője több, egymástól jelentésükben vagy más módon megkülönböztetett változatot alkalmaz.

András Sándor *Heidegger és a szent* című könyvének már az első lapjain jelzi a problémát: „[...] figyelembe kell venni, hogy magyarul csak egy szójel van: ‘szent’. Németül is csak egy: ‘heilig’ (hiszen a ‘Sankt’ csak cím). Franciául kettő: ‘saint’ és ‘sacré’, ahogy latinul is: ‘sanctus’ és ‘sacer’. Angolul viszont három: ‘saint’, ‘sacred’ és ‘holy’. Ez azt sugallja, hogy a magyar szójelnek, akár a németnek, három különféle jelentésköre lehet” (András 1994: 19).

Ez a tény önmagában még nem jelent valóságos fordítási problémát, egészen addig, ameddig a szerző a lehetséges forrásnyelvi változatok közül egy szövegben *csak az egyiket* használja, tehát *vagy* a „saint”-et, *vagy* a „sacred”-et, *vagy* a „holy”-t. A magyar fordító ilyenkor bármelyiket visszaadhatja a „szent” szóval. A fordítási problémák akkor kezdődnek, ha a szerző kettő (vagy akár három) ilyen változatot használ, sőt ezeket egymással szembeállítja. Idéznék egy példát saját fordítói gyakorlatomból, Jean-Paul Sartre egyik filozófiai szövegéből, amelyben a francia filozófus a *concept* és a *notion* terminust egymással szembeállítva használja:

La science est faite de **concepts**, au sens hégélien du terme. La dialectique en son essence est au contraire le jeu de **notions**. On sait que la notion, pour Hegel, organise et fond ensemble les concepts dans l’unité organique et vivante de la réalité concrète. La Terre, la Renaissance, la Colonialisation au XIXe siècle, le Nazisme font l’objet de **notions**; l’être, la lumière, l’énergie sont des **concepts** abstraits. L’enrichissement dialectique réside dans le passage de l’abstrait au concret, c’est-à-dire des concepts élémentaires, à des notions de plus en plus riches. Ainsi le mouvement de la dialectique est en sens inverse de celui de la science. (Sartre 1976:153)

Ha a *concept* és a *notion* terminus fordítására egyaránt a „fogalom” szótári megfelelőt használtam volna, az logikai anomáliához (tautológiához) vezetett volna. Ezért kényszerűségből a „fogalom” megfelelőt a *notion* visszaadására tartottam fenn, a *concept*-et a „képzet” szóval fordítottam:

A tudomány **képzetekből** áll, a szó hegeli értelmében. A dialektika ezzel szemben, lényegében a **fogalmak** játéka. Tudjuk, hogy Hegel felfogása szerint a fogalom megszervezi és egybeolvasztja a képzeteket a konkrét valóság organikus és élő egységében. A Föld, a Reneszánsz, a XIX. századi Gyarmatosítás, a Nácizmus a **fogalmak** körébe tartoznak; a lét, a

fény, az energia elvont **képzetek**. A dialektikus gazdagodás az elvonttól a konkrétig, vagyis az elemi képzetektől az egyre gazdagabb fogalmakig való eljutásban rejlik. Ezért a dialektika mozgása éppen fordított irányú, mint a tudományé. (Sartre 1992: 62)

Elvileg meg lehetett volna oldani fordítva is, de fordított esetben a *contresens* nagyobb lett volna. A magyar szöveg így sem pontosan azt mondja, amit a francia, hiszen tudjuk, hogy a francia *concept* szó – amely a latin *con-capeo, concapere* [‘összefog’] tövet tartalmazza – semmiképpen nem „képzet”, sőt bizonyos értelemben még elvontabb terminus, mint a *notion*. Ebben a szövegrészletben mégis bátran felhasználtam a „képzet” megfelelőt a *concept* fordítására, abból az alapigazságból kiindulva, hogy „a félénk hűség mindig a leghűtlebb” (Granel 1985: 158).

Jean-René Ladmiral saját fordítói gyakorlatából idéz konkrét példákat azokra az esetekre, amikor a teljes értelmetlenség elkerülésére olykor kénytelen volt a konnotációt választani a denotáció helyett, tudatosan vállalva egy „minimális *contresens*”-ot (Ladmiral 1979: 245). A *contresens* alkalmazása tehát lehetővé teszi a fordító számára a tautológia vagy – ami még rosszabb – a *nonsense* elkerülését.

A *contresens* egyik legszebb példáját Heidegger *Unterwegs zur Sprache* című művének francia fordítója produkálta, aki az eredetiben a 203. oldalon szereplő mondatot („Die Sprache ist die Zunge”) így fordította franciára: „La parole est la langue” [‘A beszéd – (az) a nyelv’]. Az eredeti mondat utalást tartalmaz az Apostolok Cselekedeteire, Püünkösd csodájára, az apostolok feje felett megjelenő lángnyelvekre, és azt jelenti, hogy a nyelv bizonyos értelemben a szánkban lévő nyelv, a testrész, a tagolt beszédhez nélkülözhetetlen emberi szerv. A francia mondat viszont ellentmondást tartalmaz, amely azért jött létre, mert a francia nyelv az emberi nyelvet, a kommunikáció eszközét, a szánkban lévő nyelvet, sőt a lángnyelvet is ugyanazzal a szóval jelöli. A szó szerinti [wörtlich] francia fordítás, („La langue est la langue”) tökéletes tautológiát eredményezett volna. Mit tehet a fordító az ilyen esetekben? Semmiképpen nem szerencsés az egyik *langue*-ot a *parole* szóval helyettesíteni, mert ez teljesen összezavarja az olvasót. Bármennyire is helytelenítik ezt az eljárást a fordításelmélet szakemberei, a fordítónak ilyenkor *meg kell magyaráznia* a célnyelvi olvasóközönségnek a mondat értelmét. Henri Meschonnic például ezt a fordítást javasolja: „La langue est la langue qu’on a dans la bouche” [‘A nyelv (az) az a nyelv, amelyik a szánkban van’] (Meschonnic 1990: 262). Ezt a megoldást lehet laposnak, primitívnek vagy szájbarágósnak nevezni, de arra mindenképpen alkalmas, hogy a tautológiát, az ellentmondást vagy a teljes értelmetlenséget elkerüljük vele. A teljes értelmetlenségnél (*nonsense*) minden (még a leglaposabb megoldás is) jobb! Mindez tehát azt bizonyítja, hogy a *contresens*-t bizonyos esetekben elkerülni nem, legfeljebb minimalizálni lehet.

Egyes kutatók álláspontja szerint a fordítási hiba elválaszthatatlanul hozzátartozik a fordítási tevékenységhez. „A fordítási tér az elkerülhetetlen mulasztás [inévitabile défaillance] tere. A fordítási hiba inherens módon benne van a fordításban” (Berman 1999: 49, kiemelés az eredetiben). Természetesen nem

tagadjuk, hogy a tévedés, a hibázás lehetősége *minden* emberi tevékenységben, így a fordításban is benne rejlik, mégsem akarunk belemenni az olyan – reménytelenül messzire vezető – kérdések megvitatásába, hogy a fordított szöveg valóban mindig tartalmaz-e valamiféle „mulasztást” az eredetihez képest (és ha igen, miért), mi számít fordítási hibának, mi a különbség fordítási tévedés [*erreur de traduction*] és fordítási hiba [*faute de traduction*] között, mi az okuk és eredetük stb.

2.3. A *contresens*: traduktológia

Úgy érezzük, ennyi példával sikerült valamelyest érzékeltetnünk a *contresens* természetét és rendkívüli bonyolultságát. További példák bemutatása helyett most próbáljunk meg egy kicsit elmélkedni, elgondolkodni erről a kategóriáról. A bevezetőben azt mondtuk, hogy a *contresens* a fordítástudomány kevés számú saját szakkifejezéseinek egyike. Ez azonban csak részben igaz. Mivel a jelentéssel függ össze, ezért a mi felfogásunk szerint a *contresens* nem nyelvészeti, nem fordítástudományi, nem is szemiotikai, hanem alapvetően *filozófiai* kategória, amely összefügg egy sor más, szerintünk ugyancsak filozófiai kategóriával (mint a „megértés”, az „értelmezés”, a „hűség”, az „ekvivalencia”, a „veszteség” stb.), és amely csak a filozófia eszközeivel vizsgálható. Annyit már a bevezetőben megállapítottunk róla, hogy a fordítói tévedések, az ún. *félrefordítások* közé tartozik, annak egyik speciális fajtája, és minden diszkurzustípusban megtalálható. A célnyelvi szöveg bármely pontján felbukkanhat, megjelenése – mint láttuk – különböző okokra (a fordító felületességére, figyelmetlenségére, sietségére, bizonyos pragmatikai háttérismeretek hiányára stb.) vezethető vissza. Azt is bemutattuk, hogy vannak esetek, amikor a *contresens* kényszerű fordítói döntés eredménye: a fordítónak a tautológia vagy a teljes értelmetlenség elkerülése érdekében olykor egy minimális *contresens*-ot tudatosan fel kell vállalnia.

Traduktológiai szempontból a *contresens* egész problematikája visszavezethető a szöveg olvasására, megértésére, értelmezésére. Ebből ered, ez a forrása. Közismert tény, hogy a fordító olvasó-megértő-értelmező tevékenysége döntően befolyásolja az *egész* fordítási aktust és kihat a célnyelvi szöveg kialakítására, nyelvi megformálására is. Ha ugyanis a fordító rosszul olvasta, félreértette, nem teljesen értette meg vagy nem pontosan értelmezte a szerző „szándékát”, fontos szignifikáns elemeket figyelmen kívül hagyott (ugyanakkor esetleg nem szignifikáns elemeket feleslegesen kihangsúlyozott), akkor hiába gördülnek szépen az általa újraszervezett célnyelvi mondatok, a fordítás már *nem azt* az üzenetet közvetíti a célnyelvi befogadó felé, mint amit a forrásnyelvi szöveg a forrásnyelvi befogadó felé: a fordított szöveg talán szép lesz, de nem lesz „hű”. Az átgondolatlan, nem pontos értelmezés mindig virtuális *contresens*-hordozó. De mit jelent egy szöveget pontosan értelmezni? Hogyan győződhet meg a fordító arról, hogy a forrásnyelvi szöveget jól, vagyis a szerző szándéka szerint értette meg és helyesen értelmezte? Segíthet-e neki ebben a fordításelmélet?

Arra, hogy a fordító *pontosan* értse meg, *jól* értelmezze a lefordítandó szöveget vagy szövegrészt, a fordításelmélet nem nyújthat semmiféle garanciát. Nyil-

vánvalóan túlzott követelmény volna elvárni egy fordításelmélettől – ha „fordításelméleten” a szó legtagabb értelmében a fordításról való teoretikus gondolkodást értjük – hogy pontos, kidolgozott szabályokat adjon arra vonatkozólag, hogyan *kell* egy szöveget olvasni, hogyan *kell* megérteni, hogyan *kell* értelmezni, hogyan *kell* fordítani. Még kevésbé lehet elvárni, hogy pontos útmutatókkal szolgáljon a fordítónak arra vonatkozóan, hogyan adja vissza a célnyelv nyelvi eszközeivel a forrásnyelvi szöveg adott pontján szereplő konkrét szót vagy kifejezést, a rendelkezésére álló virtuális lexikai megfelelők közül melyiket válassza, milyen stílusárnyalatot használjon, hogyan kompenzálja a keletkező veszteségeket stb. *A fordításelmélet nem valamiféle felsőbb instancia*, amelyhez a fordító döntései helyességét illetően tanácsért, válaszért vagy jóváhagyásért fordulhat. Csak arra képes, hogy szisztematikus keretek közé helyezze a fordítás folyamatát, megpróbálja leírni mechanizmusrendszerét, feltárni azokat a hermeneutikai útvonalakat, amelyeket bejárva egy-egy konkrét esetben egy-egy fordító eljuthatott az általa legjobbnak vélt célnyelvi megfelelő kiválasztásáig vagy felkutatásáig, megpróbálva rekonstruálni azt a megértő-értelmező folyamatot, amely ott rejlik minden fordítási tevékenység mögött.

A nyelv a lehetséges értelmezések sokaságát kínálja fel a fordítónak (még akkor is, ha ez a szám soha nem végtelen). Persze mindig fennáll annak a veszélye, hogy az olvasó a szövegben szereplő szavak jelentéseiből olyan értelmet állít elő, amely a szerzőnek esetleg meg sem fordult a fejében. V. H. Ingve már csaknem fél évszázada felhívta a figyelmet erre a veszélyre: „Létezik egyfajta kockázat, hogy a szerző szavaiból olyan jelentéseket olvasunk ki, amelyeket a szerzőnek esze ágában sem volt belevinni a szövegbe: ezek a jelentések, épp ellenkezőleg, az olvasó vagy a fordító agyának szüleményei” (vö. Mounin 1976: 14). A modern számító- és fordítógépek „olyan kétértelműségeket is megtalálnak, amelyek teljesen megengedettek a nyelvtanban, ám amelyek egyetlen épeszű ember fejében sem fordulnának meg” (Pinker 1999: 207)⁶.

Megértő-értelmező tevékenysége során a fordító a szövegben mindig értelmet [sens] keres. „A fordítónak soha nem egy nyelv lebeg a szeme előtt fordítás közben, hanem grafikai jeleket lát egy fehér papírlapon. Az interpretálás folyamata akkor kezdődik, amikor ezekhez a grafikai jelekhez a fordító *nem csak a megfelelő nyelvi fogalmakat társítja hozzá, hanem azokat a nyelven kívüli valóságokat is*, amelyekre ezek a grafikai jelek vonatkoznak” (Lederer 1987: 13, kiemelés az eredetiben).

Természetesen semmilyen olvasó (vagy fordító) nem úgy közeledik egy szöveghez, hogy az agya, tudata teljesen mentes mindenfajta ismerettől⁷. E nyelven kívüli ismeretek és tapasztalatok nagyságától és mélységétől függően *alakul át a nyelvi jelentés diszkurzív értelemmé*, amely – szembeállítva a „mindenki számára adott” nyelvi (lexikális) jelentéssel – teljesen egyénhez kötött. Ez az oka annak, hogy ugyanaz a nyelvi egység (mondat, szöveg) lehet az egyik befogadó számára teljesen érthető, míg egy másik számára esetleg teljesen értelmetlen. Ahogy a mondatból kiszakított szó virtuális szemantikai jelentést tartalmaz és csak a mondatba belekerülve vesz fel valamilyen aktuális jelentést, ugyanígy a szövegből kiemelt, dekontextualizált mondat is csupán virtuális értelmet hordoz, és ez az értelem mindig az adott szövegben aktualizálódik, a maga kicsiny

üzenettartalmával járulva hozzá – akármilyen minimális mértékben is – a szöveg üzenetének globális értelméhez. Az üzenet értelmének megértése tehát úgy történik, hogy a fordító mintegy összeadja magában azt az információmennyiséget, amelyet a szöveg által aktualizált nyelv jelentéséből meríthet, és azt a nyelven kívüli ismeretmennyiséget, amelynek a fordítás időpontjában birtokában van. „A szöveg értelme kisebb-nagyobb megnyilatkozás-egységekből, töredékekből épül fel, ezeket nevezzük *értelem-egységeknek*. Az értelem-egységeket nem lehet mennyiségileg megmérni: akkor kelnek életre, amikor elegendő számú szó találkozik azokkal a – mondanivaló szempontjából releváns – nyelven kívüli ismeretekkel, amelyek tűnékeny létezéssel ruházzák fel: sorban járulnak hozzá ahhoz, ami már létrejött, így alkotva egy általánosabb értelmet, amely a szöveg minden olvasójában valahogy megmarad, miután a szöveg olvasásának végére jutott” (Lederer 1987: 14). Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a szövegben nincs minden kimondva: minden szövegnek vannak *implicit összetevői* is, amelyek megértése ugyancsak befolyásolja valamilyen módon a szöveg értelmének megfejtését. Ezeket az implicit elemeket nevezte a stilisztika, a retorika és a szemiotika „mögöttes utalásoknak”, „elhallgatásoknak”, „érzékelteséseknek”, „implicit konnotációknak” stb., amelyek ugyancsak jelentést hordoznak, ezért vizsgálatuk beletartozik az értelem, a *sens* kutatásába.

A szöveg értelme nem a benne szereplő szavak lexikális jelentésének valamiféle összegződése, hanem *minőségileg más*: „[...] az értelem már kezdettől fogva nem a szavakban van, hiszen éppen ellenkezőleg, ez teszi lehetővé minden egyes szó jelentésének megértését. [...] Egy könyv százezer szavát egytől-egyig el lehet olvasni úgy, hogy a mű értelme nem válik világossá belőlük; az értelem nem a szavak összege, hanem azok szerves totalitása” (Sartre 1969: 58–59). Az értelem tehát, bár a szójelentésekből jön létre, magasabb rendű kategória, mint a szójelentések. A televíziókészülék is magasabb rendű „kategória”, mint a képcsó vagy a benne lévő nyomtatott áramkörök, noha ez utóbbiakból tevődik össze, és ez utóbbiak elengedhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy egy készülék televízióként funkcionálhasson. Empirikus alapon is meggyőződhetünk arról, hogy vannak esetek, amikor a fordító egy szövegnek *valóban* csak a kisebb nyelvi egységeit érti meg, a nagyobbakat nem (tehát például ért egy-egy szót, de nem érti a mondatot, vagy egy mondatnak külön-külön minden szavát érti, mégsem képes feltárni az értelmét, nem jut el a szerzői szándék felfogásáig vagy egyáltalán: *valamilyen értelem* kivonásáig). Mint láttuk, ilyen esetekben a nagy nyelvi kreativitással megáldott fordítók mintegy kiegészítik a megértett szövegrészek értelmét, olyan nyelven kívüli valóság tartalmakat társítva hozzájuk, amelyekből ugyancsak létrejöhet valamilyen értelem. De mivel ez nem teljesen azonos a szöveg szerzője által szándékolt értelemmel, az ilyen fordítók bizonyos fokig akaratlanul a mű – kéretlen – „társzerzőjévé” válnak.

Ki dönti el, és milyen kritériumok alapján, hogy egy szövegben mi számít *contresens*-nak? E kérdés megítélésekor a legkényesebbek talán nem is a viszonylag könnyen eldönthető nyelvi problémák, hanem azok, amelyek a *szociokulturális háttérrel* függenek össze. Egyetlen példa csupán. Közismert, hogy az „Isten báránya” összetételt az eszkimók számára az Evangéliumot hirdető

misszionáriusok az „Isten fókája” változattal voltak kénytelenek visszaadni, hogy a kép mögött rejlő tartalom a gyülekezet számára is teljesen felfogható legyen (vö. Jin 1985: 316). A teológusok egy része az „Isten fókája” fordítói megoldást nyilvánvalóan *faux sens*-nak vagy *contresens*-nak, a Biblia meghamisításának fogja tekinteni, míg másik részük kénytelen-kelletlen belátja, hogy a szavak által kifejezett tartalom visszaadására az adott körülmények között ez kínálkozott a legjobb – vagy a legkevésbé rossz – megoldásnak. Mindez azt jelzi, hogy míg a *faux sens*-ok igen nagy részét az olvasó észre sem veszi, a *nonsense*-t pedig sokszor az eredeti szöveg ismerete nélkül is „kiszúrja”, addig a *contresens*-ok egy része teljesen *szubjektív megítélés alá esik*: ami az egyik olvasó szerint *contresens*, az egy másik számára akár zseniális fordítói megoldás is lehet. Ennek eldöntése összefüggésbe hozható azokkal a belső, sokszor tudatosan nem is megfogalmazható *normákkal*, amelyek alapján az olvasó megítéli egy-egy szöveg minőségét. A normák kialakításában, a döntés megindoklásában olyan nehezen meghatározható mentális és pszichikai tényezők játszanak szerepet, mint az általános és érzelmi intelligencia, a szövegérzékenység, a műveltség, az olvasottság, a világról való tudás, az előzetes ismeretek és az átélt tapasztalatok mennyisége, de közrejátszhatnak olyan, teljesen hétköznapi összetevők is, mint az aktuális idegállapot, a fáradtsági szint, a koncentrálóképeség mértéke stb.

Ezért kimondhatjuk: hogy egy szövegben mi számít *contresens*-nak, azt nem a fordításelmélet, hanem az olvasó dönti el, mégpedig azon *normák* alapján, amelyekhez a fordító megoldását méri. Természetesen más-más normák alapján, a tudatosság más-más fokán állva ítél a kiadói lektor, a kontrollszerkesztő, az olvasó és a fordításkritikus, hiszen ekvivalencia-fogalmuk is különböző. De ez már olyan messzire vezető és bonyolult kérdéskör, amelynek tárgyalására e cikk keretei között semmiképpen sem vállalkozhatunk.

Jegyzetek

¹ „Van egy olyan bikkfanyelv, amelyet a fordító és a fordítás hivatásos szakembere használ. Azért bikkfanyelv, mert alternatíva nélküli tekintély-igazság. És nagyon is megérdemli, hogy nyelvnek nevezzük, mert kizárólag a nyelvet ismeri. A nyelv egységeit” (Meschonnic 1999: 21).

² A *nonsense* (értelmetlenség) kategóriájára ez csak részben igaz, mert ezt a terminust – bár más-más értelemben – használja a nyelvészet, a matematika, a nyelvfilozófia és a logika is (vö. pl. Bouveresse 1997).

³ Milán Füst: *Choix de poèmes*, fordította Isabelle Vital és Pierre della Faille. Oswald és Corvina Kiadó, Budapest, 1971. A vita anyaga a „Füst Milán franciául” című kiadványban jelent meg a Magyar P.E.N. Club kiadásában (Budapest, 1974, 49 oldal). A vitaindító előadást Tímár György tartotta, hozzászóltak: Gáldi László, Lator László, Nemes Nagy Ágnes és Somlyó György, zárószó: Pödör László.

⁴ Néhány példa ebből a fordításból, csak ízelítőül. Egy Sara nevű szereplőről (a főszereplő „barátnéjáról”), akinek „arcát nem jellemezte sem választékosság, sem előkelőség” megtudjuk, hogy „középtermetűnél kisebb volt” (41), ami éppenséggel lehetne,

csak hogy a francia eredeti szerint az átlagnál magasabb volt („au-dessus de la moyenne”). „Arra születtem, hogy szeressenek” – ez a francia „J'étais née pour aimer” mondat magyar változata (27), ami visszafordítva így hangzik: „Arra születtem, hogy szeressek”. A magyar szöveg szerint „még két hét választott el az iskolakezdéstől” (40), a francia szerint csak egy („huit jours”); a magyar szövegben azt olvassuk, hogy „a tenger pillanatról pillanatra süllyedt és emelkedett” (37), míg az eredeti szövegben csak a dagály jött, és a tenger gyorsan emelkedett („la mer montait rapidement”). „Az ifjú házaspár egy hetet szándékozott tölteni C. kastélyában a házasság megkötése után” – olvassuk a 20. oldal alján, míg az eredeti szerint egy héttel a házasságkötés után mentek csak el ebbe a kastélyba, stb.

⁵ „... a francia szöveg *langue, parole, langage* elemeit minden esetben a *nyelv, beszéd, nyelvezet* szókkal adom vissza. Akkor is, amikor kétségtelenül terminusok, akkor is, amikor nyilvánvalóan köznapi jelentésben élnek, és akkor is, amikor mindkét eset lehetséges. Biztosítani kívántam olvasóimat arról, hogy ha a magyar szövegben *nyelv* szó áll, akkor a franciában minden bizonnyal *langue*-ot találnak, és így tovább. A szöveg további elemzése és értelmezése már az ő tetszésükre van bízva.” (B. Lőrinczy Éva: Saussure magyar fordítása elé. *Magyar nyelv* 1966/3., 282).

⁶ Az egyik legelső szövegelemző program, melyet az 1960-as években fejlesztettek ki a Harvard egyetemen, a *Time flies like an arrow* [‘Az idő úgy repül, mint a nyílveszsző’] mondat értelmezésére öt különböző megoldást produkált, köztük olyat is, hogy „Az idő-légy (= a legyek egy bizonyos fajtája) szereti a nyílveszszőt”, vagy „Mérjük a legyek sebességét ugyanúgy, ahogyan a nyílveszsző méri a legyek sebességét”. Pedig ha valaha is létezett egyértelmű, bizonyosan nem kétértelmű mondat – mondja némiképp rezignáltan az amerikai nyelvész – akkor ez az (eltekintve a szó szerinti és a metaforikus jelentéstől, melynek semmi köze a mondatához).

⁷ „Az olvasó soha nem értene meg egy szöveget, ha tudatlanként közeledne hozzá” (Paepcke 1986: 73).

Irodalom

- András S. 1994. *Heidegger és a szent*. Budapest: Osiris – Századvég.
- Bart I., Rákos S. [szerk.] 1981. *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat.
- Berman, A. 1995. *Pour une critique des traductions: John Donne*. Paris: Gallimard.
- Berman, A. 1999. *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain*. Paris: Éditions du Seuil.
- Bouveresse, J. 1997. *Dire et ne rien dire. L'illogisme, l'impossibilité et le non-sens*. Nîmes: Éditions Jacqueline Chambon.
- Corvez, P. 1988. A propos d'une traduction de 'The Status of Linguistics as a Science' d'Edward Sapir. In: *Travaux de linguistique – Papers in Linguistics*. Faculté des Lettres et Sciences Humaines, Université d'Angers. 1988/4, 71–83.
- Granel, G. 1985. Les langues sont des terminaux logiques. In: *Les Tours de Babel. Essais sur la traduction*. Mauvezin: Édition Trans-Europ-Repress. 155–179.
- Jin, S. 1985. Traduire *Le Père Goriot* en chinois. In: *L'Année Balzacienne*. Paris: Presses Universitaires de France. 313–333.
- Ladmiral, J.-R. 1979. *Traduire: théorèmes pour la traduction*. Paris: Payot.

- Ladmiral, J.-R. & Meschonnic, H. [sous la direction de] 1981. „La traduction”. Numéro spécial de la revue *Langue Française*, No. 51, Paris: Larousse.
- Lederer, M. 1987. La théorie interprétative de la traduction. In: Capelle, Marie-José & Debyser, Francis & Goester, Jean-Luc [éds.]: *Retour – la traduction*. Numéro spécial de *Le Français dans le Monde*, Paris: BELC, 11-16.
- Meschonnic, H. 1990. *Le langage Heidegger*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Meschonnic, H. 1999. *Poétique du traduire*. Lagrasse: Éditions Verdier.
- Mounin, G. 1976. *Linguistique et traduction*. Bruxelles: Dessart et Mardaga.
- Paepcke, F. 1986. Az ekvivalencia illúziója. *Helikon Világirodalmi Figyelő*. 1986/1-2., 57-75.
- Pedersen, V. H. 1988. *Essays on Translation*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Pinker, S. 1999. *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet*. Budapest: Typotex.
- Sartre, J.-P. 1969. *Mi az irodalom?* Budapest: Gondolat.
- Tárnóczi L. 1966. *Fordítókalausz. A szakirodalmi fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Források

- Foucault, M. 1978. *Herculine Barbin dite Alexina B*. Collection „Folio”. Gallimard: Paris.
- Foucault, M. 1997. *Herculine Barbin, más néven Alexina B*. Budapest: József Műhely Kiadó. Fordította: Lóránt Zsuzsa.
- Heidegger, M. 1959. *Unterwegs zur Sprache*. Pfullingen: Neske.
- Heidegger, M. 1976. *Acheminement vers la parole*. Collection „Tel”. Paris: Gallimard. Traduit par Jean Baufret, Wolfgang Brokmeier et François Fédier.
- Saint-Exupéry, A. de. 1942. *Pilote de guerre*. Paris: Gallimard.
- Saint-Exupéry, A. de. 1977. *A hadirepülő*. Budapest, Európa Kiadó. Fordította: Poór Judit.
- Sapir, E. 1960. „The status of linguistics as a science”. In: *Language*. University of California Press.
- Sapir, E. 1968. La place de la linguistique parmi les sciences. In: *Linguistique*. Paris: Éditions de Minuit. 131-140. Traduction de Jean-Elie Boltanski et Nicole Soulé-Susbielles.
- Sartre, J.-P. 1976. *Matérialisme et révolution*. Situations III. Paris: Gallimard. 135-225.
- Sartre, J.-P. 1992. *A szabadságról*. Budapest: Kossuth. Fordította: Albert Sándor.
- Saussure, F. de 1967. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Ford. B. Lőrinczy Éva. Budapest: Gondolat.
- Saussure, F. de 1974. *Course in General Linguistics*. Translated from the French by Wade Baskin. London: Fontana/Collins.
- Saussure, F. de 1985 [1916]. *Cours de linguistique générale*. Édition critique présentée par Tullio de Mario. Paris: Payot.

A fordítói kompetencia értékelése: helyzetkép és kutatási feladatok

Lesznyák Márta

Kevés olyan ellentmondásos helyzetű jelenséggel találkozhatunk a nyelvtanításon belül, mint a fordítás. Mint tevékenységet, évezredek óta gyakorolják, csodálják és lenézik. Mint tanítási módszer, hosszú évszázadokon át szinte egyeduralmú volt, mígnem egyszer csak kegyvesztettként számúzták, hogy aztán hátsó ajtókon sompolyogjon vissza az osztálytermekbe. Emellett a fordítás a nyelvi képességek mérésének tradicionális módszere, amely azonban mára már idejétmúltnak számít a modern tesztelmélet jó néhány képviselőjének szemében, amelytől azonban – bizonyos kultúrákban – sehogy sem tudnak elszakadni a vizsgáztatók.

A fordítás ellentmondásos helyzetét sokáig és sokféle szemszögből elemezhetnénk. Ebben a tanulmányban mindössze egy, de igen fontos aspektusra szeretnék koncentrálni: a fordítói kompetencia értékelésére és mérésére. Ehhez először meg kell határoznom vizsgálódásom tárgyát, majd el kell helyezem a fordításértékelést a fordítástudományon belül. Ezzel együtt röviden vázolólok a fordítói kompetenciamérés jelenlegi helyzetét is. Ezután szeretném bemutatni, milyen problémák hátráltatják a fordításértékelés fejlődését, és milyen kutatásokat végeztek eddig a témában.

1. Miről is beszélünk?

A fordítást övező ellentmondásos nézetek miatt fontos, hogy rögtön a tanulmány elején elhatároljunk egymástól két különböző fordítási tevékenységet, és meghatározzuk, melyikkel fogunk foglalkozni.

A modern fordítástudomány élesen elkülöníti egymástól a *nyelvtanítás eszközeként* használt fordítást, és a *valódi, kommunikációs célokat szolgáló* fordítást (csak hogy néhány példát említsünk: Kupsch-Losereit 1985; Reiss 2000; Wilss 1996, Klaudy 1996, 1997; Malmkjaer 1998). A továbbiakban Klaudy Kinga (1997) magyar terminológiáját fogjuk használni e két jelenségre, aki a nyelvtanításban alkalmazott fordításra a „*tanfordítás*” kifejezést, míg a nyelvek és kultúrák közötti közvetítést céljául kitűző fordításra a „*valódi fordítás*” kifejezést vezeti be.

Kicsit részletesebben, a két fordítástípus közötti különbségeket a következőképp határozhatjuk meg: A **valódi fordítás** mindig más és más, de meghatározott, specifikus kontextusban történik, és konkrét kommunikációs (még hozzá igen bonyolult, kultúrák közötti kommunikációs) funkciója van. A professzio-

nális fordító (fordítói kompetencia szintjétől függetlenül) azon munkálkodik, hogy amit hús-vér emberek az egyik kultúrában az egyik nyelven megfogalmaztak, azt, szintén hús-vér emberek egy másik kultúrában, más nyelvet beszélve (a lehetőségekhez képest) szintén megértsek.

Ezzel szemben a nyelvtórán részt vevő nyelvtanuló vagy nyelvtanár célja a **tanfordítással** egészen más lehet, vagy mások lehetnek: lehet magyarázat vagy megvilágítás, memorizálás és számonkérés eszköze, vagy ahogy Stevenson (1985) utal rá, még büntetésként is alkalmazhatják. Egy biztos, a tanuló által nyelvtórán elkészített fordításnak nincs befogadó közege, nem szolgál kommunikációs célokat, és ezért a fordító diák fejében sem az a cél lebeg, hogy egy befogadó közönség minél inkább megértse az eredeti nyelven megfogalmazott üzenetet. Sokkal inkább az, hogy pontos megfeleléseket, nyelvi struktúrákat keressen, amellyel bizonyíthatja, hogy jól elsajátította az adott nyelvet. Röviden összefoglalva, a fordítás ebben az esetben a nyelvtanulás *eszköze*.

Dékány (2001: 90) összefoglaló táblázata talán még jobban megvilágítja a két fordítási tevékenység közötti különbséget:

1. táblázat

A tanfordítás és a valódi fordítás összehasonlítása

	Tanfordítás	Valódi fordítás
Alkalmazás	Az idegennyelv-oktatásban	A fordítóképzésben
Funkció	Eszköz: az idegennyelvi kompetencia fejlesztése	Cél: a fordítói kompetencia fejlesztése
Fordító	Saját nyelvtudásának szintjéről közöl információt	A valóságról közöl információt
Címzett	Tanár/vizsgáztató: – a fordító nyelvtudásáról kíván információt szerezni – kénytelen hibákat keresni	Egyszerű olvasó: – a valóságról szeretne információt szerezni – nem keres hibát

E két fordítási tevékenység megkülönböztetésének előnyeire és hátrányaira később még visszatérünk. Elég legyen itt annyi, hogy tanulmányunkban a valódi fordítói kompetencia értékeléséről, méréséről szeretnénk szólni, a tanfordítással nem, vagy csak ahol szükséges, érintőlegesen foglalkozunk.

Emellett néhány kisebb, de annál fontosabb pontosítást szeretnék tenni. Fordításon ebben a tanulmányban az *írásbeli* nyelvi közvetítést értem, tehát a tolmácsolással nem foglalkozom.

Ugyanígy fontosnak tartom felhívni a figyelmet arra, hogy a fordítástudományban a fordítás tradicionálisan a második nyelvről (B azaz L/2 nyelvről) az anyanyelvre (A azaz L/1 nyelvre) való fordítást jelenti, és ebben a cikkben is ezeket a hagyományokat követem. Ha ettől mégis eltérnék, azt külön jelezni fogom, mivel a fordítói kompetencia szempontjából nem közömbös a fordítás iránya. Végül szeretném megjegyezni, hogy a jelen tanulmány kijelentései nem szépirodalmi szövegek fordítására vonatkoznak.

2. A fordítói kompetencia fejlesztésének helye a nyelvoktatásban

Vajon a valódi fordítói kompetencia fejlesztése beletartozik-e a nyelvtanítás feladatkörébe vagy sem? Másképp fogalmazva: mikor, a nyelvtudás milyen szintjén kell vagy lehet elkezdni a valódi fordítói kompetencia fejlesztését? E kérdések megválaszolása és a téma részletes körüljárása külön tanulmányt igényelne. Jelen vizsgálódásunk szempontjából mindössze azért fontos, mert meghatározhatja, milyen olvasótábor számára lehet releváns mondanivalónk. A fordítóképzésben tevékenykedő oktatók értelemszerűen hasznosnak találhatják a fordítói kompetencia értékeléséről szóló információkat. Az elmúlt években pedig jó néhány olyan publikáció látott napvilágot (Bárdos 2000; Dékány 2001; Malmkjaer 1998; Anderman 1998; Stibbard 1998 stb.), amelyből arra következtethetünk, hogy a fordítói kompetencia fejlesztése – megújult formában – nem zárható ki az idegennyelv-tanításból sem. Ezért úgy gondoljuk, hogy középhaladó és haladó nyelvtanulók tanárai számára sem lesznek érdektelenek a tanulmány megállapításai.

3. A fordítói kompetencia mérésének helye a fordítás-tudományon belül

3.1. Az önálló fordítástudomány kialakulása

A fordítás kutatása nem új keletű jelenség: összetettsége és különleges nehézségei miatt évszázadok óta teológusok és nyelvészek figyelmének középpontjában állt. A XX. század végéig azonban ezek a kutatások erősen „produktum-orientáltak”, szöveg- és nyelvközpontúak voltak, vagyis elsősorban magára a fordítandó és lefordított a szövegre, a közöttük való viszonyra (ekvivalencia), a fordításban részt vevő nyelvekre és a fordítás lehetőségességre koncentráltak. A pszichológia, a pszicholingvisztika és a kognitív tudományok fejlődésével a kutatók egy részének érdeklődése a fordító személye, és az ő „fejében” lejároló folyamatok felé fordult. Időközben megindult a professzionális fordítóképzés is, ez pedig tért adott a fordítóképzéssel kapcsolatos pedagógiai, módszertani publikációknak.

A XX. század második felének fejlődési tendenciái azt eredményezték, hogy a fordítástudomány lassan „kinőtt” a neki „otthont” adó tradicionális tudományok (irodalomtudomány, nyelvészet, pszichológia) öléből, és önálló diszciplínaként kezdte definiálni magát (translation studies). Mint viszonylag fiatal tudományág, a fordítástudomány jó néhány nehézséggel küszködik, de (vagy éppen ezért), jellemző rá a lendületesség, a kutatások és a publikációk virágzása, nagy száma.

3.2. Empirikus kutatások a fordítástudományon belül

A szakirodalmat áttanulmányozva azt találjuk, hogy a fordítástudományi kutatások egyik gyenge pontját az empirikus terület jelenti: Königs (1987), Gile (1995), Mayoral (2000) valamint Martinez Melis és Hurtado Albir (2001) egyaránt

megemlíti, hogy túl kevés az empirikus kutatások száma, ez pedig nyilvánvalóan hátráltatja a fordításelmélet és a fordítástanítás (fordítóképzés) fejlődését is, valamint hozzájárul a fordításelmélet képviselői és a gyakorló fordítók közötti szakadék fenntartásához. Ezzel összhangban van Klauzy (1997, 1999) megállapítása, miszerint a fordítástudomány empirikus korszaka csak a 80-as, 90-es években kezdődött el. Az „áttörést” Krings (1986) kutatása jelentette, aki először alkalmazta a TAP (thinking-aloud protocol) módszerét a fordítás pszicholingvisztikai folyamatainak megismerésére. Ezt számos ilyen jellegű kutatás követte elsősorban német nyelvterületen (pl. Königs 1987; Lörscher 1991, 1996) és Finnországban (pl. Tirkkonen-Conditt 1990, 1992; Jääskeläinen 1989, 1996), de megemlíthetjük Fraser (1996a, 1996b) vagy Séguinot (1991) munkáit is. Újabban találkozhatunk olyan próbálkozásokkal is, amelyek a tolmácsolás kognitív folyamatait próbálják ezzel a technikával megismerni (pl. Ivanova 2000).

Ugyanakkor a fordítási folyamatra vonatkozó empirikus vizsgálódásokat Jääskeläinen (2000) és Gile (1995) szerint kutatómódszertani szempontból kidolgozatlan és bizonytalan jellemzi. Ennek oka nyilvánvalóan a fordítói kompetencia komplex mivolta. Hihetetlenül nehéz olyan kutatási metódusokat találni, melyekkel ez az összetett képesség produktív módon megközelíthető, vagyis nem egyszerűsíti le annyira a jelenséget, hogy az eredmény használhatatlan legyen, és mégis megfelel a modern kutatómódszertan rigorózus követelményeinek. Jääskeläinen (2000) szerint tetézi az ebből adódó nehézségeket, hogy a fordítástudomány túl sokáig koncentrált csak a nyelvre és a szövegekre, ezért időbeli késésben is van a fordítási folyamatot, képességet érintő empirikus kutatások és azok módszertana terén.

4. A fordítói kompetencia mérésének jelenlegi helyzete

A fordítói kompetencia empirikus vizsgálatának az íráskészséghez hasonlóan jelenleg két módját ismerjük. Az egyik a *folyamatorientált*, a másik pedig a *produktumorientált* megközelítés. A folyamatorientált kutatások a fordítói kompetenciát „működés közben” próbálják vizsgálni. Erre már említettünk példákat az előző szakaszban a TAP kutatások kapcsán, de idetartoznak az úgynevezett „joint translation” (kooperatív/csoportos fordítás) technikával végzett kutatások is (pl. House 1988; Jääskeläinen 2000).

A produktumorientált megközelítésre jellemző, hogy kész fordításokat értékel és elemez, és ennek alapján próbál következtetéseket levonni a fordítást készítő személy fordítói kompetenciájáról.

Különlegességnek számíthat, hogy a fordítóképzés értékelési gyakorlatában találunk próbálkozásokat a folyamat- és a produktumorientált megközelítés kombinációjára is (ezekről később még részletesebben szólunk).

Míg azonban a folyamatorientált kutatások kezdtek teret hódítani az elmúlt 10–15 évben, addig pedagógiai jellegű produktumorientált kutatással alig-alig találkozhatunk a fordítástudomány történetében¹. Márpedig ez azt is jelenti, hogy a fordítástanításon belül a fordított szöveg értékelésének módszere meglehetősen kidolgozatlan. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy Martinez Melis

és Hurtado Albir (2001) szerint a fordításkritika komoly hagyományai ellenére ugyanez igaz a fordítástanításon kívül is.)

Ez annál is meglepőbb, mert a fordításmetodológiai szakirodalom virágzik: évente publikációk tucatjai jelennek meg arról, hogyan kell, hogyan kellene leendő fordítók/tolmácsokat képezni, illetve hogyan történik ez most adott helyen, adott intézményben. Ezek a publikációk azonban sok esetben egyéni tapasztalatokon alapulnak, nem a modern tudományosság követelményeinek megfelelően kidolgozott fejlesztőprogramot vagy annak kísérletét mutatják be. Mindenképp felvetődik azonban a kérdés, hogy hogyan ítéelhetjük meg ezeknek a módszereknek a sikerességét, ha nem állnak rendelkezésre olyan eljárások, amelyek segítségével a fordítói teljesítmény értékelhető.

A fordítóképzés szempontjából a teljesítménymérés egyébként is nagyon fontos lenne: a felvétel általában vizsgához kötött, csakúgy mint a kurzuson való előrehaladás, illetve magának a diplomának a megszerzése. Mivel nincsenek olyan eszközök, módszerek, melyeket a vizsgáztatók ilyenkor alkalmazhatnának, feltételezzük, hogy az értékelés meglehetősen szubjektív módon zajlik. Felvetődhet, hogy a fordítás olyan komplex készség, melyet csak szubjektív módon lehet értékelni, ennek viszont ellentmond, hogy más, szintén összetett (még hozzá nyelvi) készségek mérésére (pl. írás, olvasás vagy a szóbeli kommunikációs képesség) igenis vannak kidolgozott és alkalmazható módszerek. A nyelvi tesztelés egyébként is a teljesítménymérés alaposan kidolgozott területei közé tartozik, és itt bizony a fordítói kompetencia mérése a „fekete bárány” szerepét játssza. A szakirodalom áttekintése alapján azt kell mondanunk, hogy a fordítástudománynak ezidáig nem sikerült profitálnia az elmúlt évtizedek pedagógiai mérési tapasztalataiból.

Ez hátráltatja a fordítástanítás módszertanának fejlődését is: intuíción kívül egyelőre semmilyen bizonyítékaink nincsenek arra, hogy például a fordítást komplex képességként globálisan kell fejleszteni (elsősorban magát a fordítást kell gyakoroltatni), vagy, ahogy De Groot (2000) javasolja, az egyes részképességek által is fejleszthető. Összefüggés-vizsgálatok hiányában azt sem tudjuk megmondani, hogy a fordítói teljesítményt mely részképességek befolyásolják, tehát azt sem tudjuk, melyeket érdemes fejleszteni (bár ezt azért sejthetjük).

A fordítói kompetencia mérésének kidolgozatlansága további problémákat vet fel. Ha nincsenek eszközeink, amelyekkel információkat szerezhetnénk a fordítói kompetencia fejlettségéről, nem tudunk kutatásokat folytatni olyan kérdésekben, mint hogy pl. milyen nyelvi, kognitív, metakognitív stb. képességekkel függ össze a fordítói kompetencia. Nem tudhatjuk meg, hogyan alakulnak a fejlődés előrehaladtával ezek a kapcsolatok.

A pszicholingvisztikai kutatások során a leggyakrabban alkalmazott csoportképző tényező a tapasztalat: szakértőket (expert) és kezdőket (fordítóképzésben részt vevő hallgatókat), vagyis az ő stratégiáikat, pszicholingvisztikai folyamataikat szokás összehasonlítani különböző szempontokból. Míg ez a megkülönböztetés teljesen jogos (más tudományterületeken is alkalmazott), és igen értékes kutatási eredményeket hozhat, önmagában kevés. Azt pl. soha nem tudjuk meg, hogy a különböző stratégiákat alkalmazó szakértők és újoncok teljesítménye között milyen különbséget figyelhetünk meg. Hasonlóképp szükség lenne

arra is, hogy ne csak két csoport (újoncok és szakértők), hanem a fordítói kompetencia különböző fokozatait felmutató egyének stratégiáit vizsgáljuk meg. Jääskeläinen (2000) szintén megemlíti, hogy a szakértő-újonc csoportosítás tudományos célokra nem kellőképpen kifinomult: ezeken a csoportokon belül is igen nagy különbségek lehetnek, melyek felett a kutatók egyszerűen „szemet hunynak”.

A téma időszerűsége és fontossága teljesen világos a fordításkutatók számára is. Ezt igazolja, hogy a közelmúltban a két legrangosabb fordítástudományi szakfolyóirat, a *The Translator* és a *Meta* is egy-egy tematikus számot szentelt a fordításértékelés, fordításmérés témájának (2000/2, illetve 2001/2). Christina Schäffner és Beverly Adab (2000) tanulmánykötetében pedig egy egész fejezet (4 tanulmány) foglalkozik a fordítói kompetencia értékelésével.

De vajon mégis mi az oka a fordítói kompetenciamérés ilyen fokú elmaradottságának? Véleményem szerint a visszamaradottság a következőkkel magyarázható:

- koncepcionális zűrzavar: nem tudjuk, mi a fordítás, ezért azt sem tudjuk, mit kellene mérni,
- a fordítás tisztázatlan (kettős) helyzete a nyelvtanításon és a nyelvi tesztelésen belül,
- a fordítási tevékenység jellegéből fakadó nehézségek (komplex, open-ended task, szituatíve meghatározott stb.),
- a „kor szelleme”: a társtudományokban jelenleg sokkal népszerűbb a folyamatorientált kutatás, mint a produktumorientált.

A következőkben ezeket a problémákat szeretném kicsit közelebbről megvilágítani.

4.1. Stabil elméleti háttér hiánya

A fordításelméletek kapcsán több szerző (pl. Kussmaul 1986; Schmieid 1986; Wilss 1992; Stolze 1994) is utal a létező definíciók és modellek sokféleségére, rendszerezetlenségére és az ebből adódó bizonytalanságra. Feltehetőleg a tudományág „fiatalságából” ered, hogy szinte minden szerző saját definíciót állít fel a fordításra, mindenki más folyamatokat tekint a fordítói kompetencia részének, és még a jó fordítás (produktum) jellemzőit sem sikerül hasonlóképp meghatározni. Az intuitív alapon kidolgozott elméletek empirikus igazolására csak ritkán történnek kísérletek, így a modellek nem nagyon finomodnak, inkább jellemző, hogy mindig újabb és újabb modellek születnek.

A fordításelméletek részletes bemutatására és elemzésére itt most nincs módunk, röviden szeretnénk azonban érzékeltetni, micsoda színes kavalkáddal találja szembe magát, aki a fordításelméletek felé fordul.

Radegundis Stolze (1994) *Übersetzungstheorien* című kötetében a fordításelméleteket négy nagy csoportba osztja (nyelvészeti, szövegnyelvészeti, cselekvésorientált és fordítóorientált elméletekre). Ezeket a csoportokat azonban

kénytelen tovább bontani, mert egy kategórián belül olyan világosan elkülönülő (és néha egymásnak ellentmondó) irányzatokat találunk, mint például a nyelvészeti fordításelméletek esetén a relativisztikus elméleteket, a jelorientált elméleteket vagy a nyelvpárokra koncentrááló elméleteket (csak hogy néhányat említsünk). Összességében Stolze 12 irányzatot különböztet meg, amelyeket azonban még közel sem tekinthetünk homogénnek.

Klaudy *Bevezetés a fordításelméletbe* (1999) című könyvéből szintén négy nagyobb irányzat tűnik kibontakozni: a nyelvészeti, a szociolingvisztikai, a pszicholingvisztikai és a szövegnyelvészeti elméletek. A terminológiai hasonlóságok ellenére Stolze és Klaudy kategóriái nem feltétlenül és nem minden esetben fedik egymást.

Bár józan ésszel ezek az elméletek inkább kiegészítik, mint érvénytelenítik egymást, a szakirodalmat olvasgatva azt találjuk, hogy a különböző irányzatok (és képviselőik) gyakran élesen szembefordulnak egymással. Ez viszont nem segíti elő az elméletek szintetizálását, ami nagyon fontos lenne mind a fordítástanítás, mind a fordításértékelés szempontjából. Reméljük, hogy az olyan típusú művek, mint a Stolzéé és Klaudyé, sokat segítenek majd ebben a folyamatban.

Az itt vázolt elméleti bizonytalanság meglehetősen negatívan befolyásolja a fordítás tanítását. Ahogy Pym megjegyzi: „Honnan tudnánk, hol és mikor kell fordítást tanítani, ha még azt sem tudjuk, mi a fordítás?!”* (Pym 1992: 281). Empirikus kutatások esetén pedig különösen nagy gondot okoz az elméleti háttér kidolgozatlanága: gyakorlatilag nincs mire alapozni a kutatásokat, illetve azok túl könnyen megtámadhatók és csak nagyon nehezen védhetők. (És valóban nem lehetünk biztosak benne, hogy jól jártunk-e el. ...)

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy nem csak a fordítás, hanem a fordítói kompetencia kérdésében sem született még hozzávetőleges egyetértés sem a kutatók között. Márpedig a fordítói kompetenciamodelleknek kellene megadni a kompetenciakutatások konkrét vázát. (Másképpen, nyilván maguk is empirikus kutatási eredmények hatására formálódnak.) A fordítói kompetencia meghatározásával pontosan ugyanaz a probléma, mint a fordításelméletekkel: sok van belőlük (csak néhány példa: Pym 1992; Neubert 1992, 2000; Risku 1998; Dékány 2001; Delisle 1992 idézi Ivanova 1998; Beeby 2000, PACTE 2000), gyakran inkompatibilisnek tűnnek, általában intuitív modellek, és empirikusan nem igazoltak.

A sokszínűség okát Campbell (1998) abban látja, hogy a különböző szerzők fordítói kompetenciamodelljei különböző célokat szolgálnak. Bármi legyen is a céljuk, ezek a modellek az esetek többségében empirikus kutatásra nem használhatók, mert vagy kidolgozatlanok, vagy túlságosan egyoldalúak, vagy túlságosan összetettek ahhoz, hogy operacionalizálhatók legyenek.

Ilyen szempontból a legjobban sikerült modell a PACTE csoport (2000) *holisztikus fordítói kompetenciamodellje*. A PACTE csoport a fordítói kompeten-

---

* A tanulmányban szereplő idézetek fordításai a tanulmány szerzőjétől származnak.

ciát azon „ismeretek és készségek rendszereként” definiálja, „amelyek lehetővé teszik, hogy az egyén fordítani tudjon” (PACTE 2000, 100). Modelljükben a fordítói kompetencia a következő részkompetenciákból tevődik össze: kommunikatív kompetencia (mindkét nyelven), nem-nyelvi jellegű kompetencia (extralinguistic), instrumentális professzionális kompetencia, pszicho-fiziológiai kompetencia, közvetítői (transzfer) kompetencia, stratégiai kompetencia. A modell „sikerességét” bizonyítja, hogy az elmúlt években az egyik leggyakrabban idézett kompeteciafelfogássá vált, különösen a fordításértékeléssel foglalkozók körében. Ez talán már annak a jele, hogy a fordítói kompetencia fogalma is kezd világosabban körvonalazódni.

Visszatérve tanulmányunk fő témájához, arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy feltehetőleg az itt vázolt elméleti bizonytalanság az egyik oka annak, hogy produktumorientált vizsgálatok csak ritkán születnek, és ha mégis, akkor a kutatók legtöbbször igyekeznek kikerülni az elméleti háttér kérdését. Általában jellemző ezekre a kutatásokra, hogy a fordítás- és fordítói kompetencia definíciók kidolgozatlanok, elnagyoltak, így aztán a mérőeszközök validitása gyakorlatilag megítélhetetlen.

4.2. A fordítás viszonya a nyelvoktatáshoz

A fordítói kompetencia mérésének elmaradottságában fontos szerepet játszik a fordítás meglehetősen ellentmondásos helyzete a nyelvtanításon belül.

A *tanfordítással* kapcsolatos évszázados negatív tapasztalatok ugyanis kiszorították a fordítást a nyelvtanulásból (Bárdos 1997; Malmkjaer 1998) (legalábbis elméleti szinten). Ez viszont azt eredményezte, hogy maga a *valódi (kommunikatív) fordítói kompetencia* is kizáródott a fejlesztendő idegen nyelvi képességek köréből. A fordítói kompetencia fejlesztésének helye az idegennyelv-tanításon belül külön elemzést igényelne, itt csak utalunk rá, hogy a közelmúltban már megjelentek mind nyelvpedagógusok (pl. Bárdos 2000), mind pedig fordításkutatók részéről (pl. Malmkjaer 1998; Dékány 2001) olyan vélemények, miszerint a fordítói kompetencia fejlesztése nem feltétlenül egy szűk réteg kiváltsága, hanem egy bizonyos szinttől az idegennyelv-tanítás részét kell képeznie.

A fordítói kompetencia fejlesztésének kirekesztése a nyelvtanításból egyenesen eredményezte a fordítói kompetencia mérésének elhanyagolását. Elvégre, amit nem tanítunk, azt nincs értelme mérni, értékelni se. Sőt, nyilván nem is szabad, ez így tisztességes. Mivel azonban a nyelvi tesztelés épp az idegennyelv-tanításhoz kapcsolódva ért el komoly eredményeket a XX. század második felében, az idegennyelv-tanításból száműzött fordítás semmit nem profitált ezekből fejlesztésekből.

Ezt a kirekesztettséget a fordítástudomány még tovább erősítette azzal, hogy élesen elhatárolta magát a nyelvtanítástól és az ott folyó fordítástól. Mint ahogy azt fent már említettük, a tanfordítás és a kommunikatív fordítás egymástól való megkülönböztetése nagyon nagy előrelépést jelentett a fordításról való gondolkodásban. Azzal azonban, hogy a fordítástudomány mintegy kivonta a kommunikatív (valódi) fordítást az idegennyelv-oktatásból, és saját privilégium-

maként kezdte kezelni, szinte elvágta a lehetőségét annak, hogy a nyelvtanításhoz kapcsolódó nyelvi tesztelés eredményeit alkalmazni tudja. Ugyanakkor a fordítástudomány fiatal és módszertanilag képzetlen, így a fordítói kompetencia értékelésének, mérésének problémájával magára maradt.

Még tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a fordítást a nyelvtanításban nagyon sokáig nem csak a tanítás, hanem az *értékelés eszközeként* is alkalmazták, sőt alkalmazzák a mai napig. Ebben az esetben a fordítási feladat nem a fordítói kompetenciát, hanem más nyelvi képességeket próbál mérni. A fordítás ilyen felhasználása értékelés során – okkal vagy ok nélkül – nem túl jó hírnévnek örvend (pl. Lado 1961; Klein-Braley 1985; Newson 1998; Alderson 2001). Ez a negatív vélemény pedig ismét csak nem viszi előre a fordítói kompetencia mérésének ügyét, mivel sokan nem tudják a kettőt elválasztani egymástól.

4.3. A fordítási tevékenység jellegéből fakadó problémák

Köztudott, hogy a fordítás úgynevezett „open-ended” task, azaz nincs olyan „megoldása”, amelyre azt mondhatnánk, hogy egyedül az a helyes megoldás. (Sőt kettő vagy három ilyen megoldás sincs). Tulajdonképpen egy szövegnek nincs két egyforma fordítása. Ez hihetetlenül megnehezíti az értékelők dolgát, azonban önmagában még nem magyarázat arra, hogy miért ilyen visszamaradott a fordítói kompetencia mérésének metodikája. Elég valószínűtlen, hogy ugyanabban a témában születő két esszé egyforma lesz, vagy hogy a szóbeli kommunikációs képességet mérő interjú során ugyanazok a kijelentések hangzanak el, ezeknek a képességeknek a mérése mégis jóval a fordítás előtt jár. Azt kell tehát mondanunk, hogy bár a fordítási feladat jellege hozzájárulhatott a mérésmetodika elmaradottságának kialakulásához, a fent vázolt tényezők nélkül önmagában nem ad rá magyarázatot azt. Meggondolandó, hogy a fordításmérés sokat profitálhatna a többi komplex nyelvi képesség (pl. írás, olvasás, szóbeli kommunikáció) mérésére kialakított módszerek ismeretéből, adaptálásából.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a fordításkritika, tehát a fordított szöveg, a fordítás minőségének értékelése az egyik legnagyobb múltra visszatekintő tevékenység a fordítástudományon belül. Az ilyen vizsgálódások középpontjában azonban egyértelműen a szöveg(ek) állt(ak). A kritikusnak általában nem volt célja, hogy a fordító(k) képességeit értékelje, nagyon sokszor törekedett viszont arra, hogy valamelyik verzió felsőbbrendűségét bizonyítsa. E tradíció nyomán a fordítástudomány bizonyos irányzatai a mai napig a fordítás minőségének értékelésével foglalkoznak (Translation Quality Assessment). Mivel a hangsúly még itt is a szövegekre esik, ezért szempontjaik nem alkalmazhatók egy az egyben a fordítói kompetencia mérésekor (Hatim and Mason 1997; McAlester 2000), ugyanakkor alapul szolgálhatnak értékelési szempontrendszer kidolgozásához.

4.4. Kortárs kutatási tendenciák

A társadalomtudományokban jelenleg kétségkívül sokkal népszerűbbek a folyamatorientált megközelítésű kutatások, mint a produktumorientáltak. Ezek a tudományok azonban általában már korábban átestek a produktumorientált megközelítés szakaszán, kiaknázták az abban rejlő lehetőségek jórészét, kidolgozták többé-kevésbé kifinomult metodikáját, értékes kutatási eredményekre tettek szert, és miután e módszerek korlátai világossá váltak, a folyamat tanulmányozása felé fordult érdeklődésük, mert bizonyos információkra másképp nem lehet szert tenni.

A fordítástudománynak, ahogy azt a bevezetőben említettük, nyelvészeti szempontból valóban volt produktumorientált szakasza, és nyilván most is folynak olyan jellegű kutatások, amelyek a fordított szövegekre koncentrálnak. A fordítói kompetencia kutatásából azonban szinte teljesen hiányzik ez a fázis. Ez megint csak eredhet a tudomány fiatalságából: amikor a fordítói kompetencia felkeltette a kutatók érdeklődését (kb. a 80-as évektől), a követendő kutatómódszertani irányzat már a folyamatorientált volt.

De szükség van-e az elmaradt produktumorientált fázis pótlására?

A fordított szöveget kétféleképpen használhatjuk fel arra, hogy következtéseket vonjunk le a fordító kompetenciájáról. Egyrészt valamilyen skálán értékelhetjük a fordítás „jóságát” (szándékosan kerülöm a „minőség” kifejezést, hogy elhatároljam a pedagógiai jellegű értékelést a „Translation Quality Assessment”-től), másrészt a fordított szövegben található megoldások, esetleg hibák utalhatnak arra, hogy mi játszódhatott le a fordító fejében, hogyan közelítette meg a feladatot. Ez utóbbi helyett a fordításkutatók szinte kezdettől fogva a TAP technikát választották, hiszen az eredményből a folyamatra visszakövetkeztetni valóban problematikus, hiszen ugyanazok a folyamatok eredményezhetnek más végkimeneteket, vagy hasonló struktúrák mögött rejtőzhetnek eltérő folyamatok. Az is lehet, hogy bizonyos folyamatok teljesen rejtve maradnak. A fordított szöveg „jóságának” értékelésére viszont igen-igen nagy szükség lenne.

5. Kísérletek a fordítói kompetencia értékelésére

A fordítói kompetencia értékelésével kapcsolatos publikációk durván három csoportba sorolhatók: léteznek tisztán elméleti jellegű írások, találunk olyan publikációkat, amelyek a fordítóképzésben alkalmazott értékelési és hibajavítási módszerek anekdotikus leírását tartalmazzák, végezetül akad példa „valódi” empirikus kutatásra is. Tekintsük most át röviden, mit tudhatunk meg ezekből az írásokból.

5.1. Elméleti jellegű írások

A tisztán elméleti jellegű írások (például Martinez Melis és Hurtado Albir 2001, McAlester 2000), az értékelés elméleti kérdéseivel, a fordításelmélet és fordításértékelés összekapcsolódó problémájával és a fordításértékelés előtt álló ku-

tatási feladatokkal foglalkoznak. Sok prominens szerző nagyobb lélegzetvételi fordításméleti munkájának részeként tér ki a kérdésre (pl. Nord 1991; Hatim és Mason 1997, 12. fejezet).

Az elméleti jellegű írásokban felvetődő kérdések közül kettőt szeretnénk kiemelni, ezeket is elsősorban azért, mert elég jól jellemzik a fordítói kompetencia értékelésének formálódó állapotát.

Az egyik vitatott kérdés, hogy lehet-e a fordítói kompetenciát objektív, pszichometriai eszközökkel mérni. A fordításkutatók egy része legalábbis sugallja (pl. Newmark 1981, Sager, 1983 idézi McAlester 2000; Risku 1998), hogy ilyen típusú méréseket lehetetlen végezni. Az ilyen vélemények háttérében általában olyan fordításfelfogás áll, amely erősen hangsúlyozza a tevékenység művészi jellegét, kreatív mivoltát, szituativitását és komplexitását. Ezzel ellentétben McAlester (2000) valamint Martinez Melis és Hurtado Albir (2001) kiáll amellett, hogy a modern pedagógiai mérési módszerek alkalmazása elengedhetetlen feltétele a szakma professzionalizálásának. Természetesen ugyanaz a vélemény jelenik meg empirikus kutatásokkal foglalkozó szakemberek között (PACTE 2000, Stansfield et al 1992, Stevenson 1985).

A másik vissza-visszatérő motívum szintén arra utal, hogy a fordítói kompetencia értékelése még gyermekcipőben jár. Az értékelésről való gondolkodásból hiányzik a szisztematikusság (bár ezt kissé nehéz megítélni a publikációk alacsony száma miatt), épp ezért próbálkozik Hatim és Mason (1997), illetve Martinez Melis és Hurtado Albir (2001) azzal, hogy felhívják a figyelmet olyan tényezőkre, mint az értékelés célja, és megpróbálják tudatosítani fordítói berkekben is a szummatív, formatív és a diagnosztikus értékelés fogalmát. Ehhez a felfogáshoz csatlakozik McAlester (2000), aki lehetségesnek tartja diagnosztikus szempontrendszer kidolgozását a fordítói kompetencia értékelésére (bár elismeri a feladat „rémisztő” mivoltát).

A fordítói kompetencia értékelésének helyzetéről hasonlóképp vélekednek a szerzők: a kiforratlanságra hívják fel a figyelmet és kutatásokat, előrelépést sürgetnek. A kutatási feladatok legteljesebb és legátláthatóbb összefoglalását Martinez Melis és Hurtado Albir (2001: 265) munkájában találhatjuk. A teendők tömör leírása a következő:

Szükségesnek tartjuk

1. a fordítástanításban alkalmazott értékelési módszerek feltérképezését: ez jelenti a meglévő szakirodalom összegyűjtését; a fordítóképző intézetekben alkalmazott értékelési eljárások (tesztek, értékelési kritériumok, programok stb.) összegyűjtését és adatbázisba rendezését, valamint olyan jellegű adatgyűjtést, amelyből megismerhetjük az oktatók és a hallgatók értékeléssel kapcsolatos nézeteit.
2. a kompetenciák, célok és fejlődési útvonalak meghatározását, majd ezt követően értékelési eljárások és mérőeszközök empirikus módszerekkel való kidolgozását mindhárom értékelési típus esetén²

Világosan látszik, hogy a feladatok e két nagy csoportja számtalan részfeladatra bontható. Csak hogy egy példát említsünk, a különböző mérőeszközök kidol-

gozását és alkalmazását még olyan problémák is tovább bonyolítják, mint az alkalmazni kívánt feladatok típusa (pl. többválasztós tesztek vagy teljes szövegek fordítása), az értékelés során alkalmazni kívánt szövegek kiválasztása, az értékelési és osztályozási kritériumok meghatározása, az elfogadhatóság küszöbének meghatározása stb. Nyilvánvaló, hogy a fordítói kompetencia értékelésével foglalkozóknak bőven lesz munkájuk az elkövetkező időkben.

5.2. A fordítóképzésben szerzett tapasztalatok

Ebbe a kategóriába azokat a publikációkat soroltuk, amelyek a fordítóképzésben alkalmazott értékelési és hibajavítási módszerek leírását tartalmazzák (Beeby 2000; Farahzad 1992; Adab 2000; Orozco 2000; Klaudy 1996 – összefoglalásukat ld. a 2. táblázatban). Ezek a tanulmányok roppant hasznosak abból a szempontból, hogy későbbi tudományos kutatások alapjául szolgálhatnak, hiszen egy csokorba gyűjtve őket a fordítás értékelésének lehetséges módozatai sorakoznak fel előttünk (bizonyos szempontból a Martinez Melis és Hurtado Albir által megfogalmazott kutatási feladatok első csoportjába tartoznak). Általában jellemző az ilyen jellegű publikációkra, hogy eredményeket nem közölnek, vagy ha mégis, az eredmények nyers pontszámok, érdemjegyek, legjobb esetben csoportátlagok formáját öltik; a mérés tervezéséről nem tudunk semmit, így azt sem tudjuk, eleget tesznek-e a tudományosság követelményeinek. A mérőeszközök jóságmutatóit nem vizsgálják.

2. táblázat

A fordítóképzésben alkalmazott értékelési eljárások

	A kutatás céljai	a fordítás iránya	alkalmazott feladattípusok	alkalmazott hibajavítási módszerek (nyitott feladatok esetén)	a kutatás releváns eredményei
Farahzad (1992)	– fordítóképzésben résztvevő hallgatók értékelése	nem ismert	zárt és nyitott feladatok	– holisztikus – kvantitatív – hibaelemzés	nem közöl adatokat
Klaudy (1996)	– fordítóképzésben résztvevő hallgatók értékelése	L2 → L1	nyitott feladat	– a tanár, mint „lektor” (professzionális hibajavítás) a javítási idő, mint kvantitatív kritérium	nem közöl adatokat
Adab (2000)	fordítóképzésben résztvevő hallgatók értékelése	L2 → L1	nyitott feladatok + fordítói jegyzetek	– holisztikus és – kvantitatív (kombinált)	nem közöl adatokat

	A kutatás céljai	a fordítás iránya	alkalmazott feladattípusok	alkalmazott hibajavítási módszerek (nyitott feladatok esetén)	a kutatás releváns eredményei
Beeby (2000)	– „képzett” és „képzetlen” fordítók teljesítményének összehasonlítása	L1 → L2	nyitott feladat előre definiált fordítási problémákkal	az előre meghatározott fordítási problémák megoldásának pontozása (kvantitatív)	– képzett fordítók jobban teljesítenek
Orozco (2000)	– a fordítói kompetencia fejlődésének mérése	L2 → L1	nyitott feladat + kérdőív	kvantitatív hibaelemzés	nem közöl adatokat (mérés folyamatban)

A fent említett tanulmányokat áttekintve azt mondhatjuk, hogy az értékelés leggyakrabban alkalmazott módszerei a következők:

- többválasztásos tesztek
- teljes szövegek fordítása

A fordítás kiértékelésének módszerei szerteágazók lehetnek:

- holisztikus, szubjektív értékelés
- részletes hibaelemzésen alapuló értékelés
- a szöveg előre meghatározott részeinek (általában valamilyen fordítási problémát tartalmazó részeknek) a kvantitatív értékelése
- a javításhoz szükséges idő mérése és kvantitatív mutatóként való alkalmazása
- teljes szöveg fordítása, amellyel párhuzamosan feljegyzéseket kell készíteni az előforduló fordítási problémákról
- teljes szöveg fordítása, amelyhez kapcsolódóan kérdőívet kell kitölteni a fordítási problémákról

Az utolsó két eljárás esetén a jegyzetek és a kérdőív alkalmazása azt a célt szolgálja, hogy az értékelő információkat szerezzen arról, mi zajlik a fordító diák „fejében”. Előfordulhat ugyanis, hogy a diák „jó” stratégiával próbálkozik (illetve olyannal, amit a kurzuson tanult), mégsem sikerül „jó” megoldást találni. A helyes stratégia alkalmazása azonban általában már „pontot ér” az ilyen típusú értékelést alkalmazó tanároknál. Ez a típusú eljárás kísérlet a produktum- és folyamatorientált értékelés kombinált alkalmazására.

Gyakorlatilag mindegyik szerző megemlíti, hogy a feladatok összeállításakor és a szövegek kiválasztásakor figyelembe veszi a kurzus céljait, és az ott gyakorolt problémákat, stratégiákat. Az értékelési gyakorlatról szóló beszámolók nagyon hasznosak mind a gyakorló pedagógusok, mind a kutatók számára. Összegyűjtésükre és rendszerezésükre igen nagy szükség lenne.

5.3. Empirikus kutatások

A szakirodalmat áttekintve mindössze három olyan kutatási beszámolót sikerült találni, amelyek a fordítói kompetencia értékeléséhez kapcsolódnak, és a modern tudományosság szempontjából az empirikus kutatásokkal szemben állított követelményeknek megfelelnek. Ezt a néhány tanulmányt összehasonlítva elemezni szinte lehetetlen, mivel a különböző mérések eltérő célokat szolgálnak, és (általában ki nem mondott) elméleti hátterük is más (ld. 3. táblázat). Éppen ezért szerencsésebbnek tartjuk, ha egyenként röviden bemutatjuk őket, és elemezzük erényeiket, hiányosságaikat.

Stansfield és munkatársai (1992) általános képességfelmérésre³ törekedtek egy speciális felnőtt fordítói közösség körében (alanyaik mind az FBI alkalmazottai voltak). A modern pszichometria módszereinek alkalmazása szempontjából kétségkívül ez a legkidolgozottabb kutatás. Stansfield kutatócsoportja nem csak mérőeszköz kidolgozására törekedett, hanem megpróbálta meghatározni azt is, miből is állnak a fordítói képességek, ill. ezeknek milyen szintjei vannak. Információkat gyűjtöttek arról is, hogy a fordítói képességek hogyan függenek össze más nyelvi képességekkel (részletesebben lásd a 3. táblázatban).

A mérőeszköz kidolgozásának folyamata egyedülálló a fordítói kompetencia értékelésének eddigi történetében, és példaértékű lehet későbbi mérések számára. Ugyanakkor bizonyos hiányosságok is terhelik a kutatást. A szerzők a szakirodalom áttekintésétől eltekintettek, arra hivatkozva, hogy az gyakorlatilag nem létezik. Ez indokoltnak tűnik, ha a fordítói kompetencia mérésének helyzetére gondolunk a kilencvenes évek elején. Érthetetlen azonban, hogy a szerzők miért nem definiálták pontosan, hogy mit értenek fordítás, illetve fordítói képesség alatt – ilyen jellegű művekben már akkoriban sem volt hiány. Ez az elméleti megalapozatlanság munkájuk egyik legnagyobb hiányossága, ami komoly validitási problémákhoz vezet. Tesztjeiken például szerepelnek szó- és mondatfordítási feladatok, illetve szintaktikai hibajavítás. Az ilyen típusú feladatokat más esetekben nem ritkán nyelvi képességek mérésére is használják, akkor viszont felmerül az a kérdés, hogy ezek a feladatok mit is mérnek tulajdonképpen: nyelvtudást vagy fordítói kompetenciát.

Úgy tűnik, Stansfield és munkatársai anélkül, hogy a fordításelméleti szakirodalomban alaposabban utánaolvastak volna, „öszönösen” döntöttek arról, hogy a fordítás egysége a szó vagy a mondat. Teljes szöveget gyakorlatilag nem is adtak fordítani alanyaiknak. Ez viszont teljesen ellentétes a fordítástudomány szövegközpontú, funkcionalista felfogásával, amely már a kilencvenes évek elején is jó néhány éve (ha nem évtizede) az egyik legdominánsabb irányzatnak számított. Szembehelyezkedni lehet vele, de akkor azt illik elméletileg megalapozni.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az elméleti hiányosságoktól eltekintve, úttörő jelentőségű kutatásról van szó: mind szemléletéből (a fordítói kompetencia mérhetősége), mind eszközrendszeréből sokat tanulhatunk – természetesen az említett hibák korrigálásával.

Malakoff és Hakuta (1991) kétnyelvű gyerekek fordítói kompetenciáját próbálták feltérképezni. Az ő fordításfelfogásuk nagyban eltér a többi kutatástól: a „természetes” fordítói képességekre (Harris 1977; idézi Malakoff és Hakuta 1991) koncentrálnak. Fontos, hogy alanyaik soha nem tanulták, hogyan kell fordítani, sőt az egyik csoportnak még jelentős fordítási tapasztalatai sem voltak. Továbbá a „fordítás” vizsgálatukban egyaránt jelentette az írásbeli és szóbeli fordítást is. Bár Malakoff és Hakuta egyik kutatási célként a fordítói kompetencia és a metanyelvi képességek kapcsolatának feltárását tűzték ki (sőt, tanulmányuk címe is ez), erre vonatkozóan az empirikus adatokból nem derül ki semmi.

Malakoff és Hakuta vizsgálata módszertani szempontból kicsit kidolgozatlanabb, mint az előző kutatás (mérőeszközök reliabilitásáról és validitásáról pl. egyáltalán nem szólnak; összemosódik az írásbeli és szóbeli fordítás; ők is alkalmaznak szófordítási feladatokat), erénye inkább az, hogy hallatlanul sok érdekes kérdést vet fel a fordítói kompetencia kapcsán. A kétnyelvűség és a fordítás, a természetes fordítás, a gyermekek fordítói kompetenciája, továbbá a fordítás kapcsolata a metanyelvi képességekkel megannyi megválaszolatlan kérdés.

E kérdések egy részére nem is várható, hogy a közeljövőben választ kapunk, mivel a fordítástudomány jelenleg nagyon nagy hangsúlyt helyez a szakma professzionalizálódására, és a kutatások is inkább szakértő fordításra irányulnak.

Ismét csak egészen más stílusú kutatás Christopher Waddingtoné (2001), aki arra kereste a választ, hogy a tanárok által a fordítóképzésben alkalmazott fordításértékelési módszerek közül reliabilitás és validitás szempontjából melyik rendelkezik a legjobb mutatókkal. Alanyai egyetemi hallgatók voltak, akiknek anyanyelvükről az idegen nyelvre kellett fordítani. Bár eredetileg azt feltételezte, hogy a kvantitatív értékelést alkalmazó eljárások (pontozásos hibajavítás) alkalmasabbak a fordítói kompetencia szummatív értékelésére, mint a holisztikus módszer (összbenyomáson alapuló értékelés), vizsgálatának eredményei alapján a négy eljárás validitása között nincs különbség. A faktoranalízis egyértelműen elkülönített egy fő faktort (*fordítói kompetencia*), és két további faktort (*anyanyelvi kompetencia*, *önértékelés* fordítói kompetencia viszonylatában) amelyek meghatározták a teljesítményt. Mind a négy értékelési módszer statisztikailag szignifikáns korrelációkat eredményezett a három faktoriall. (3. táblázat)

6. Következtetések

Mint láttuk, a fordítói kompetencia értékelésének megbízható módszereire nagyon nagy szükség lenne mind a fordítóképzésben, mind a tudományos kutatásban. Ezzel szemben a gyakorlatban inkább problémákkal találjuk szembe magunkat, mint megoldási lehetőségekkel. E problémákat így összegezhetjük:

- sokan már magával a gondolattal is szembeszegülnek, hogy a fordítói kompetenciát mérni lehetne,

- nincsenek (vagy csak formálódóban vannak) elfogadott, egymással versengő fordítói kompetenciamodellek,
- feltételezhető, hogy az értékelés a különböző intézményekben (de adott esetben egy intézményen belül is!) szubjektív módon zajlik (akár összbenyomásra, akár pontozásra alapozva) – nincsenek egységesen elfogadott kritériumrendszerek,
- nem tudjuk, milyen típusú feladatok alkalmasak a fordítói kompetencia mérésére,
- komoly probléma a fordíttatni kívánt szövegek kiválasztása,
- nem megoldott a lefordított szövegek javítása, kiértékelése

A fordításra való társadalmi igény, a fordítás professzionalizálódása és a fordítóképzés fellendülése következtében feltételezhető, hogy a fordítástudomány egyik legfontosabb feladata lesz a következő években ezeknek a problémáknak a megoldása.

3. táblázat
Az empirikus kutatások áttekintése

	A kutatás céljai	kutatási alanyok	a fordítás iránya	alkalmazott feladattípusok	alkalmazott értékelési módszerek (nyitott feladatok esetén)	a kutatás releváns eredményei	egyéb
Stansfield és mtsai (1992)	<ul style="list-style-type: none"> ● mérőszköz kidolgozása ● fordítói képesség szintjeinek meghatározása ● fordítói képesség kapcsolatainak igazolása más nyelvi képességekkel igazolása 	speciális felnőtt populáció (FBI alkalmazottak)	L2 → L1	zárt és nyitott feladatok	holisztikus	<ul style="list-style-type: none"> ● két aspektus elkülönítése: tartalmi pontosság (accuracy) és nyelvi kifejező erő (expression) ● fejlettségi szintek (Skill Level Description) meghatározása mindkét aspektusból (5–5 szint) ● a kidolgozott mérőszköz validitása és reliabilitása megfelelő ● a tartalmi pontosság érvényesebb mutatója a fordítói képességnek, mint a nyelvi kifejezés ● összefüggéseket talál a forrás nyelvi és a cél nyelvi képességek ill. a tartalmi pontosság és a nyelvi kifejezés mutatókon elért eredményei között 	fordításeleméleti alapok hiánya (→ pragmatikai aspektusok figyelmen kívül hagyása, nem fordítottak egész szöveget stb.)
Malakoff és Hakuta (1991)	<ul style="list-style-type: none"> ● természetes fordítói képesség igazolása ● fordítás és meta nyelvi képességek 	kétnyelvű gyerekek	L2 → L1 L1 → L2	zárt és nyitott feladatok	kvantitatív hibaelemzés	<ul style="list-style-type: none"> ● a képzetlen gyerekek jó fordítóknak bizonyultak (természetes fordítói képesség igazolódott) ● a szavak fordításának gyorsaságát a célnyelvi kompetencia jobban előrejelzi, mint a forrásnyelvi. Ez nem ilyen egyértelmű mondatok esetén ● a nyelvtudás mellett el különül egy külön faktor, amit fordítói tudásnak (translation proficiency) neveztek el 	nem tesz különbséget írásbeli és szóbeli fordítás között

Irodalom

- Adab, B. 2000. Evaluating Translation Competence. In: Schäffner, Ch., Adab, B. (eds.) 215–228.
- Alderson, J. Ch. 2001. A felvonó nem működik. Ön ma elviselhetetlen lesz. Avagy a fordítás és az új angol érettségi. *Iskolakultúra*, XI., 2001/11, 100–112.
- Anderman, G. 1998. Finding the Right Words: Translation and Language Teaching. In: Malmkjaer, K. (ed.) 39–48.
- Bárdos J. 1997. *A nyelvtanítás története és a módszerfogalom tartalma*. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.
- Bárdos J. 2000. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Beeby, A. 2000. Evaluating the Development of Translation Competence. In: Schäffner, Ch., Adab, B. (eds.) 185–198.
- Campbell, S. 1998. *Translation into the Second Language*. London: Longman
- De Groot, A.M.B. 2000. A Complex-skill Approach to Translation and Interpreting. In: Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. (eds.) 53–68.
- Dékány E. 2001. A fordítói kompetencia fejlesztésének lehetőségeiről. In: *Fordítás-tudomány* III. évf., 2. sz. 89–98.
- Dollerup, C., Loddegaard, A. (eds.) 1992. *Teaching Translation and Interpretation. Training Talent and Experience. Papers from the First Language International Conference, Elsinore, Denmark, 1991*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Dollerup, C., Appel, V. (eds.) 1996. *Teaching Translation and Interpreting. New Horizons. Papers from the Third Language International Conference, Elsinore, Denmark, 1995*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Farahzad, F. 1992. Testing Achievement in Translation Classes. In: Dollerup, C., Loddegaard, A. (eds.) 271–279.
- Fraser, J. 1996. Professional versus Student Behaviour. In: Dollerup, C., Appel, V. (eds.) 243–250.
- Fraser, J. 1996. Mapping the Processes of Translation. *Meta* Vol. 41:N. 1. 83–96.
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Harris, B. 1977. The importance of natural translation. In: *Working Papers in Bilingualism*, 12, 96–114.
- Hatim, B., Mason, I. 1997. *The Translator as Communicator*. London: Routledge.
- House, J. 1988. Talking to Oneself or Thinking with Others? On Using Different Thinking-Aloud Methods in Translation. In: *Fremdsprachen lehren und lernen*, 17. 84–98.
- House, J. 1997. *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Ivanova, A. 1998. Educating the „Language Elite”. Teaching Translation for Translator Training. In: Malmkjaer, K. (ed.) 91–109.
- Ivanova, A. 2000. The Use of Retrospection in Research on Simultaneous Interpreting. In: Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. (eds.) 27–52.

- Jääskeläinen, R. 1989. Translation Assignment in Professional Versus Non-professional Translation: a Think-Aloud Protocol Study. In: C. Séguinot (ed.) *The Translation Process*. Toronto: H.G. Publications, School of Translation, York University.
- Jääskeläinen, R. 1996. Hard Work Will Bear Beautiful Fruit. A Comparison of Two Think-Aloud Protocol Studies. *Meta* Vol. 41: N.1. 60–74.
- Jääskeläinen, R. 2000. Focus on Methodology in Think-aloud Studies on Translating. In: Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. (eds.) 71–82.
- Klaudy K. 1995. Quality assessment in school vs professional translation. In: Dollerup, C., Appel, V. (eds.) 198–204.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás I. Egyetemi tankönyv*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klein-Braley, Ch., Smith, V. 1985. 'Incalculable and full of risk?': Translation L1 to L2 as a testing procedure. In: Titford, Ch., Hieke, A.E. (eds.) 155–168.
- Königs, Frank G. 1987. Was beim Übersetzen passiert. Theoretische Aspekte, empirische Befunde und praktische Konsequenzen. *Die Neueren Sprachen* Vol. 86 N.2: 162–185.
- Kupsch-Losereit, S. 1985. The Problem of Translation Error Evaluation. In: Titford, Ch., Hieke, A.E. (eds.) 169–179.
- Kussmaul, P. 1986. Übersetzen als Entscheidungsprozess. Die Rolle der Fehleranalyse in der Übersetzungsdidaktik. In: Mary Snell Hornby (Hrsg) *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen: Francke Verlag. 206–229.
- Lado, R. 1961. *Language Testing: the construction and use of foreign language tests – A teacher's handbook*. London: Longman.
- Lörscher, W. 1991. *Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies. A Psycholinguistic Investigation*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Lörscher, W. 1996. A Psycholinguistic Analysis of Translation Processes. In: *Meta* Vol. 41: N.1. 16–32.
- Malakoff, M., Hakuta, K. 1991. Translation skill and metalinguistic awareness in bilinguals. In: Bialystok, E. (ed.) 1991. *Language Processing in Bilingual Children*. Cambridge: Cambridge University Press. 141–166.
- Malmkjaer, K. 1998. Introduction: Translation and Language Teaching. In: Malmkjaer, K. (ed.) 1–11.
- Malmkjaer, K. (ed.) *Translation and Language Teaching. Language Teaching and Translation*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Martinez Melis, N., Hurtado Albir, A. 2001. Assessment in Translation Studies: Research Needs. In: *Meta* Vol. 46: N. 2. 271–287.
- Mayoral, R. 2000. Notes on Translation Training. Replies to a Questionnaire. In: *Across Languages and Cultures* Vol. 1: N. 2. 212–221.
- McAlester, G. 2000. The Evaluation of Translation into a Foreign Language. In: Schäffner, Ch., Adab, B. (eds.) 229–241.
- Neubert, A. 1992. Competence in Translation: a complex skill, how to study and how to teach it. In: Snell-Hornby, M., Pöchhacker, F., Kaindl, K. (eds.) *Translation Studies: An Interdiscipline. Selected papers from the Translation Studies Congress, Vienna, 1992*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 411–420.

- Neubert, A. 2000. Competence in Language, in Languages and in Translation. In: Schäffner, Ch., Adab, B. (eds.) 3–18.
- Nord, C. 1991. *Text Analysis in Translation*. Amsterdam: Rodopi.
- Orozco, M. 2000. Building a Measuring Instrument for the Acquisition of Translation Competence in Trainee Translators. In: Schäffner, Ch., Adab, B. (eds.) 199–214.
- PACTE 2000. Acquiring Translation Competence: Hypotheses and Methodological Problems of a Research Project. In: Beeby, A., Ensinger, D., Presas, M. (eds.) *Investigating Translation. Selected Papers from the 4th International Congress on Translation, Barcelona, 1998*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Pym, A. 1992. Translation Error Analysis and the Interface with Language Teaching. In: Dollerup, C., Loddegaard, A. (eds.) 279–291.
- Reiß, K. 2000. *Grundfragen der Übersetzungswissenschaft. Wiener Vorlesungen*. Wien: WUV, Universitätsverlag.
- Risku, H. 1998. *Translatorische Kompetenz. Kognitive Grundlagen des Übersetzens als Expertentätigkeit*. Tübingen: Stauffenberg Verlag.
- Schäffner, Ch., Adab, B. (eds.) 2000. *Developing Translation Competence*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Séguinot, C. 1991. A Study of Student Translation Strategies. In: Tirkkonen-Condit, S. (ed.) *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies*. Selected Papers of the TRANSIF Seminar, Savonlinna 1988. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 79–89.
- Stanfield, Ch. W., Scott, M.L., Kenyon D.M. 1992. The Measurement of Translation Ability. *Modern Language Journal*, Winter 92. Vol. 76. Issue 4. 455–467.
- Stevenson, D. K. 1985. In Other Words: Language Testers and Translation Tests. In: Titford, Ch., Hieke, A.E. (eds.) 137–153.
- Stibbard, R. 1998. The Principled Use of Translation in Foreign Language Teaching. In: Malmkjaer, K. (ed.) 69–76.
- Stolze, R. 1994. *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Tirkkonen-Condit, S. 1990. Professional vs. Non-professional Translation: A Think-Aloud Protocol Study. In: Halliday, M.A.K. Gibbons, J., Nicholas H. (eds.) *Learning, Keeping and Using Language*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins. 381–394.
- Tirkkonen-Condit, S. 1992. The Interaction of World Knowledge and Linguistic Knowledge in the Processes of Translation. A Think-Aloud Protocol Study. In: Lewandowska-Tomaszczyk, B., Thelen, M. (eds.) *Translation and Meaning, Part 2*. Rijkshogeschool Maastricht, Faculty of Translation and Interpreting. 433–440.
- Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. 2000. *Tapping and Mapping the Processes of Translation and Interpreting. Outlooks on Empirical Research*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Titford, Ch., Hieke, A.E. (eds.) 1985. *Translation in Foreign Language Teaching and Testing*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Waddington, Ch. 2001. Different Methods of Evaluating Student Translations: The Question of Validity. In: *Meta Vol. 46: N. 2*. 311–325.
- Wilss, W. 1996. *Knowledge and Skills in Translator Behaviour*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Gyakorlatok a fordítás és a tolmácsolás határmezsgyéjén

Élthes Ágnes

I. Bevezető gondolatok

A fordítás tanítása során mindennapos tapasztalatunk, hogy nincs két teljesen egyforma fordítás. Ha nem a forrásszövegből, hanem annak célnyelvi változataiból indulunk ki, izgalmas feladatnak bizonyul az eredeti szöveg üzenetének megfelejtése. (Ez a módszer emlékeztet az ún. közvetett fordításokból kiinduló műfordító technikájára.) Ehhez viszont a változatok tudatos összehasonlítása szükséges. Ennek illusztrálására kiválasztottam egy olyan szöveget, amelyet több évfolyam is lefordított. Itt most csak a címek fordításában megnyilvánuló sokféleség bemutatására kerülhet sor.

A nyelvi elemektől (pl. szórend, a földrajzi név mondatrész szerepe, lexikai bővítések, azonos ige más igekötővel szerepeltetése, történetet kifejező igék szinonimái) elvonatkoztatott *tartalmi mag* félreérthetetlenül kivehető a cím-változatokból, egyetlen szélsőségesen szabados, túlzottan egyéni fordítást és egy általános megfogalmazást kivéve (ez utóbbi teljesen nélkülözi az egyik földrajzi nevet). A két kirívó fordítás összehasonlítása a többi változattal, az eredeti cím körül némi bizonytalanság érzését kelti az olvasóban. Példaként álljon itt egymás alatt 23 cím, hogy a különbségek vizuálisan is jól érzékelhetőek legyenek.

1. Az izlandi „tüzes gleccser”, a Vatnajökull zajlása megkezdődött
2. Az izlandi Vatnajökull „tűzgleccser” zajlása megindult
3. Megindult a jégzajlás a Vatnajökull gleccseren
4. Megkezdődött a jégzajlás a Vatnajökull nevű izlandi „tűzgleccseren”
5. A Vatnajökull „jéghányó” működésbe lépett Izlandon
6. Megkezdődött az izlandi Vatnajökull tűzgleccser jégzajlása
7. Kitört az izlandi „tüzes gleccser”, a Vatnajökull
8. Megkezdődött az izlandi Vatnajökull jéghányó jégzajlása
9. Elkezdődött az izlandi Vatnajökull „tüzes gleccser” zajlása
10. Megindult az izlandi Vatnajökull „tűzgleccser” jégszakadása
11. Az izlandi Vatnajökull „izzó gleccser” működésbe lépett
12. Az izlandi Vatnajökull tűzgleccser jégszakadása elkezdődött
13. Megkezdődött az izlandi „tűzgleccser”, a Vatmajökull jégszakadása
14. Beindult az izlandi Vatnajökull „jéghányó”
15. Az izlandi Vatnajökull „tűzgleccser” összeomlása kezdetét vette
16. Megkezdődött a tűz szülte izlandi Vatnajökull gleccser zajlása
17. Tűzhevesen indult meg az izlandi Vatnajökull gleccser zajlása

18. Megkezdődött a Vatnajökull, az izlandi tűzgleccser zajlása
20. Megkezdődött az izlandi tűzgleccser, a Vatnajökull olvadása
21. Gleccser, tűzhányó, jégzajlás, áradás – zajlik az élet Izlandon
22. Egy izlandi vulkán kitörése jeges árvizet idézett elő
23. Megindult a jégzajlás a Vatnajökull nevű tüzes izlandi gleccseren

Az összehasonlításból levonható az a tanulság, hogy néha már a címek fordításakor is megnyilvánul az indokolatlan fordítói bőbeszédűség, sőt az átfogalmazás veszélye. Ez már túlnő az értelmező fordítás keretein, s nem a két nyelv közti strukturális különbségek vagy elkerülhetetlenül hosszabb magyar grammatikai megoldás szükségessége magyarázza, hanem a fordítói „kedv”, amelyet néha vissza kell fognunk, mert különben félrevezetjük az eredeti szöveg célnyelvi közönségét.

A példaként felhozott címek esetében találkozunk nem megfelelő szóválasztásokkal is, ami a témaismeret hiányosságára, a dokumentáció elmulasztására utal (pl. a gleccser összeomlása a 15. példában). Az óvatos, szövegű megoldások ellentettjeként merész hangzású, találékony, egyéni neologizmus is felbukkan, mint például a „jéghányó” (8. példa).

Az azonos tartalom eltérő nyelvi kifejezőeszközeire példák a (1) történést kifejező igei szinonimák, illetve azonos ige eltérő igekötőjű változatai: *megkezdődött/elkezdődött/kezdését vette, működésbe lépett, megindult/beindult*, (2) a földrajzi nevek mondatbeli szerepe, szórendi helye, pl. *izlandi Vatnajökull gleccser, Vatnajökull gleccser ... Izlandon*, (3) fordítói lelemények az eredeti cím idézőjelbe tett kifejezésére: *tüzes gleccser/tűzgleccser/ jéghányó/ vulkán okozta gleccser*.

E rövid címnek a fenti, három szempont szerint való csoportosítása variációs lehetőségekről, „szövegváltozatokról” tanúskodik, egy-egy részleges átfedéstől eltekintve.

Az említett huszonhárom fordítás teljes szövegére is érvényesek a címben kimutatható jelenségek. A hallgatói fordításokban nincsen egyetlen teljes átfedés sem a mondat szintjén, még a legegyszerűbb, egyértelmű mondatok esetében is lexikai, mondatépítési, szórendbeli változatokat láthatunk. Legfeljebb egyes mondategységek, jelzős szerkezetek, igék azonosak, de a mondatba építésük már eltér.

A példaként felhozott cím meglehetősen objektív információt hordoz, amely viszont stíláris színezettel jelenik meg a forrásnyelvi szövegben. A példa arra is illusztráció, hogy talán még a legegyszerűbb szakszövegekben is akadnak a fordító számára variálható stiluselemek. Nem véletlen, hogy műszaki, különösen gazdasági témájú szövegek fordításakor is találkozhatunk szabadabban alakítható szövegrészletekkel. A terminológia és a stílus egymásba ágyazottsága tekintetében talán a jogi szövegek engedik a legkevesebb szabadságot, kötött szintaktikai és terminológiai felépítettségükkel.

A fordítási óra egyik fő célkitűzése tehát a lényegileg jó, mégsem egyforma megoldások keresése, tudatos gyűjtése és összehasonlítása. Csak a gyakorlattal alakítható hallgatóink fordítói tudatossága, amely nem engedi meg, hogy össze-tévesszék az interpretatív fordítási modellt az eredeti szöveg újrafogalmazásával,

és egy átfogalmazott forrásszöveg célnyelvbe ültetésével. A forrásszöveg alapján létrehozott, lehetséges célnyelvi szövegváltozatokhoz azonban nemcsak a megszokott fordítási feladatokkal juthatnak el a hallgatók.

2. Kísérleti gyakorlatok a fordítás és tolmácsolás határmezsgyéjén

A fordítási órán az írásban lefordított szövegek összehasonlításán túlmenően, időről időre nem tűnik érdektelennek a fordítás és tolmácsolás találkozási pontjaira visszavezethető gyakorlatok beiktatása sem. A jelen cikkben leírt fordítási gyakorlatok kísérleti jellegűek és nem egészen egy oktatási év tapasztalatait tükrözik. Egy 90 perces órából 15–30 percnyi időtartamnál több nem szánnható az ilyen „kísérő” gyakorlatokra, amelyeknek rövid távú rendeltetése elsősorban a reális időn belüli intenzív szellemi „edzés”, hosszú távon pedig az időre teljesítés, a munkaritmus növelése, a spontán fordítási, illetve fogalmazási készségek, az önkontroll és a memória fejlesztése. A kiválasztott gyakorló szövegek rövid újságcikkek, európai uniós kiadványok bekezdései, de önmagukban is összefüggő szövegszakaszai. Így lexikai szintjük feltételezetten ismert vagy követhető volt a kísérletben részt vevő hallgatók számára, akik a Budapesti Gazdaságtudományi és Műszaki Egyetemen működő Nemzetközi Fordítóképzés (DEIT) keretein belül végzik tanulmányaikat. A gyakorlatok során a hallgatók szellemi igénybevétele párhuzamos és egyenlő mértékű volt.

Az alábbiakban két gyakorlatról lesz szó, amelyek folyamatukat tekintve egyaránt közel állnak a tolmácsoláshoz és fordításhoz, a leírt szövegprodukciónak tekintve pedig inkább a fordításhoz állnak közel:

- (1) Páros tolmácsolás: írott forrásnyelvi szöveg szimultán célnyelvi szóbeli tolmácsolása, párban,
- (2) Emlékezetből való fordítás: forrásnyelvi szöveg memóriából történő lefordítása.

A gyakorlatok részletesebb ismertetése előtt néhány idevágó elméleti megállapítást szeretnék felidézni, amely bátorítást adhat a fordítást oktató tanárnak, hogy néha kilépjen a fordítási óra szigorúan vett kereteiből.

2.1. Elméleti háttér

A tolmácsolást szóbeli fordításnak tekintő kutatási irányzatok továbbélését vélhetjük felfedezni abban a tényben, hogy több külföldi nagy fordítóképzőben (például Párizsban az ESIT, ISIT, a Grazban működő Fordító-és Tolmácsoló Intézet, a Bruxelles-i ILMH) külön tantárgyként oktatják a blattoló fordítás technikáit.

A fordítást és tolmácsolást, mint egyazon folyamat két aspektusát tükrözi az orosz terminológia, amely szinte összemosza a kettőt: a *perevod* (fordítás) ter-

minust használja mindkettőre, és ha meg akarja különböztetni őket, akkor jelzős szerkezetet használ: *usztnij perevod* (szóbeli fordítás) és *piszmennij perevod* (írásbeli fordítás). Ehhez hasonlatos a francia *traduction* (fordítás) és *traduction oral*, (szóbeli fordítás), sőt *traduction simultanée* (szimultán fordítás) kifejezés. A fordítás és a tolmácsolás, mint szóbeli fordítás fogalma mellett a *traduction à vue* vagy az angolban a *sight translation* terminus tartalmilag más műveletsorra, a blattoló fordításra utal. A német terminológia tűnik e téren a leggazdagabbnak, ahol a fordítás és tolmácsolás egymás szinonimáiként szerepel az írott szövegből kiinduló tolmácsolási/szóbeli fordítási gyakorlatok megjelölésére. Translation vom Blatt, Vom-Blatt-Übersetzen, Blatt-Übersetzen, Blatt-Dolmetschen, Spontanübersetzen.

Otto Kade (1968) a tolmácsolást olyan translációnak tartja, amely a forrásnyelvi szöveget egyszeri előadás után csak feltételezeten kontrollálható és az idő hiánya miatt alig korrigálható célnyelvi szöveggé alakítja (Kade 1968: 35). Franz Pöchhacker meghatározása közelebb visz annak megértéséhez, miért tekinthetjük határesetnek az írott szöveg szimultán tolmácsolását fordítás és tolmácsolás között. „A blattoló tolmácsolás (Vom Blatt Dolmetschen) kivételt képez a tolmácsolás műfaján belül, mert a kiindulási szöveg nem szóbeli elhangzás útján, hanem írásos formában jelenik meg” (Pöchhacker 1997: 219). (Ennek ellentétéként foghatjuk fel a szóban elhangzó kiindulási szöveg reális idő alatti írásban történő megalkotását célnyelven.) Herbert Kaiser felfogásában alapvetően alig van különbség a fordító és a tolmács feladata között, mindkettőnek olyan üzenetet kell közvetítenie saját közönsége felé, amelyet egy harmadik személy mondott vagy írt, és olyan módon, hogy az üzenetet megértsék (Kaiser 1975: 103).

Lényegében ezt a gondolatot találjuk továbbfejlesztve Seleskovitch és Lederer *Interpréter pour traduire* c. könyvében is (1986). A jellegénél fogva szóbeli tolmácsolás és az írásbeliségre épülő fordítás két, különböző kifejezési módot képvisel. Azonban mindkettő funkciója üzenetek közvetítése. Emiatt lehetséges az, hogy az elmélet pusztán a kifejezési formákban keresi a különbséget. Mindkettő, a fordítás és a tolmácsolás, a kognitív értelem megragadására törekszik, és elszakad a forrásnyelvi kifejezőeszközök kötöttségeitől. A kognitív kontextus információk dinamikus összessége, amely a hallgató számára a diskurzus, az olvasó számára az olvasás során bontakozik ki (Lederer 1981: 189). Az más kérdés, hogy – mint ezt nem egyszer gyakorló tolmácsok is alátámasztják, – a tolmácsnak nincsen ideje, hogy a legmegfelelőbb szinonimák között válogasson, míg a fordító, miután megragadta a kognitív értelmet, több lehetőség közül választhatja ki azt, amelyiket végsőként rögzít fordításában.

Daniel Gile „simultaneous interpretation with texts” – nek nevezi azt a helyzetet, amikor a tolmácsnak rendelkezésére áll az írott szöveg is, és a figyelem megoszlik az elhangzó beszéd szövege és az írott szöveg között (Gile 1995: 200–206). Colette Laplace (1998) a fő különbséget fordítás és tolmácsolás között abban látja, hogy a tolmácsnak az elhangzó szöveget azonnali megértés után kell a célnyelven megfogalmaznia. Ugyanakkor ő is említi a Gile-nél leírt tolmácsolási módot, amikor a tolmács a beszédet megelőzően, – néha napok-

kal előbb – tanulmányozhatja az írásos anyagot, s így több gondolkodási idővel rendelkezik (Laplace 1998: 80).

A szimultán tolmács apránként, a beszéd alakulásának folyamatában alkotja meg saját célnyelvi szövegét anélkül, hogy ismerné annak végét (Lederer 1981: 20). Némi módosítással ugyanezt mondhatjuk el abban az esetben, amikor írott szöveg szóbeli, spontán célnyelvi megfogalmazása történik. Ahogy a tolmács néha a diskurzus egészének ismerete hiányában mondatszintű fordításra, „*traduction textuelle*”-re (Lederer 1981: 189) kényszerül, úgy az írott szöveg szóbeli tolmácsolója is. S ennek ellenkezője is megtörténhet mindkét esetben, azaz működni kell a tolmács-fordító előrevetítő, illetve esetlegesen információ-többletet hozzáadó képességének.

Írott szöveg szimultán fordításakor is szükség van erre az előrevetítő képességre, a spontán fogalmazó készségre és a fegyelmezett koncentrációra, mégis a Gile-nél „*interpretation with texts*” elnevezésű szellemi erőfeszítés az írott szöveg azonnali célnyelvi szóbeli fordítása esetében természetesen másként valósul meg. Ott a tolmács számára a kiindulási pont hangzó beszéd, itt pedig írott, a fordítótól függően szubvokalizált szöveg. A fordító- és tolmácsképzésben, annak különösen kezdeti szakaszában a szövegtolmácsolási gyakorlatokat elengedhetetlennek véli Vermeer (1991).

A fordításra is alkalmazhatjuk a következő megállapítás lényegét: „A tolmácsolási készségek elsajátításához a tolmácsolás folyamatáról szóló elméletek ismerete nem olyan releváns, mint az egész folyamat részalkotó elemeinek implicit gyakorlása” (Daro 1977:623-628). A fordítási óra töredék idejében időnként alkalmazott szimultán szövegtolmácsolási vagy az emlékezetből fordítási gyakorlatot is egy ilyen részelemként, készségfejlesztő láncszemként kell kezelnünk.

2.2. Páros tolmácsolás

A gyakorlat lényege az, hogy egymással párhuzamosan két hallgatóból álló kiscsoportok ugyanannak a bekezdésnyi forrásnyelvi, jelen esetben francia, szövegnek (A-szöveg) alapján három szöveget hoznak létre, egy blattolt célnyelvi változatot (B-szöveg), egy írásban lefordított célnyelvi változatot (C-szöveg), és egy forrásnyelvre visszafordított változatot (A'-szöveg).

A gyakorlat két lépésből áll.

Első lépés: Az 1. sz. hallgató a rendelkezésére álló rövid forrásnyelvi szöveget a célnyelven blattolja *diktálási tempóban*. A 2. sz. hallgató írásban rögzíti a hallott célnyelvi szöveget. Külön meg kell jegyeznünk, hogy a 2. sz. hallgató nem láthatja a forrásnyelvi szöveget. A szöveg írásbeli rögzítése ugyanazt a funkciót tölti be, mint a szimultán tolmácsolási szövegek magnóra vétele későbbi elemzés céljából (Lederer 1981).

Második lépés: Párhuzamos fordítási gyakorlat, amelynek során az 1. sz. hallgató írásban lefordítja az előbb blattolt forrásnyelvi szöveget, de a fordítás so-

rán saját blattolt szövegét nem használhatja fel. Ezalatt a 2. sz. hallgató a leírt blattolt magyar szöveget visszafordítja a forrásnyelvre. A létrehozott szövegeket betűjelekkel látják el a hallgatók, a fentiekben jelzett módon.

- A szöveg = forrásnyelvi szöveg,
- B szöveg = blattolt célnyelvi szöveg,
- C szöveg = írásban lefordított célnyelvi szöveg
- A' szöveg = visszafordított szöveg.

A gyakorlat eredményeként adott időre az órán azonos idő alatt három szöveg születik meg csoportonként, összesen maximum 30 perc alatt, a szöveg hosszúságától függően.

A gyakorlatot két fő aspektusból vizsgálhatjuk. A folyamat során megnyilvánuló erőfeszítésekből adódó szellemi igénybevétel, vagyis a mozgósított készségek, illetve a létrehozott szövegproduktók jellemzőinek szempontjából.

Az 1. sz. hallgató igénybevétele: a figyelemösszpontosítás, a lényeg megragadásának gyors képessége, látásszélesség növelése, vagyis a vizuális készség, spontaneitás, beszédképzés az azonnali célnyelvre fordítás közvetítésére.

A 2. sz. hallgatóra jellemző igénybevétel: gyors jegyzetelés, rövidítések, jelek alkalmazása, gondolatok követése, a beszéd megértése, figyelem, szükség esetén (a kimaradt részletek) rövid távú memóriában rögzítése.

A forrásnyelvi szöveget célnyelven felolvasó hallgató esetében az olvasási művelettel szimultán célnyelvi szövegalkotás játszódik le. Ez történhet a forrásnyelvi szöveg szubvokalizálásával és az olvasással párhuzamosan, vagy egy-egy részlet gyors átfutásával és a regresszió ideje alatt megalkotott magyar szöveggel, stb. Ez lényegében blattolási feladat, amelynek elvitathatatlan jelentősége van a szinkrontolmácsolás előkészítésében. Abban különbözik az írott nyelvi szöveget beszélt nyelvivé alakításától (Láng 2002: 169), hogy itt a felolvasó hallgató gyakorlatilag szóbeli fordítást nyújt, vagyis úgy kell blattolnia, mintha saját, leírt fordítását olvasná fel.

A további cél az, hogy a 2. sz. hallgató számára egy idő után már a diktált szöveg leírása helyett a jegyzetelés legyen a feladat, és így a gyakorlat írásban rögzített konzekutív tolmácsolássá alakuljon. Ha tehát a diktálás fokozatosan átalakul konzekutív tolmácsolási feladattá, a blattolt szöveget egyénileg kialakított jegyzetelési technikájával rögzíti a hallgató, s ezt követően fordítja vissza franciára.

A gyakorlat célja és egyúttal eredménye is több irányban összehasonlítható szövegek létrehozása. (1) Egy nyelven belüli szövegpárok: az eredeti franciához képest módosult és visszafordítás révén megalkotott A' szöveg, illetve az írásban rögzített blattolt magyar és a lefordított magyar szöveg. (2) Két nyelven belüli szövegpárok: az eredeti francia és a blattolt fordítás, az eredeti szöveg és

annak írásban lefordított változata, a blattolt magyar szöveg és a franciára visszafordított szöveg.

Optimális esetben egy 12 főből álló hallgatói csoport hat blattolt, hat „visszafordított” és hat írásbeli fordítást alkot az óra keretein belül. A szövegprodukciónkat egy-egy hallgatói páron belül azért érdekesebb összehasonlítani, mint az egész csoport szintjén, mert így a fordítás folyamatáról lemérhetően kapunk információt. Egyazon hallgató blattolt és pár perccel később lefordított szövege közt az összefüggés a spontán első és az átgondoltabb második fordítási variációé. A célnyelven szinkron felolvasott szöveg és egyazon hallgató által elkészített írásbeli fordítások egybevetése során tapasztalható tendenciózus jelenség a szószámban nyilvánul meg. Tetszőlegesen kiválasztott négy kiscsoport szövegprodukciónak szószámát mutatja az alábbi táblázat. A szövegek egymáshoz viszonyított szószáma kapcsán meg kell jegyeznünk Klaudy Kinga megállapítását, mely szerint „a kérdést nem úgy kell feltennünk, hogy a fordítások mindig hosszabbak-e, mint az eredetiek, mert ha a hosszúságot a szószám alapján mérjük, akkor például az angolból magyarra fordítás esetén a fordítás valószínűleg kevesebb szóból fog állni, míg a magyarról angolra fordítás esetén a fordítás több szóból fog állni, mint az eredeti” (Klaudy 1999: 17–18).

Ez a franciára is érvényes. A szószámot egybevetve azt tapasztaljuk, hogy a blattolt szöveg minden esetben, ha csak néhány szóval is, de hosszabb, mint ugyanannak a hallgatónak az írásban fordított szövege. A viszonylagos „bőbeszédűség” a blattolás során arra utal, hogy a fordító első találkozása a szöveggel nagyobb explicitálási igényt hordoz magában, mint a második. Amint az 1. táblázatból látható, mind a blattolt, mind az írásbeli fordítás céljából készült szöveg rövidebb, mint az eredeti francia, a visszafordítás során pedig a „derivált” francia szövegek általánosságban rövidebbek, mint az eredeti.

1. táblázat

A szószám változása a blattolásban, az írásbeli fordításban és a visszafordításban

(A-szöveg, azaz eredeti francia szöveg = 113 szó)

	B-szöveg blattolt magyar szöveg	C-szöveg írásban fordított magyar szöveg	A'-szöveg visszafordított francia szöveg
1. csoport	81 szó	74 szó	112 szó
2. csoport	87 szó	81 szó	116 szó
3. csoport	80 szó	76 szó	106 szó
4. csoport	79 szó	73 szó	92 szó

A blattolt és a visszafordított szöveg önkontrollként működik, a fordítói felelősség nem sikkadhat el. A félreértések, pontatlanságok vagy fókuszeltolódások mindig tisztán visszavezethetők vagy a blattolt szövegre, vagy a visszafordítás során ejtett nyelvi hibákra.

Általában elmondható, hogy a spontán fordítás és a második fordítás között nincsen alapvető eltérés, az eredeti szöveg információs tartalmát tekintve a lényeg átkerül mind a blattolási, mind az írásbeli fordítási folyamat révén a célnyelvbe. A megfogalmazás minőségében találunk különbségeket és a fordító számára e minőségi árnyalatokból egy érdekes tanulság vonható le. A két szövegváltozat vizsgálata egyáltalán nem vezet automatikusan arra a következtetésre, hogy az írásos fordítás a megfelelőbb minden tekintetben. A legtöbb esetben mindkét fordításban van jól használható megoldás, s nem mindenben sikeres a második, javított, tudatosabb fordítás, sőt sokszor a blattolt szövegben találóbb, gördülékenyebb, természetesebb megoldásokkal él a fordító. Miután a hallgatóknak nem áll rendelkezésükre saját blattolt szövegük, csakis emlékezetből tudják felidézni spontán megfogalmazásaikat, így részben intuícióikra is hallgatva fordítják le írásban a szóban spontánul fordított szöveget. A fordítási stratégiák kialakításához nem haszontalan felismerés, hogy az első, spontán fordítás és ugyanannak a szövegnek tudatosan átgondolt fordítása során önkontrollal, felismerő készséggel, önkeltorálással és arányérzékkel kell kezelnünk a fordítási folyamat lépcsőit.

Az alábbiakban egy-egy példán mutatjuk be, miként tér el a leírt fordítás (C-szöveg) a blattolt szövegtől (B-szöveg).

- (a) A C-szövegben a fordító lexikai cserével korrigál egy félreértésre okot adó szóválasztást. Például: B-szöveg: *Ausztria először kérte ...*; C-szöveg: *Ausztria elsőként kérte ...*
- (b) A B-szöveg szóhasználatát a kontextusnak, a regiszternek megfelelőbb szóra váltja át a fordító. B-szöveg: *csatlakozás igény*; C-szöveg: *csatlakozási szándék*.
- (c) A B-szöveg magyar szóhasználatát idegen szóval cseréli fel, amit valószínűleg a hivatalos nyelvezet megőrzésének igénye vezet, pedig a magyar szó is helytálló lenne: B-szöveg: *újjászervezés*; C-szöveg: *reorganizáció*.
- (d) A B-szöveg fakultatív explicitációját (vö. Klaudy 1999) implicit alak váltja fel a C-szövegben. B-szöveg: *Úgy fogadták, mint egy kihívást*; C-szöveg: *kihívásként fogadták*.
- (e) Ritkábban, de ennek az ellenkezője is előfordul, vagyis implicit alakot explicit vált fel a „C”-szövegben, s az utószó+főnév szerkezetet mellékmondatokkal feje ki a fordító: B-szöveg: *Ausztria hivatalos csatlakozás nélkül...*; C-szöveg: *Ausztria anélkül, hogy csatlakozna...*

A lexikai eredetű módosulások mellett gyakoriak a grammatikai változások, amelyek leginkább az igeidők használatát, a szöveg üzenetét nem befolyásoló, a két nyelv különbségeiből eredő szófajváltásokat, illetve a szórendváltásokat érintik. A B-szövegben előforduló szókihagyások egy része a C-szövegben is fennmarad, míg néhány korábbi kihagyást pótol a C szöveg.

A visszafordítás útján létrehozott francia szövegek és a forrásnyelvi szöveg összehasonlítása tendenciaszerűen mutatja a forrásszövegénél kisebb szószámot. Ez elsősorban a két nyelv közti strukturális különbségekből vezethető le.

Információs szinten a visszafordítások közvetítik az eredeti szöveg tartalmát. Csupán egyes részletekben fedezhetünk fel szemantikai fókuszeltolódásokat.

A fordítás és tolmácsolás határán mozgó szövegtolmácsolási páros fordítási gyakorlat intenzív szellemi tevékenység, mozgósítja a kognitív ismereteket, az aktív nyelvhasználatot, közvetlenül érzékelteti a fordítói felelősségérzetet, hosszú távon hozzájárulhat a munkaritmus növekedéséhez, s összességében a fordítói stratégiát alakító fontos láncszem.

2.3. Az emlékezetből való fordítás

Az emlékezés és felejtés mechanizmusainak kutatása az orvostudomány, a neuropszichológia területéről a nyelvtudományba is bekerült. Az ókori filozófia metaforákban fejezte ki a memóriát. Emlékképeink nyomait agyunkban egy *viasztáblához* hasonlította, a felejtésnek ellenálló gondolataink egy *padlásba* zárva várják, hogy előhívjuk őket, s emlékeink állandóan mozgásban vannak egy *galambházban*. A mi esetünkre lefordítva, amire visszaemlékszünk egy halott vagy olvasott szövegből, az a viasztáblába vésődött nyomoknak, a hosszú távú memóriánkban tárolt kognitív ismereteink a padlásnak feleltethetőek meg.

A konzekutív tolmácsolás területén elért kutatási eredményeit Seleskovitch (1986) a szimultán tolmácsolási módra is átemelte. Egyik alaptézise az, hogy a kognitív memória hosszabban tartja meg az emlékeket, elvonatkoztatva a nyelvi jelektől. Erre építve elméleti síkon is megalapozottnak tűnik az emlékezetből való fordítás kipróbálása. A memória és a konferenciatolmácsolás kapcsolatáról Daro (1977) összefoglaló tanulmánya és az általa közölt szakirodalom ad áttekintést.

A memóriából való fordítást az interpretatív fordítási modell gyakorlati megvalósításának egyik lehetséges módszereként kezeli Déjean Le Féal (1993). Úgy véli, hogy a forrásnyelvi szöveg emlékezetből való lefordítása (két-háromszori elolvasás után) azt a célt szolgálja, hogy a fordító szakadjon el a szavak szintjétől. Szöveg nélkül ugyanis a fordító a saját szövegelemzésére koncentrál, és a szöveg vizuális képe nem köti meg a képzeletét. A szöveg segítségül hívása megakadályozhatja a deverbilizációt, amely csak akkor sikeres, ha a célnyelven mozgósítani tudjuk az adekvát megfelelőket. Így a figyelem elmozdul a forrásnyelvi szövegtől a célnyelvi felé. A memóriából való fordítás fejleszti azt a képességet, amellyel bármely üzenetet a célnyelv eszköztárának függvényében tudunk kifejezni (Déjean Le Féal 1993). Ennek alapján a fordítási órákon bekezdésnyi szövegek memóriából való fordítása tulajdonképpen írott szöveg csendes (szubvokalizált) konzekutív írásbeli tolmácsolásának tekinthető.

A gyakorlat több lépcsős szellemi erőfeszítést, párhuzamos gondolkodást igényel. Már az olvasás során némiképpen meg kell születnie a célnyelvi szövegnek, mint ahogy a szöveg emlékezetből való fordítása során óhatatlan a forrásnyelvi szöveg felidézése. A szöveg emlékezetből való felidézése időben körülhatárolt, az elolvasással együtt kb. 10 perc alatt történik. Ez az időbeli behatá-

roltság intenzív figyelmet követel. A feladat a célnyelvi megfogalmazás, a lényegi információk visszaadásával.

A stressz kiiktatása céljából a memóriából fordított szövegek az órai gyakorlatban mindig jelígesek. Az emlékezetből való fordítás előzetes közös döntés szerint jegyzeteléssel vagy jegyzetelés nélkül készül. A jegyzeteléseken lemérhető az adott hallgató gondolatmenete. A legváltozatosabb jegyzetelési technikával találkozhatunk, kezdve a mondatonként kigyűjtött kulcsszavak lineáris egymás alá írásától a konszekutív tolmácsoláshoz használt rövidítésekkel, jelekkel, szövegtagolással. Egy dolog azonban egységes. Az összes jegyzet döntő többségében forrásnyelven készül, és ezekből a forrásnyelvi jegyzetekből építi fel a hallgató a saját célnyelvi variánsát.

Gyakorlatunkban nem elégedtünk meg az emlékezetből való fordítás órai kipróbálásával. Az összehasonlítás igénye itt abban jutott érvényre, hogy az órán memóriából fordított szöveget otthoni körülmények között is lefordították a hallgatók, majd eredeti kódjeleikkel ellátva adták be. A fő különbségek a két szöveg között, vagyis az órán emlékezetből lefordított, majd időbeli csúsztatással, otthoni környezetben, szöveggel együtt lefordított változat között az alábbiakban összegezhetők:

(a) A memóriából fordított szövegek rövidebbek (2. táblázat), érvényesül az „időszűke élmény,” ami sokszor a tolmácsot tömörítésre, a szövegelemek sűrítésére kényszeríti. De természetesen előadódik az emlékezet részleges kihagyása is.

2. táblázat

A szószám változása az emlékezetből való fordításban és a szövegalapú fordításban

(A-szöveg, azaz eredeti francia szöveg = 146 szó)

A hallgatók sorszáma	Emlékezetből való fordítás	Szövegalapú fordítás
1. sz. hallgató	100 szó	108 szó
2. sz. hallgató	116 szó	125 szó
3. sz. hallgató	99 szó	109 szó
4. sz. hallgató	113 szó	122 szó
5. sz. hallgató	85 szó	109 szó

(b) A másik döntő különbség abban mérhető le, – és ez szintén a tolmácsoláshoz teszi hasonlatossá az emlékezetből létrehozott fordítási szöveget, – hogy az információk sorrendje felcserélődik. A memóriából fordított szövegekben előfordul, hogy az eredeti szöveg első és utolsó mondata egymással helyet cserél.

(c) Ugyanakkor megfigyelhető, hogy gyakran spontánabb, szabadabb a megfogalmazás, mint az esetlegesen szótárfelhasználással készült otthoni fordításban. Példaként egyetlen mondat kétféle fordítását idézem ugyanattól a hallgatótól. Az első a memóriából, a második a szöveggel együtt, némi idő elteltével készült.

- (1) A 90-es évek elején bekövetkezett kelet-európai változások azonban rádőbbsentették Svédországot, hogy az EK-tagság nem összeférhetetlen el nem kötelezettségi politikájával.
- (2) Csak a 90-es évek elején Kelet-Európában bekövetkező változások tudták fokozatosan meggyőzni Svédországot arról, hogy a teljes jogú uniós csatlakozás nem áll ellentétben az el nem kötelezett politikával.

Egyes, az értelmet és a tartalmi lényegét nem befolyásoló részletek ugyan kimaradtak az emlékezetből való fordításból, a stílus azonban gördülékenyebb, mint a későbbi, az eredeti szöveg jelenlétében készült fordításé.

(d) Gyakran előfordul szóismétlés a memóriából való fordításokban, míg a másodszori fordításokban e szóismétlések eltűnnek, szemantikailag árnyaltabb megoldások váltják fel őket.

(e) A memóriából fordított szövegek kisebb szószámát indokolhatják mondatösszevonások, az információk átcsoportosítása, tömörítése is.

E gyakorlat típus a tolmácsolás irányába mutat, de fordítástechnikai szempontból is lényeges. A szöveg lényegére koncentráció, az egy mondatos összefoglalások technikájának alakítása, majd a szöveg e lényegi magva köré a tartalom célnyelvi felépítése, a jegyzetelési fázis fokozatos elhagyásával a szöveg felidézése edzi a memóriát.

3. Konklúzió kérdőívvel

Az itt röviden felvázolt **kísérleti gyakorlatok** a fordítás és tolmácsolás folyamatának egészéhez képest részelemek. Az első gyakorlatot (blattolás) a szimultán tolmácsolás, a másodikikat (memóriából való fordítás) a konsekutív tolmácsolási mód fordításpedagógiai változataiként is felfoghatjuk. A szövegprodukciónak megelőző lépések magukon a szövegeken is tükröződnek. Az első gyakorlat során tetten érhető az előrevetítő képesség, a második gyakorlat során a sűrités és az információk sorrendjének felcserélése. Célkitűzésünk a gondolkodás, a gyors célnyelvi megfogalmazási képesség, a szavak szintjétől való elszakadni tudás, a memória fejlesztése, s végezetül a fordításoktatási gyakorlatok skálájának bővítése. Abból a **hipotézisből** indultam ki, hogy a megfelelő órai arányok megőrzése mellett ilyen, vagy hasonló típusú gyakorlatokkal fejleszthetjük mind a fordításhoz, mind pedig a tolmácsoláshoz szükséges készségeket.

Ezt a kiindulási hipotézist teljes mértékben igazolták a hallgatók számára általam készített **kérdőívben** szereplő kérdésekre adott válaszok. Két, fő kérdéscsoportba sorolhatók a kérdőívben feltett kérdések: (1) a gyakorlatok hasznossága, (2) az egyes gyakorlatok során alkalmazott egyéni technikák, eljárások.

A konklúzióban itt most csak az első pontba tartozó észrevételeket összegzem röviden, hiszen a második kérdéskör tárgyalása tulajdonképpen már egy újabb eszmefuttatás tárgyát képezné. A 14 kérdésből álló kérdőív konklúzióknak szempontjából felidézendő első három kérdése így hangzott: (1) Hasznosnak ítéli-e az ún. „páros szövegtolmácsolási” és a „memóriából fordítási” gyakor-

latot? (2) Kevesellte, sokallta vagy épp jónak tartotta e gyakorlatok gyakoriságát? (3) Melyik gyakorlatot tartja hasznosabbnak? Miért?

Az ívet kitöltő hallgatók a gyakorlatok hasznosságát illetően egyöntetűen pozitívan nyilatkoztak: „igen”, „nagyon” és a „rendkívül hasznos” válaszok születtek. A második kérdésre a hallgatók döntő többsége azt válaszolta, hogy sokkal gyakrabban szeretne az órán ilyen gyakorlatokat. A két gyakorlat hasznossági fokát illetően megoszlottak a vélemények. Tükrözték a szubjektív igényeket. Két hallgató egymást kiegészítőnek, tehát azonos fontosságúnak vélte a gyakorlatokat, két hallgató a memóriából való fordítást azért helyezte a másik gyakorlat elé, mert nagyobb szellemi erőfeszítésre kényszerül, hárman pedig a páros gyakorlatot tették az első helyre, mert ez véleményük szerint összetettebb, nehezebb, egyszerre több képességet mozgósít, együttműködést követel és a párok között „versenyhelyzetet”, ezáltal erős motivációt teremt. Ezek a hallgatói válaszok megerősítést adnak abban, hogy a fordítás és tolmácsolás határára mozgó kísérletezéseknek is helye van a fordítók képzésében.

Irodalom

- Daro, V. 1977. Experimental studies on memory in conference interpretation. *Meta* XLII.: 4. 623–628.
- Déjean le Féal, C. 1993. Pédagogie raisonnée de la traduction. *Meta* XXXVIII.: 2. 166.
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam: Benjamins. 20–206.
- Kade, O. 1968. *Zufall und Gesetzmässigkeit in der Übersetzung*. Leipzig: VEB Verlag.
- Kaiser, H. 1975. The faithful translation: Some hints on the teaching of translation technique. *Interculture*. Wien: Braumüller. 103–111.
- Klaudy K. 1996. Back-Translation as a Tool ... In: Klaudy, K., Lambert, J., Sohár A. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica 99–114.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány*. I. évf. 2. szám. 5–22.
- Láng Zs. 2002. *Tolmácsolás felsőfokon*. Budapest: Scholastica.
- Laplace, C. 1998. Compréhension et contexte: *Quelle formation pour le traducteur de l'an 2000 Actes du Colloque International tenu à l'ESIT les 6,7, et 8 juin 1996*. Paris: Didier Érudition. 80.
- Lederer, M. 1981. *La traduction simultanée*. Paris: Minard.
- Pöchhacker, F. 1997 (Vom-) Blatt-Übersetzen und (-)Dolmetschen. N.Grbic/M.Wolf (Hrsg.) *Text-Kultur-Kommunikation. Translation als Forschungsaufgabe*. Tübingen: Stauffenburg.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. 1986. *Interpréter pour traduire*. 1986. Paris: Didier Érudition.
- Vermeer, H.J. 1991. Der Übersetzer als Dolmetscher. Eine pedagogische Überlegung. *La liberté en traduction. Actes du Colloque International tenu à l'ESIT les 7,8 et 9 juin 1990*. Paris: Didier Érudition.

A blattolás tanítása

Veresné Valentinyi Klára

A szakmai kommunikációban gyakran van szükség írott anyagok szóbeli fordítására. Ezt a közvetítési formát gyakorló fordítók, tolmácsok és a fordító- és tolmácsképzésben tanítók „blattolásnak” nevezik. Gyakori alkalmazása ellenére a fordítás- és tolmácsolástudomány művelői keveset írtak a blattolásról. Tanulmányom célja, hogy ezt a területet alaposabban körüljárjuk. A legelső kérdés, ami a szakemberben felmerül az, hogy mihez áll közelebb a blattolás, a tolmácsoláshoz vagy inkább az írásbeli fordításhoz?

1. A blattolás definíciója

Induljunk ki a „blattol” szó definíciójából az *Idegen szavak és kifejezések szótárában*, amit az alábbi formában olvashatuk: „1. zene ismeretlen zenedarabot kottából első látásra eljátszik vagy elénekel” (Bakos 1999: 105). A definíció alapján arra következtethetünk, hogy a fordítói gyakorlat és a fordításoktatás a „blattolás” szakkifejezést a zenéből kölcsönözte, és használja saját céljaira.

Klaudy a fordítás fajtáinak felsorolásánál valóban a következőket írja a blattolásról: „írott szöveg szóbeli fordítása (a blattolás)” (Klaudy 1994: 29). Seleskovitch *et al* is úgy emlegeti a *blattolást*, minthogy az a leírt anyagok „elmondása” (1989). Szabari (1999: 77) „blattolás” meghatározása ennél egy kicsit bővebb: „A tolmácsolás és a fordítás között helyezkedik el az írott szöveg hangzó visszaadása a „blattolás” (Szabari 1999: 77).

A különbségek és hasonlóságok érzékeltetésére összeállítottam egy táblázatot, amelyben nyilakkal jelöltem meg az érintkezési pontokat (1. táblázat). A táblázatban jól látható, hogy a blattolás négy ponton érintkezik a tolmácsolással, míg a fordítással két ponton. A blattolás és a tolmácsolás is szóbeli közvetítés, a vevő mindkét esetben jelen van, azonnali produkciók és a produkciónál segédeszközt egyik esetben sem használunk. A fordítás és a blattolás abban hasonlít egymásra, hogy az adó egyik esetben sincs jelen, és a teljes szöveg mindkettőnél rendelkezésünkre áll. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a blattolás közelebb áll a tolmácsoláshoz, mint a fordításhoz.

1. táblázat
A fordítás, blattolás és tolmácsolás összehasonlítása

Fordítás	Blattolás	Tolmácsolás
Írásbeli kommunikáció (közvetítés)	Szóbeli kommunikáció (közvetítés)	Szóbeli kommunikáció (közvetítés)
Adó nincs jelen	Adó nincs jelen	Adó jelen van
Vevő nincs jelen	Vevő jelen van	Vevő jelen van
Látja a (teljes) forrásnyelvi szöveget	Látja a (teljes) forrásnyelvi szöveget	Nem látja a (teljes) forrásnyelvi szöveget: az éppen ott és akkor születik
Nem azonnali produkció: lehetőség a későbbi javításra	Azonnali produkció: nincs lehetőség a későbbi javításra	Azonnali produkció: nincs lehetőség a későbbi javításra
A produkciónál használhat segédeszközöket	A produkciónál nem használhat segédeszközöket	A produkciónál nem használhat segédeszközöket

Láng blattolás definíciójában már érzékelteti a blattolás és a tolmácsolás közti rokonságot, és ezért a definíciót a tolmácsolt szövegre fokozottan jellemző pragmatikai jegyekkel bővíti:

„...a blattolás, azaz az írott forrásnyelvi szöveg szóbeli célnyelvi közléssé alakítása, egy adott hallgatóság elvárásait, tájékozottságát is szem előtt tartva” (Láng 2001: 74). Láng tehát kitér arra, hogy a tolmácsoláshoz hasonlóan a blattolásnál is figyelembe kell venni a pragmatikai szempontokat is, úgymint a hallgatóság elvárásait, tájékozottságát.

Ez a kiegészítés valóban elengedhetetlenül szükséges, hiszen egészen másként *blattolunk* például egy gépkönyvet a szerelőnek, akinek a gépet műszaki szempontból alaposan kell ismernie, és másként a munkásnak, aki az adott gépen csak egyetlen munkafázisért felelős, és a gépről csak felhasználói háttértudással rendelkezik. Az előbbi esetében a *blattolásnak szakszerűbbnek kell lennie*, míg az utóbbinál a szöveg utasításait kiegészíthetjük magyarázatainkkal, megismételhetjük és többször is átfogalmazhatjuk azokat, sőt a gyakorlatban is illusztrálhatjuk.

A pragmatikai jegyek felsorolását azonban feltétlenül egészítsük ki még azzal, hogy a *blattolásnál* is vegyük figyelembe a hallgatóság kulturális hátterét. Az étteremben például, ha Izraelből érkezett vendégeink számára blattoljuk a magyar étlapot, nyugodtan kihagyhatjuk a sertésételeket, hiszen azokat biztosan nem fogják választani. De vajon tényleg megtehetjük-e ezt? Fordítói és tolmácsolás-tapasztalatom alapján bátran kijelenthetem, hogy igen. A *blattolás*, a fordítás és a tolmácsolás között ugyanis van még egy alapvetően fontos különbség: a *blattolás* kötetlenebb, lazább, úgymond „személyesebb” fordítói műfaj, mint a tolmácsolás. Amint már fent a gépkönyv blattolásának példájával említettem, az explicitáció eszközével bátrabban és gyakrabban élünk, mint a tolmácsolás

esetében, ezért a *leblattolt* szöveg hossza akár többszöröse is lehet az eredetinek. Mindez azért lehetséges, mert a szakmai kommunikációban a *blattolásnál* talán még fokozottabban törekszünk a hallgatóság recepciójának elősegítésére, azaz az üzenet átadására, mint a tolmácsolásnál és a fordításnál. Ezért tartom hangsúlyozottan fontosnak a *blattolásnál* a pragmatikai, kulturális jegyek figyelembe vételét. S a hallgatóság befogadásának elősegítése érdekében akár kisebb „áldozatokat” is hozhat a fordító, azaz a fordításnál és tolmácsolásnál nagyon fontosnak tartott stilisztikai, műfaji szempontok betartása tekintetében tehetünk engedményt. Emiatt nem tartom szükségesnek a stilisztikai szempontok megemlítését a definícióban sem.

A definíció azonban még mindig nem teljes, hiszen minden eddigi definícióból kimaradt a fejezet legelején említett „első látásra” kitétel, amit a kifejezés angol fordítása jól visszaad: „sight translation”, „on the spot translation”. Mindezekkel a kiegészítésekkel a következő definíciót adhatjuk a *blattolásról*: a *blattolás* írott forrásnyelvi szöveg első látásra történő szóbeli célnyelvi közléssé alakítása, egy adott hallgatóság elvárásait, tájékozottságát, kulturális hátterét, azaz a kommunikációs szituációt is szem előtt tartva.

2. A *blattolás* kutatása

A *blattolás* nemcsak a hétköznapi szakmai kommunikációban fordul elő, gyakran alkalmazzuk előkészítő gyakorlatként a fordítás és a tolmácsolás oktatásában. Ám nagyon kevés olyan empirikus vizsgálatot végeztek, amely ténylegesen bizonyítaná a *blattolás* ilyen jellegű hasznosságát.

Maurizio Viezzi kutatásai ezen a területen az elsők közé sorolhatók. Gyakorlott tolmácsokkal és gyakorlattal nem rendelkező tolmácsolókkal végzett kísérletben az információ-megtartási képességet hasonlította össze a *blattolásnál* és a szimultán tolmácsolásnál. A szimultán tolmácsolás és a *blattolás* közötti eltéréseket és hasonlóságokat vizsgálta a mentális folyamatok és mechanizmusok tükrében, hogy így bizonyítsa, a *blattolás* valóban jól felkészíti a tolmácsolókat a tolmácsolásra, tehát használata az oktatásban indokolt (Viezzi 1989).

2.1. Módszerek

A kísérletben, a trieszti Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori 12 negyedéves hallgatója vett részt, akiknek *A* nyelve az angol illetve a francia volt, valamint kilenc hivatásos tolmácsból álló két másik csoport, akiknek *B* nyelve volt az angol vagy a francia. Az angol és a francia *blattolásnál* tizenkét hivatásos tolmácsot vizsgáltak.

A vizsgálati személyek egyik csoportja fejhallgatón keresztül meghallgatott egy idegen nyelvű szöveget, a másik csoport hangosan felolvasott egy szöveget, mintha közönség előtt állna, a harmadik csoport olaszra *blattolt* felkészülési idő nélkül, míg a negyedik csoport szimultán tolmácsolással olaszra tolmácsolt.

A vizsgálat során 4 angol, 4 francia szöveget használtak, amelyek nagyjából egyforma nehézségűek és általános témájúak voltak. Hosszuk körülbelül 600 szó. A hallgatáshoz és a szimultán tolmácsoláshoz angol és francia anyanyelvű tanárok mondták fel magnóra a szöveget.

A kísérlet elején mindenkinek elmondták, hogy a feladatok után egy kérdőívet kell kitölteniük. Az kérdőívvel mérték, hogy a vizsgálati személyek mennyi információra emlékeztek a szövegből. A kérdőíveken 10 kérdés szerepelt négy lehetséges válasszal. Mind a négy válasz igaz állítás volt, de csak az egyik felelt meg a szöveg tartalmának. Így akarták kiküszöbölni, hogy a válaszadók ne háttértudásuk alapján feleljenek a kérdésre, hanem az alapján, hogy mire emlékeztek a szövegből. A kérdések megválaszolására tetszőleges idő állt rendelkezésre, de a válaszadókat arra kérték, hogy ha nem emlékeznek a pontos válaszra, inkább ne karikázzanak be semmit (Viezzi 1989).

2.2. Eredmények

Viezzi eredményeit az alábbi táblázatban foglaltam össze (2. táblázat). A táblázatban a százalékok a helyes válaszokat mutatják.

2. táblázat

Információ-megtartás a hallgatásban, az olvasásban, a tolmácsolásban és a blattolásban

(Viezzi 1989 eredményei alapján)

A csoport (hallgatók)		B csoport (tolmácsok)		C csoport (hallgatók)		D csoport (tolmácsok)	
Hallgatás (angol)	86,66%	hallgatás (angol)	86,66%	hallgatás (francia)	86,66%	hallgatás (francia)	87,77%
olvasás (angol)	86,66%	olvasás (angol)	87,77%	olvasás (francia)	88,33%	olvasás (francia)	87,77%
szimultán tolmácsolás (angolról olaszra)	75,83%	szimultán tolmácsolás (angolról olaszra)	76,66%	szimultán tolmácsolás (franciáról olaszra)	87,50%	szimultán tolmácsolás (franciáról olaszra)	86,66%
blattolás (angolról olaszra)	63,33%	blattolás (angolról olaszra)	60,83%	blattolás (franciáról olaszra)	86,66%	blattolás (franciáról olaszra)	82,50% (12 fő)

Mint a táblázatból látható, a hallgatási és olvasási feladatok esetében szinte megegyező az információ-megtartás: az előbbinél 86,66%, 86,66%, 86,66%, 87,77%, 86,66%. 87,21%; míg az utóbbinál 86,66%, 87,77%, 88,33%, 87,77%, 87,21%, 88,05%-os volt.

A szimultán tolmácsolás után rosszabb az információ-megtartás, mint a hallgatás és az olvasás után (75,83%, 76,66%, 87,50%, 86,66%, 76,25%, 87,08%). Ennek az a magyarázata, hogy a magnóhallgatásnál és az olvasásnál

csak egy dologra, az információ-feldolgozásra kellett figyelni, és nem kellett fordítási feladatot végezni, míg a szimultán tolmácsolásnál többféle feladatot végeztek egyidejűleg a vizsgálati személyek, például fordítottak.

A legrosszabb eredmények a blattolásnál születtek (63,33%, 60,83%, 86,66%, 82,50%, 62,08%, 84,58%). Ennek egyik oka szintén az, hogy a blattolásnál is összetettebb a feladat, többek között itt is fordítunk.

A szimultán tolmácsolás és a blattolás összehasonlításában a blattolásnál kaptak rosszabb információ-megtartási százalékot. Ennek az lehet az oka, hogy a blattolás és a szimultán tolmácsolás közötti különbség nemcsak a percepcióban illetve a megértéshez vezető információ-feldolgozásban jelentkezik, hanem abban is, hogy a blattolásnál a lefordítandó szöveg mindvégig rendelkezésre áll, így a fordító nincs rákényszerítve arra, hogy az információt memóriájában megtartsa. A szimultán tolmácsolásnál viszont csak egyszer hangzik el a lefordítandó szöveg, tehát a tolmács nem keresheti vissza a szöveget, ami alaposabb információ-feldolgozást és jobb információ-megtartás igényel.

Az összevont eredmények szerint (3. táblázat) a franciás (CD) csoportban az információ-megtartás mértéke körülbelül egyforma a különböző feladatok után, bár itt is a blattolásnál kapták a legalacsonyabb értéket (hallgatás: 87,21%, olvasás: 88,05%, szimultán tolmácsolás: 87,08%, blattolás 84,58%). Az angol (AB) csoportnál a hallgatás 86,66%, az olvasás 87,21%, a szimultán tolmácsolás 76,25%, és a blattolás 62,08%. Ezek az értékek alacsonyabbak, mint a franciás csoportnál.

3. táblázat

Az angol és a francia csoport összevont eredményei

A és B csoport		C és D csoport	
hallgatás	86,66%	hallgatás	87,21%
olvasás	87,21%	olvasás	88,05%
szimultán tolm.	76,25%	szimultán tolm.	87,08%
blattolás	62,08%	blattolás	84,58%

A két csoportnál a blattolás esetében nagyon szembetűnő az eltérés (AB: 62,08%, CD: 84,58%), a francia csoport blattolási eredményei jobbak, mint az angol csoporté. Ennek magyarázatát Viezzi a francia és az olasz nyelvek morfológiai és szintaktikai hasonlóságában véli felfedezni. Az angol és az olasz morfológiai és szintaktikai szempontból nagyobb eltérést mutat, mint a francia és az olasz, így a fordítótól több energiát és időt követel a felszíni szerkezet értelmezése. Ebből pedig az következik, hogy az információ-megtartás fordítottan arányos a forrásnyelvi és célnyelvi morfológiai-szintaktikai transzformációk mértékével.

Viezzi kísérletének módosított változatát a gödöllői Szent István Egyetem 17 környezetvédelmi, mezőgazdász és közgazdász hallgatójával végeztem el, akik második szakként vették fel a szakfordítást. Nyelvtudásuk és fordítói tapasztalatuk egyforma volt: mindnyájan harmadéves angol szakfordítók voltak. A kiválasztott szöveg témája, az EU-csatlakozás hatása a magyar mezőgazda-

ságra, ismert volt számukra: a szöveg megértéséhez tehát rendelkeztek a szükséges háttérismerettel. A szöveg hossza 1600 szó volt, aminek első felét leblatolták, a második felét pedig konzekutív tolmácsolással lefordították. Majd a szöveg alapján hét-hét állításról kellett eldönteniük, hogy azok igazak vagy hamisak. Összességében a blattolás utáni feladatot 80%-os eredménnyel oldották meg, a konzekutív tolmácsolás utáni feladatoknál valamivel jobb eredményt, 86%-ot értek el, ami látszólag alátámasztja Viezzi eredményé. Ahhoz, hogy meggyőzőbb eredményeket kapjunk, a kísérletet nagyobb populáción is szükséges elvégezni a kísérleti változók szigorúbb kontrollálásával.

2.3. A kísérlet tanulságai

A blattolásra és a szimultán tolmácsolásra eltérő mentális tevékenység jellemző. Ennek oka, hogy az üzenet más csatornán jut el a fordítóhoz: a blattolásnál írott, a szimultán tolmácsolásnál hallott szöveggel dolgozunk, ami eltérő stratégiát követel a fordítótól, és az eltérő információ-feldolgozás eltérő mértékű információ-megtartást eredményez. Az információ-megtartás a blattolásnál és a szimultán tolmácsolásnál rosszabb, mint a magnóhallgatás és a hangos olvasás esetében, mert közben átváltási tevékenységet is végzünk.

Daniel Gile erőfeszítés modellje kiegészíti Viezzi megállapítását: „A blattolás során a szöveg hallgatására (*Listening Effort*) és analizálására irányuló erőfeszítés (*Analysis Effort*) helyett olvasási erőfeszítésről (*Reading Effort*) beszélünk. A blattolás memóriánktól is másfajta erőfeszítést (*Memory Effort*) követel, mint a szimultán vagy a konzekutív tolmácsolás, ennek oka, hogy az információ írott formában végig a rendelkezésünkre áll” (Gile 1995: 57).

Gile arra is megadja a választ, hogy miért kapott Viezzi – hasonlóan az általam kapott eredményekhez – a szövegértési feladatnál valamivel jobb eredményt a szimultán tolmácsolás után, mint a blattolás után: „ (...) az olvasási szakaszban a tolmács (vagy blattoló) dolgát megnehezíti, hogy a beszélő hangjával, hanghordozásával és a beszédben tartott rövid szünetekkel nem segíti, ezért saját magának kell a szöveget a „fordítás egységeire” (*Translation Units*) lebontania” (Gile 1995: 57).

Viezzi másik megállapítása az, hogy az információ-megtartás annál jobb, minél közelebb áll egymáshoz a két nyelv morfológiai és szintaktikai szempontból, ezért a blattolás vizsgálatánál a mentális folyamatokra jellemző paramétereken kívül figyelembe kell venni a forrásnyelvi és a célnyelvi hasonlóságokat és különbségeket is (Viezzi 1989: 68).

Viezzi kísérlete alapján nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket arra vonatkozóan, hogy a blattolás mennyire készít fel a szimultán tolmácsolásra. S noha tanulmánya ismertetőjében Viezzi éppen ezt ígéri nekünk, inkább csak a két tevékenység között lévő különbségekre világít rá.

3. Blattolás az oktatásban

Sergio Viaggio, a szintén olasz származású tolmács és tolmácsoktató *A blattolás dicsérete (avagy hogyan préseljük ki a blattolásból az utolsó cseppet is)* című cikkében Viezzivel polemizál, amikor a következőket írja: „Személyes tapasztalataim alapján arra a megállapításra jutottam, hogy a blattolás talán a leghatékonyabb és legteljesebb előkészítő feladat a szimultán tolmácsolás meghódításához” (Viaggio 1995: 33)*.

A tolmácsképzésben nagyon hasznosnak tartja az írott szövegek „elmondását”, amit ő ún. félig szóbeli szövegeknek nevez. Óriási előnyük a valódi szóbeli szövegekkel szemben, hogy ezek a szövegek koherensek és bővelkednek kohéziós eszközökben, továbbá nem tartalmaznak a spontán beszédre jellemző hibás szerkezeteket, redundanciát és ellipszist.

Viaggio ugyanakkor egyetért Viezzivel abban, hogy a blattolásnál a forrásnyelv írott, a szimultán tolmácsolásnál pedig szóbeli, és ez a különbség odavezet, hogy a blattolásnál lehet egy kicsit csalni, azaz a fordító előreszaladhat a szövegben, vagy visszakereshet egyes részeket. Viaggio ezt inkább előnynek, mint hátránynak tartja, mert így a hallgató jobban tud koncentrálni a nyelvre és a szöveg értelmére, nem terheli a memóriáját és a figyelmét sem kell a hallott szöveg megértésére összpontosítania. Viaggio azért belátja, hogy a blattolás más, mint a tolmácsfülkében folyó szimultán tolmácsolás, de hangsúlyozza, hogy a hallgatóknak először is jól kell tolmácsolniuk, s majd csak azután gyorsan. És csak azok tolmácsolnak jól, akik előzőleg **lassan** és sok szöveget lefordítottak. A blattolás mellett szól az is, hogy összekapcsolja a fordítást és a spontán beszédet. Erre azért van szükség, mert a tolmácsnak természetesen kell kifejeznie magát. Előnye még, hogy a blattolás nem igényel semmilyen segédeszközt, ezért bármelyik tanteremben lehet blattoltatni, ráadásul nagylétszámú osztályokban is. Természetesen minél nagyobb az osztály, annál kevésbé hatékony a blattolás is.

Viaggio erre az esetre saját módszerét ajánlja. Az osztály egyik fele a szöveget két-három mondatonként lefordítja, addig a többiek a bekezdésekről tömörítést készítenek, majd cserélnek. Így a lehető legtöbb hallgató kap lehetőséget az osztálytermi gyakorlásra. A visszahúzódó hallgatók is sokat tanulnak osztálytársaik hibájából, a magyarázatokból és a javításokból (Viaggio 1995: 34).

A blattolásnál hasznosak a **cognitive clozing** feladatok. Lényegük, hogy a hallgatók olyan szövegeket kapnak és elemeznek, amelyek egyre jobban eltérnek a blattolt szövegtől. Ez a feladat rászoktatja a hallgatókat a szövegelemzésre és bővíti a szókincsüket (Viaggio 1995: 35).

Viaggio bemutat egy blattolási játékot is. A játékban a szöveget a következő szabályok betartásával blattoljuk:

---

* A szerző fordítása.

1. szabály: Tilos a szövegben visszamenni vagy előreszaladni!
2. szabály: Azonnal kell fordítani!
3. szabály: Tilos a felvett tempót megváltoztatni! Tilos lassítani! Tilos túl gyorsan beszélni!
4. szabály: Tisztán és szépen kell beszélni! Tilos hezitálni, szünetet tartani és dadogni!
5. szabály: Tilos helyesbíteni!
6. szabály: Félrefordítás esetén helyesbítés és önellentmondás nélkül kell helyrehozni az eredeti mondanivalót!
7. szabály: A fordítást a természetes beszédre jellemző intonációval és szünetekkel kell „elmondani”!

Ha valamelyik szabályt megszegik a hallgatók, a blattolást előlről kell kezdeni.

A játék öt fordulóból áll. Ha túl nagy az osztály vagy fáradékonyak, nem szükséges mind az öt fordulóban ugyanazoknak a hallgatóknak blattolni, a hallgatók felváltva is blattolhatnak.

A játék szakaszai a következők:

1. forduló: Blattolja le a szöveget!
2. forduló: Blattolja le a szöveget! Használjon más szavakat és kifejezéseket, mint az első fordításban!
3. forduló: Blattolja le a szöveget rövidebben és tömörebben, mint az előző fordításokban!
4. forduló: Blattolja le a szöveget, amilyen röviden és tömören csak tudja!
5. forduló: Blattolja le a szöveget úgy, hogy a szöveg hossza az eredetihez képest 30%-kal rövidebb legyen!

A blattolási játék után megkérhetjük a hallgatókat, hogy keressenek további, a szövegbe illő forrásnyelvi és célnyelvi szinonimákat vagy szinonim kifejezéseket. Minden forduló után alaposan és kritikusan elemezni kell a blattolásokat a következő szempontok alapján.

1. Megértette-e a hallgató a szöveget?
2. Szépen fogalmazott-e? Követett-e el szintaktikai vagy lexikai hibát?
3. Hogyan lehetett volna szebben fogalmazni?

Ez a játék hozzászoktatja a hallgatókat a természetes és szép beszédre, az értelmes intonációra, és fejleszti a célnyelvi retorikai kompetenciájukat: csiszolódik a stílusuk és stílusérzékük. A hallgatók megszokják, hogy ne szólaljanak meg túl hamar, és ne javítsák állandóan magukat, ami azért fontos, mert a tolmácsolásnál egy idő után az nagyon zavaró.

Fejlődik a szövegelemző készségük is, bővül a szókincsük. Leszoknak a tükörfordításról és nem fognak idegenszerű kifejezéseket használni. Rákényszerülnek, hogy mindig a leggazdaságosabb nyelvi formát használják. A játék során tudatosul bennük, hogy a legfontosabb dolog a szöveg értelme. A blattolási já-

ték nemcsak jó felkészítő gyakorlat a tolmácsolásra, de szórakoztató is és szórakozva lehet a leghatékonyabban tanulni (Viaggio 1995: 37).

Viaggio blattolási játékát – szakfordító hallgatóimon történt kipróbálása után – nemcsak tolmácsolási előkészítő gyakorlatként tartom igen jónak, de kiválóan alkalmas nehéz írásbeli fordítási feladatok előkészítésére is. A játékot egy NATO-ról szóló szakszövegen próbáltam ki. A hallgatók először – a szöveg átolvasása és a terminológia megbeszélése után – úgy érezték, hogy nem képesek a fordításra, a blattolási játékot követően viszont mindenki le tudta írásban fordítani a szöveget. Ennek okát abban látom, hogy az utolsó fordulóban, amikor a szövegnek csak a 30%-át szabad csak megtartani, gyakorlatilag a szöveg logikai váza és fő üzenete marad meg, s ennek alapján még a gyengébbek is könnyen le tudják fordítani a szöveget.

Végül néhány kiegészítő, gyakorlati jó tanács a blattolás tanításához, amit Wilhelm K. Webernél olvashatunk (Weber 1990: 52):

1. A blattolásnál a hallgatók mindig álljanak fel! Ez segíti a hallgatókat abban, hogy megszokják az alkalom ünnepélyességét és szertartásosságát, s az ezzel járó stresszt.
2. Vegyük fel magnóra a hallgatók blattolását! A visszahallgatáskor a hallgatók szembesülnek saját blattolásukkal, ami segít megszabadulni a rossz beszéd szokásoktól.
3. A tanári blattolás legyen minta a hallgató számára!

Összefoglalás

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a blattolás sokoldalú módszer a tolmács- és fordítóképzésben. A blattolással lépésenként tudjuk felkészíteni a hallgatókat a konszekutív és a szimultán tolmácsolásra. A blattolással javítható a hallgató szövegelemző képessége, szövegértési gyorsasága, szókincse és prezentációs készsége.

A blattolás nemcsak tanítási módszerként használható, de a mindennapi gyakorlatban az írásbeli fordításnál is találkozunk vele: a fordítók gyakran dikálják másnak a lefordított szöveget, és az is előfordul, hogy mielőtt írásban elkészítik a fordítás első változatát, leblattolják a szöveget.

A blattolás fontos szerepet játszik a konferenciákra való felkészülésnél is, a tolmács a konferencia témájához kapcsolódó anyagot „hozzáolvassa” vagy „hozzáblattolja”. „Ha a tolmács előre megkapja az előadás szövegét, úgy is készülhet a nehezebb részek fordítására, hogy ún. próbát vagy bemelegítést (*dry run*) tart” (Weber 1990: 46). Ilyenkor asszimilálja a szakszavakat, kifejleszti fordítási reflexeit a szakszavakra egy olyan területen, amelynek nem szakértője. „Ebben a szakaszban alakul ki a tolmács izommemóriája (*muscle memory*)” (Weber 1990: 46), ahol a blattolásnak nagy szerepe lehet.

A blattolás a konzekutív tolmácsolásnál is megjelenik, ha projektoron vagy írásvetítőn kivetített szöveget, *handout*ot blattolunk. A konzekutív tolmácsolásnál gyakori jegyzetelésnél is tulajdonképpen blattoljuk saját jegyzeteinket. „A folyamat a következőképpen sematizálható: míg a tolmács a jegyzeteit nézi,

a memóriájában keresi a tárolt üzenetet, majd mialatt az üzenetet a célnyelven megformálja, már el is kezdi a következő szakaszra vonatkozó jegyzeteit olvasni és konceptualizálni” (Weber 1990: 49). Minél gyorsabban tudja a teljes folyamatba integrálni saját jegyzeteinek olvasását, tolmácsolása annál gördülékenyebb lesz. Ezért ha a tolmács megfelelő képzést kapott blattolásból, akkor képes jegyzeteit úgy használni, hogy közben folyékonyan tolmácsol. „Mivel jegyzetei olvasásában mindig előrébb jár, mint amit ténylegesen kimond, ezért képesnek kell lennie arra, hogy tekintetével az éppen tolmácsolt gondolati egységen túl az egész jegyzetelt oldalt átlássa” (Weber 1990: 48), hasonlóan a blattolási szöveghez.

A szimultán módon fordító konferenciatolmács is meglepően gyakran blattol: „a tudományos és szakmai tárgyalásokon és a diplomáciai eseményeknél is sűrűn kell dokumentumokból, nyilatkozatokból és deklarációkból fordítani” (Weber 1990: 45). „Itt a blattolás felsőfokon jelenik meg, mert a tolmács a hallott beszédet annak írott változata alapján fordítja. Ilyenkor a tolmácsnak a blattoláson kívül még azt is figyelnie kell, hogy a szónok nem tér-e el az írott változattól” (Weber 1990: 49). A jó blattolási készségre talán itt van a legnagyobb szükség, mert a tudományos és szakmai konferenciákon az előadó gyakran az eredetileg írott formában készült tanulmányát gyakorlatilag felolvassa, így a tolmácsnak egyidejűleg kell az írott és beszélt információt feldolgozni, és úgy strukturálnia produkcióját, hogy az a hangzó beszéd jellemzőivel rendelkezzen.

A blattolásnál tehát szinte minden olyan készség aktiválódik, amire egy tolmácsnak szüksége van. Ezért a blattolást már a képzés legelején el kell kezdeni tanítani és a képzés teljes ideje alatt kell alkalmazni. A blattolás a záróvizsgának is része lehet, ha nincs külön konzekutív és szimultán tolmácsolási vizsga. Ez utóbbi esetben azért nem kell külön blattoltatni a vizsgán, mert „a blattolásnál aktivált készségeket a konzekutív és szimultán tolmácsolási vizsgáknál impliciten mérni tudjuk” (Weber 1990: 51).

Irodalom

- Bakos F. 1983. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Gran, L. & Dodds, J. (eds.) 1989. *The Theoretical and Practical Aspects of Teaching Conference Interpretation*. Udine: Campanotto Editore.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Angol/német/francia/orosz fordítás-technikai példatárral. Budapest: Scholastica.
- Láng G. Zs. 2001. *A tolmácsolás oktatása*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. 1989. *Pedagogie raisonnée de l'interprétation* (Collection Traductologie 4) Paris: Didier Érudition/Brüssel-Luxemburg: OPOCE.

- Szabari, K. 1999. *Tolmácsolás*. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába. Budapest: Scholastica.
- Viaggio, S. 1995. 1995. The Praise of Sight Translation (And squeezing the last drop thereout of) *The Interpreters Newsletter* Vol. 6.
- Viezzi, M. 1989. Information retention as a parameter for the comparison of sight translation and simultaneous interpretation: an experimental study. *The Interpreters Newsletter* Vol. 1.
- Weber, W. K. 1990. The importance of sight translation in an interpreter training program. In: Bowen, D., Bowen, M. (eds.), *Interpreting—Yesterday, Today, and Tomorrow*, American Translators Association Scholarly Monograph Series Vol. IV, SUNY-Binghamton. 44–52.

30 ÉVES AZ ELTE BTK
FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ KÖZPONTJA

FORDÍTÁS
ÉS
TOLMÁCSOLÁS
AZ
EZREDFORDULÓN

JUBILEUMI ÉVKÖNYV
1973–2003

szerkesztette:
KLAUDY KINGA

Tartalom:

Tanulmányok a fordítás és a tolmácsolás témaköréből
Az FTK tanárainak és hallgatóinak visszaemlékezései
Az FTK tanárainak és hallgatóinak névsora

Megvásárolható vagy megrendelhető:
Eiler Miklósné

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1088 Múzeum krt 4 "F" épület
Telefon: 2 669833/5894 Fax: 4 855217
e-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Bársonyos stilizálás Interjú Tatjana Voronkinával

Soproni András

Fordítói megoldások szemléltetéséhez példamondatokat keresve, véletlenül bukkantam rá sok-sok évvel ezelőtt Tatjana Voronkina Örkény-fordításaira. Azóta is egyik legélvezetesebb olvasmányom Örkény oroszul. Fordításkritikai közhely, hogy a fordításnak szövegszinten kell ekvivalensnek lennie a forrásmelvi szöveggel. Nos, Voronkina fordításai nemcsak szövegszinten, hanem mondatszinten, sőt szószínten is ekvivalensek. Örkény egyperceseiben nem lehet körülíró fordítást adni, nem lehet magyarázni, nem lehet pótlólagos jelzőket beiktatni a szövegbe – meg kell találni azt a szót, azt az egyetlen szót, amellyel Örkény világokat jellemez. És Voronkina mindig megtalálja. Megteremtette Örkényt oroszul, de nemcsak Örkényt, hanem Jókai Mórt, Krúdy Gyulát, Kosztolányi Dezsőt, Németh Lászlót, Illyés Gyulát és még sok más magyar író köztük például Rejtő Jenőt. Moszkvában él, de gyakran dolgozik a balatonfüredi fordítóházban. Kézzel ír. Nemhogy számítógépet, de írógépet sem használ. Kézzel írva jobban érzi a szöveget. Az interjút Soproni András készítette Voronkina moszkvai lakásán. (K.K.)

Soproni András: Kedves Tánya! Kérem, mondja el, hogyan lett magából fordító.

Tatjana Voronkina: Tulajdonképpen már egyetemista korom óta erről ábrándoztam. Igaz, akkor még csak nem is sejtettem, hogy a nyelv, amelyikről fordítani fogok, a magyar lesz, a bölcsészkaron ugyanis szlavisztikát tanultam. Mikor aztán az egyetem elvégzése után a szlovák, cseh és lengyel nyelvtudásommal nem találtam munkát, kénytelen voltam folytatni magyar nyelvi tanulmányaimat, amivel azelőtt fakultatív tárgyként foglalkoztam. A kényszerházasságból azután életre szóló szerelem lett. A fordítás számomra valóban hivatás. Soha nem unok bele, és minden újabb mű izgalmas találkozást és állandó intenzív agymunkát jelent számomra. Az utóbbi években pedig egyre inkább úgy érzem, ez a munka egyfajta kötelességteljesítés, misszió. Manapság, amikor megbomlottak a kultúrák közötti kölcsönkapcsolatok, a fordítók feladata, hogy hidat ácsoljanak a népek és nyelvek között, a szellemi világok között. A „hid” kifejezés egyébként néhai barátnőmtől, a pár évvel ezelőtt elhunyt Rab Zsuzsától, a nagyszerű költőtől és fordítótól származik, de én is nagyon pontosnak és szemléletesnek érzem.

Soproni András: Ön negyven esztendeje foglalkozik fordítással. Nem vált ez a munka rutinná az ön számára?

Tatjana Voronkina: Nem, és nem is válhat. Hiszen a feladat minden alkalommal új: más a szerző, mások a nézőpontok, mások a nehézségek. Így aztán a fordító szüntelenül keresi az új megközelítési módokat, az új kulcsokat, az új szókincset. Az évek során persze az emberben felhalmozódik a tapasztalat, kialakulnak bizonyos készségek, de az ember szinte soha nem ismétli önmagát. Minden alkalommal más hangot kell megütni, ez a szakma alapszabálya.

Soproni András: Létezik-e ön szerint „fordítói ihlet”?

Tatjana Voronkina: Ihlet? Ez kissé túl fennköltlen hangzik, mégis meg vagyok győződve, hogy a prózáíráshoz valami hasonló lelkiállapotra van szükség, mint a költészet esetében. Nem tartom magam ahhoz az elvhez, hogy „nem múlhat el nap legalább egy sor nélkül, vannak napok, amikor egyszerűen nem jutok el az íróasztalomhoz, és ha ez az állapot soká elhúzódik, hiányozni kezd a munka. De arra sem vagyok képes, hogy apró falatokban – egy-egy szabad órában – dolgozzam. Szükségem van bizonyos ráhangolódásra, arra a tudatra, hogy sehova nem sietek, nem vonja el semmi a figyelmemet. Vannak olyan napok, órák, amikor különösen jól megy a fordítás: a szerző szimpatikus, és közel áll az emberhez, elveit és gondolatait magam is készséggel aláírnám, a szöveg pedig szervesen illeszkedik bele az orosz nyelv talajába, mintha eleve abból nőtt volna. Ez roppant kellemes, euforikus érzés, az ember emelkedett hangulatba kerül, a feje forró, keze-lába jéghideg – egyszerűen a masina teljes gőzzel működik. Ilyenkor a kész szöveg is általában jól hangzik, minden szó a helyén van, és a végső csiszolás közben még a szórenden sem kell változtatni. Ezt az állapotot nevezem – Puskin kifejezésével – a „te bitang” állapotának. Puskinról mesélik, hogy amikor befejezte a *Borisz Godunovot*, és átolvasta a kész művet, örömeiben így kiáltott fel: „Bravó, Puskin, bravó, te bitang!” Ne tekintse ezt szerénytelenségnek, eszem ágában sincs, hogy bármilyen tekintetben egy lapon említsem magamat a nagy lángelmével, arról van szó csupán, valami hasonló érzés tölt el, mint őt: minden tőlem telhetőt megtettem, és sikerült maradéktalanul magamat adni.

Soproni András: Milyen nehézségekkel kell megbirkóznia fordítás közben?

Tatjana Voronkina: Először is, nem tudok különbséget tenni könnyű és nehéz fordítások között. Az első látásra könnyűnek tűnő szöveg gyakran bizonyul roppant alattomosnak, nem is szólva a primitíven egyszerű szövegről, amikor az eredeti eszközeivel visszaadott szöveg alighanem akaratlan fintort vált ki az olvasóból, mondván, pfuj, micsoda szegényes fordítás. Hiszen senkinek nem jut eszébe, hogy a stílus szegényességéért a szerzőt csepülje, a vétkes a fordító vagy a szerkesztő. Így aztán az ember kénytelen ártatlan stilisztikai-kozmetikai trükkökhöz folyamodni. Egyszerűen, véleményem szerint könnyű fordítói feladat nincs, csupán a nehézségek különbözhetnek. Ami a magyar nyelvet illeti, nyelvi nehézségeim már régen nincsenek. Ha mégsem értenék egy-egy helyet vagy szót, csaknem mindig tudom, kit kell megkérdezni, hogyan nézhetek utána a dolognak. A legfontosabb és örök nehézség az édes orosz anyanyelv.

Ha az ember szépirodalmi fordításra adja a fejét, azzal mintegy feltételezi, hogy olyan tehetséges, mint Németh László, Örkény István és Illyés Gyula együtt. De hát hogy férne meg egyetlen emberben ennyiféle adottság? Honnan vehetné a stílusoknak ezt a sokféleségét, ezt a végtelenül gazdag szókincset? Az mindenesetre világos, hogy az embernek tökéletesen birtokában kell lennie anyanyelvének a maga teljes sokféleségében. A személyes tapasztalat azt sugallja, sajnos, hogy az emberélet túlságosan rövid egy ilyen erőnkön felüli feladathoz.

Soproni András: Kik az Ön legkedvesebb szerzői?

Tatjana Voronkina: Fordítói pályafutásom olyan szerencsésen alakult, hogy szinte kizárólag olyan szerzőket fordítottam, akiket kedveltem, akik közel álltak hozzám stílusuk és szellemük tekintetében egyaránt. Mint már mondtam, úgy vélem, hogy csak ilyen kölcsönkapcsolat esetén lehet számítani arra, hogy munkánk sikerrel jár. A szöveget, ahogy mondani szokás, átbocsátom magamon, és ha a lelki, érzelmi hullámaim nincsenek összhangban a szerzőével, akkor kerszetet lehet vetni a munkára. A fordítás ilyenkor lehet pontos, korrekt, szakszerű, de hiányzik belőle a lélek.

Soproni András: Mi a helyzet napjainkban a magyar irodalom fordításával Oroszországban?

Tatjana Voronkina: El ne kiabáljam, de úgy látom, a magyar irodalom kiadásában hosszú szünet után kedvező elmozdulás történt. Alig két év alatt több mint egy tucat magyar szerző műveit adták ki nálunk, és a szerzők listája – Örkény István, Illyés Gyula, Esterházy Péter, Varga Domokos, Szabó Magda, Kertész Imre – arra vall, hogy a válogatás nem véletlenszerű. Véget ért az az időszak, amikor a kiadók jelszava az volt, hogy „az egykori szocialista országok irodalmát nem adjuk ki”. Az élet fokozatosan visszatér a saját kerékvágásába, újra felébred az érdeklődés a kelet-európai irodalmak iránt, és könyvkiadásunk nyomorúságos állapota ellenére kezdenek mutatkozni bizonyos kedvező jelek. A kritika figyelmét nem kerülték el a magyar szerzők művei, és őszintén örülhetünk, hogy a megjelent művek nem vesztek el a napvilágot látott művek tengerében.

Soproni András: Van-e perspektívája a magyar irodalom orosz nyelvű megjelenítésének?

Tatjana Voronkina: Kell, hogy legyen, arról van szó ugyanis, hogy egyetlen kultúra sem létezhet a másik nélkül, valamiféle zárt kulturális térben.

Soproni András: Min dolgozik jelenleg?

Tatjana Voronkina: Harmadik éve Bitó László bibliai tárgyú regényeit fordítom. Az *Ábrahám és Izsák* és az *Izsák tanítása* már megjelent orosz nyelven, és az olvasóközönség valamint a kritika egyaránt érdeklődést mutatott iránta. Most

– a magyarországi megjelenéssel párhuzamosan – jelenik meg a regényciklus harmadik darabja, a *Názáreti Izsák*, mely – mint a címből kitűnik – Jézus életútjáról szól. Ez a munka számomra egy egész sor oknál fogva rendkívül fontos. Először is, roppant érdekes belemerülni az ókori, bibliai világba. Lehetőség nyílik rá, hogy újra meg újra átolvassam a Bibliát, tanulmányozzam a különböző kísérszövegeket, ismerkedjem a rá vonatkozó irodalommal, amelyeket más körülmények között valószínűleg nem vettem volna a kezembe. Ezenkívül imponál az a mód, ahogy a szerző a témát megközelíti. Bitó a bibliai témák feldolgozása során azt igyekszik tisztázni, mi mozgatja a tetteinket, és választ keres arra a roppant aktuális témára: vajon a kegyetlenség, az erőszak, a gonoszság benne rejlik-e az ember természetében, vagy a civilizáció fejlődése során kialakult másodlagos tulajdonság. Bitó László, aki szakmáját tekintve tudós fiziológus, egyértelmű nemmel válaszol a kérdésre. Végül pályafutásom során most először talákoztam egy roppant érdekes feladattal. Mindeddig sosem távolodtam messzebb az időben a tizenkilencedik századnál, most viszont ez az utazás az évezredek messzeségébe új nyelvi megoldásokat igényelt. Nem törekedtem ugyan a következetes, szigorú archaizálásra, már csak a kortárs olvasóra való tekintettel sem, de bizonyos stilizálásra mégis szükség volt. Hosszas töprengés és próbálkozás után kikötöttem egy olyan elv mellett, amelyet „bársonyos stilizálásnak” nevezek. Ez elsősorban azt szabja meg, mi NEM lehet a fordításban. A szókinccset például lehetőleg meg kell tisztítani a későbbi nyelvi kölcsönzésektől (például a latin szavaktól), nem szólva a mai társalgási nyelv elemeiről. Bizonyos szórend segítségével – például az új bibliafordításra jellemző enyhe inverziókkal – egyfajta régiségérzetet lehet kelteni, anélkül, hogy megnehezítenénk a mai olvasó számára a szöveg megértését. Nehezen tudom megítélni, mennyire sikerült a dolog, de a kritikai és az olvasói visszhang arra vall, hogy elég jól megbirkóztam a feladattal.

Tatjana Voronkina legfontosabb fordításai

Bart István: *A boldogtalan sorsú Rudolf trónörökös* (Moszkva, 1988, 2001)

Bitó László: *Ábrahám és Izsák* (Moszkva, 1998)

Bitó László: *Izsák tanítása* (Moszkva, 2000)

Bitó László: *Názáreti Izsák* (Moszkva, 2003)

Fejes Endre: *Rozsdatemető* (Moszkva, 1974, 1985)

Fekete István: *Hú, Kele, Huszonegy nap* (Budapest, 1976, 1980, 1985)

Illés Endre: *Kisregények és novellák* (Moszkva, 1979)

Illyés Gyula: *Ebéd a kastélyban* (Moszkva, 1971, 1972, 1975, 1978)

Illyés Gyula: *Hét meg hét népmese* (Corvina, Budapest, 1978, Raduga, 2001)

Illyés Gyula: *Kháron ladikján* (Moszkva, 1977, 1978)

Jókai Mór: *Fekete gyémántok* (Moszkva, 1971, 1981, 1987)

Jókai Mór: *Az aranyember* (Moszkva, 1990)

- Karinthy Frigyes: *Utazás a koponyám körül* (1987)
- Lengyel József: *Három hidépítő* (Moszkva, 1984)
- Lengyel József: *Szembesítés* (Moszkva, 1990)
- Lengyel József: *Igéző* (Moszkva, 1989, 1991)
- Németh László: *Égető Eszter* (Moszkva, 1974)
- Örkény István: *Novellák, egypercesek* (Moszkva, 1981, 2000)
- Örkény István: *Tóték* (Moszkva, 1970, 1971, 1975, 1981, 2000)
- Örkény István: *Macskajáték* (Moszkva, 1981, 2000)
- Örkény István: *Rózsakiállítás* (Moszkva, 1980, 1981, 2000)
- Rejtő Jenő: *A szőke ciklon* (Moszkva, 1993)
- Rejtő Jenő: *A tizennégy karátos autó* (Moszkva, 1999)
- Szabó István: *Novellák* (Moszkva, 1986)
- Szabó Magda: *Freskó és novellák* (Moszkva, 1987)
- Varga Domokos: *A macska meg a csodalámpás. Magyar népmesék* (Moszkva, 2002)

Könyvszemle

Alicia Betsy Edwards

The Practice of Court Interpreting

(Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995. 192 pp.)

Zank Ildikó

A szerző gyakorló bírósági tolmács, aki több mint két évtizede dolgozik különböző szövetségi bíróságoknak, valamint a washingtoni székhelyű legfelsőbb bíróságnak, ezenkívül fordítást és tolmácsolást oktata a Kalifornia Egyetemen és rendszeresen publikál a témában. PhD fokozatát Latin-Amerika történelméből szerezte. Könyvét olyan alapműnek szánta, amit haszonnal forgathatnak gyakorló tolmácsok csakúgy, mint a tolmácsképző programok hallgatói vagy olyan ügyészek, ügyvédek, bírák, akik rendszeresen dolgoznak tolmácsokkal. A szerző részletesen leírja a bírósági tárgyalás minden mozzanatát, kifejti az etikai és gyakorlati kérdéseket, ismerteti a felkészülés folyamatát, a lehetséges buktatókat, hibalehetőségeket és azok kiküszöbölését. A könyv szerkezete követi a teljes munkafolyamat felépítését és minden fejezet ajánlott olvasmányok jegyzékével zárul.

Az **első fejezetből** (*How to Become a Court Interpreter and a Brief Sketch of the Work*) megtudjuk, hogy milyen személyiség, nyelvi háttér szükséges a bírósági tolmácsoláshoz, hogyan és hol szerezhető meg a képzettség és gyakorlat. A szerző szerint egy jó bírósági tolmácsnak nemcsak *kétnyelvűnek*, hanem *bikulturálisnak* is kell lennie, ismernie kell a történelmet, irodalmat, szeretnie a nyelvet, nyitottnak és naprakésznek kell lennie, követnie kell a demográfiai mozgásokat, a változó tör-

vényeket, a bűneseteket. A konszekutív és szimultán tolmácsolás mellett jogi dokumentumok fordítása, írott szöveg hangzó visszaadása (blattolás), hangszalagra vett szöveg átírása és fordítása is gyakran szerepel feladatai között, sőt előfordulhat, hogy szakértői tanúvallomást kell tennie. A fejezet végén néhány gyakran használt kifejezés kimerítő magyarázatát találjuk (pl. célnyelv, forrásnyelv, konszekutív, stb.) valamint szakmai egyesületek címeit.

A másodiktól a nyolcadik fejezetig terjed a könyv azon része, amely lépésről lépésre bemutatja a bírósági tolmács munkáját, minden esetben konkrét példákkal, esetekkel illusztrálva azt. A nyelvi példák a latin-amerikai spanyol és az amerikai angol közötti közvetítésre vonatkoznak, lévén ez a szerző szakterülete.

A második és harmadik fejezetet a szerző teljes egészében a perre való felkészülés problémájának szenteli. A **második fejezet** (*Case Preparation – A: Context and Documents*) sorra veszi a kontextus, a kommunikációs helyzet elemeit, valamint az ehhez kapcsolódó dokumentumokat. Ez a fejezet tartalmazza a büntetőeljárás (felony proceeding) és a vádalku (plea bargain) mozzanatainak részletes leírását (a szövegben a kulcsszavakat vastagon szedték: felony plea, indictment, misdemeanor, stb.), illetve azoknak a dokumentumoknak az ismertetését, melyekkel a tolmács a felkészülés során találkozhat, és előzetes ismeretük nagyban segíti munkáját a tárgyalás során (pl. rendőrségi/ballisztikai/orvosszakértői jelentés, vádirat, írásos tanúvallomás, stb.) A tolmácsnak alaposan kell ismernie az igazságszolgáltatás rendszerét, azok szereplőit és legfőképpen saját szerepével kell tisztában lennie. Tudnia kell, hogy mely fázisokban lép(het) be a folyamatba, hogy mikor mi a feladata, és

ismernie kell az ügy összes részletét, hiszen csak így végezhet jó munkát. Fontos a tolmács teljes **pártatlansága**, vagyis munkáját nem befolyásolhatja az ügyről alkotott magánvéleménye, sőt az a legjobb, ha nem is próbál ilyen véleményt kialakítani.

A **harmadik fejezet** (*Case Preparation – B: Terminology, Reference Books and Dictionaries*) a terminológiával kapcsolatos nehézségeket veszi sorra. A szerző egyik legfontosabb tanácsa, hogy a bírósági tolmács legyen inkább 'túl felkészült', mintsem hogy egy általa nem ismert kulcsszón múljon munkájának sikere. Legfontosabb egy *kétnyelvű szólista* elkészítése, amely az új szakterminológia mellett olyan, a tolmács által már ismert szavakat is tartalmaz, amelyek feltételezhetően felbukkan-
nak a tárgyalás során. Ehhez a munkához azonban a kétnyelvű szótárak nem nyújtanak elég segítséget, sőt még a kétnyelvű szakszótárak is félrevezetőek lehetnek. A szerző ezért egészen más módszereket javasol:

- *szakkönyvek* olvasása (pl. igazságügyi orvostan, orvosi ill. rendőrségi bizonyítékok rendszerezett leírásai)
- *egynyelvű*, általános- vagy szakszótárak, *enciklopédiák*, *kézikönyvek*, tankönyvek tanulmányozása mindkét nyelven
- *szakfolyóiratok cikkeihez* vagy monográfiákhoz csatolt szöszedetek kikeresése
- *törvénycikkek*, *rendeletek* tanulmányozása mindkét nyelven

Mi a teendő, ha egy szót vagy kifejezést nem talál a szótárban? Egy kis könyvtári kutatómunka megéri a fáradságot, mert nagy valószínűséggel a tolmács más hasznos információra is bukkanhat. Ha az adott kifejezés nagyon technikai jellegű, speciális, akkor érdemes a terület egy szakértőjével konzultálnia, aki vagy mindkét nyelven ismeri a kifejezést vagy olyan pontosan tudja azt definiálni, aminek alapján egy viszonylag pontos célnyelvi megfelelőt lehet létrehozni. A fenti módszerekkel felkészülő tolmács a tárgyalás megkezdése-

kor ismeri az ügy összes fontos részletét, hátterét, szereplőit, a jogi és szakmai kontextust és annak nyelvezetét. A fejezet végén a szerző hetven spanyol ill. angol nyelvű kiadványt ajánl az olvasó figyelmébe.

A **negyedik fejezetben** (*In the Courtroom – Ethics, Roles, Procedures*) 'jutunk el' a tárgyalóterembe, ahol a tolmács célja és feladata: '*a tárgyalóteremben folyó beszéd teljes és hű (full and faithful) tolmácsolása*', függetlenül attól, hogy csak a vádlottnak vagy a tanúknak is tolmácsol. A tárgyalóteremben az *összes résztvevő szerepével tisztában kell lennie* és fontos, hogy egy bizonyos *etikai kódot kövessen* munkája során. Ez utóbbi azért is lényeges, mert gyakran előfordul, hogy a tolmács az egyetlen olyan személy a tárgyalóteremben, aki mindkét nyelvet kiválóan beszél, és ez olyan hatalommal ruházta fel, amivel soha nem élhet vissza. Ha a tolmács megfelelő etikai kódot követ, elnyerheti az ügy összes résztvevőjének bizalmát, és tiszteletet vívhat ki magának. A szerző szerint az **etikai kód négy pillére** a következő:

- titoktartás
- pártatlanság és a véleménynyilvánítás mellőzése
- az ügytől való távolmaradás
- tolmácsolási hibák beismerése

A **titoktartás** nemcsak azokban az esetekben kötelezi a tolmácsot, amikor erre felesküdt, hanem minden más esetben: a rendőrségi kihallgatásokon, a vádtanács előtt, vagy a börtönben elhangzottakat ugyanúgy titokként kell kezelnie. Még ártatlannak tűnő kérdésekre se válaszoljon se az ügyésznek, se a nyomozónak vagy az ügyvédnek.

A **pártatlanság** azt jelenti, hogy a tolmács *ne alakítson ki véleményt* az ügyről, ne vonjon le következtetéseket, mert ez – ha tudat alatt is – befolyásolhatja magát a tolmácsolási folyamatot. Ha véleményét kérdezik az esetről, azt mindig hártsa el, és szünetekben ne társalogjon a vádlottal

vagy a tanúkkal. Ha szakmai okok miatt (pl. egy kifejezés tisztázása) kell egy tanúval beszélnie, azt mindig az ügyvéd engedélyével tegye. Fontos, hogy a tolmács *ne kommentálja mások munkáját*, még akkor sem, ha időnként az ő munkáját kritizálják.

A tolmács **tartsa magát távol** az üggyől. Először is nem lehet személyesen érintett és *nem befolyásolhatja személyes szimpátia* vagy ellenszenv. Ez a tolmácsolás során azt jelenti, hogy *nem javít ki zavaros, homályos kérdéseket vagy válaszokat, nem segít értelmezni* azokat.

Körültekintően kell eljárni azokban az esetekben, mikor a tolmács a tárgyalás előtt beszél a vádlottal és a tanúkkal. Soha ne válaszoljon kérdésekre és ne próbáljon segíteni: ezeknek a beszélgetéseknek egyetlen célja, hogy megismerje a vádlott/tanú akcentusát, beszédmódját, hátterét, ezzel hatékonyabbá téve saját munkáját és a tárgyalás gördülékenységét. Végül egy fontos elv: a tolmács **javítsa ki a fordítási hibát**, bárki is vette észre a tévedést, és tegye egyértelművé, hogy ő az, aki változtat a mondandóján, nem pedig a tanú vagy a vádlott. Lehetséges azonnal kijavítani a hibát, de ha a tolmács csak egy bizonyos idő elteltével veszi észre, akkor a következő szünetben jelezze az érdekelt feleknek, és kérdezze meg, hogy milyen módon javítsa ki azt. Ilyenkor gyakran újból felteszik a kérdést a tanúnak és újra kell tolmácsolni az egész választ. A szerző a továbbiakban röviden tárgyal néhány fontos technikai kérdést:

- a tolmács megjelenése, öltözködése
- a tárgyalóteremben használatos tolmácskészülékek fajtái
- mitől függ a tárgyaláson résztvevő tolmácsok létszáma (pl. nyelvek, vádlottak száma)
- annak eldöntése, hogy mikor van szükség tolmácsra (pl. soha nem a tolmács feladata az ügyben érintettek nyelvi kompetenciájának megítélése)
- ki kicsoda a tárgyalóteremben, mi a szerepe, feladatköre és hogyan viszonyul-

jon hozzájuk a tolmács (ezek: a bíró, a bírósági fogalmazó, a bírósági végrehajtó, jegyzőkönyvvezető, az ügyvédek, tanúk és vádlottak)

- A negyedik fejezet utolsó részében néhány speciális problémára hívja fel a figyelmet a szerző, melyeket '**eljárás kérdések**' címszó alatt tárgyal. Ezek a következők:
- Kell-e közvetíteni a düh megnyilvánulásait (káromkodás, kiabálás) és ha igen, milyen módon és mértékben? (Kell, de hogy hogyan, arról megoszlanak a vélemények)
  - Mi a teendő olyankor, amikor a tanú a tolmács számára ismeretlen szót használ? (Vissza lehet kérdezni – a bíró engedélyével-, de: nem szabad rávezető kérdést feltenni)
  - A tolmácsolás menete a tárgyaláson: a vádlottak részére *szimultán* tolmácsolást biztosítanak, a tanúvallomások esetében viszont többnyire *konzekutív* tolmácsolást alkalmaznak. (Bár a szerző szerint az ügyvédek és a tanúk, sőt maguk a tolmácsok is a szimultán tolmácsolást preferálják ez utóbbi esetben is.)

A fejezet végén a szerző a gyakorló bírákhoz szól: megvilágítja a tolmács pontos feladatát a bíróság szempontjából, és kiemel néhány gyakorlati problémát, melyek áthidalásával a tolmács munkája hatékonyabbá, az egész eljárás pedig gördülékényebbé tehető.

A példákkal különösen jól illusztrált **ötödik fejezet** (*The Rich Potential for Errors*) a **hibalehetőségek** gazdag tárházát mutatja be azzal a céllal, hogy könnyebb legyen elkerülni a csapdákat. Az előforduló hibákat a szerző forrásuk szerint tipizálja:

(1) A tolmácstól eredő hibák

- a *kontextus félreértése* miatt a szónak más jelentést tulajdonít
- a *tanú szavainak félreértése* (mert az haddar, motyog, dadog, szleng szavakat használ, stb.) – ha van rá mód, épp ezért

hasznos a tanúval még a tárgyalás előtt beszélni

- az *üzenet hiányos visszaadása* – elsősorban konszekutív tolmácsolás során fordulhat elő, hogy a tolmács kihagyja a tanúvallomás néhány szavát, anélkül, hogy észrevenné
- a *tartalom pontatlan visszaadása* (pl. mértékegység)
- a *regiszter pontatlan visszaadása* – a tolmácsnak meg kell tudnia állapítani, hogy egy kifejezés a nyelv regiszterének mely részén helyezkedik el (formális, udvarias, köznyelvi, közönséges, vulgáris, stb.) és azt lehetőség szerint visszaadnia célnyelven is
- *lekezelő magatartás* – amennyiben a tanú kifejezetten udvariasan fogalmaz, ám azt a tolmács nem veszi figyelembe és nem is közvetíti.

(2) Az ügyvédek nyelvhasználatából eredő hibák

- az ügyvédeknek mindig *egyreszám első személyben* kell beszélniük, és a tanút közvetlenül megszólítani, személyes névmások helyett pedig *neveket* használni
- a szükségtelenül *túlbonyolított kérdések* is félreértést szülnek
- a *tagadó kérdések* a tanút absztrakt gondolkodásra kényszerítik, és nem biztos, hogy valóban azt a választ adja, amit szeretne.

(3) A szó szerinti fordítás veszélyei

- hagyományosan elfogadott fordítások (pl. címek)
- szólások, mondások, idiomatizmusok
- interferencia jelenség: „hamis barátok” (*false cognates* vagy *false friends*) pl. az angol *'discuss'* jelentése *'megbeszél'*, míg a spanyol *'discutir'* inkább *'vitatkozást'* jelent
- az eltérő jogrendszerből adódó félreértések (pl. Latin-Amerikában nincs *'vadtanács'* – *grand jury*)
- olyan, esetleg sértő kifejezések tolmá-

csolása, melyek más hatást keltenek a célnyelvi, mint a forrásnyelvi kultúrában

- regionális nyelvváltozatokban egyes szavak, kifejezések a legkülönbözőbb jelentéseket vehetik fel (pl. a *'pato'* szó jelentése Spanyolországban *'kacsa'*, Peruban *'villás emelőtargonca'*, míg a Dominikai Köztársaságban *'homoszexuális'*)
- anglicizmusok, eltorzított angol szavak spanyollal való keveredése

A szerző azt javasolja, amennyiben a tolmács végképp nem tud mit kezdeni egy szóval, kérje, hogy vegyék jegyzőkönyvbe az eredetileg elhangzott szót, így kizárhatja, hogy egy félreértésnek a pontatlan tolmácsolás legyen az oka.

A **hatodik fejezet** (*Translation of Legal Documents*) a bírósági tolmács munkájának egy másik dimenzióját mutatja be, a *jogi dokumentumok fordítását*. Ebben a kontextusban két eset lehetséges:

- (1) írott szöveg szóbeli fordítása (*sight translation / blattolás*)
- (2) írott szöveg írásbeli fordítása

Az első esetben a tolmácsnak a tárgyaláson többnyire váratlanul felbukkanó írásos dokumentumokat kell szóban lefordítania. Néhány példa a leggyakrabban előforduló dokumentumokra:

- vádalku megállapodás (*plea-bargain agreement*)
- szabadon bocsátás feltételei (*conditions of release*)
- ítéletet megelőző beszámoló (*pre-sentence report*)
- távolmaradási rendelet (*stay-away order*)
- az esküdtszékre vonatkozó útmutatások (*jury instructions*)
- vádirat
- az ítélet meghozatalát segítő (gyakran kézzel írott) levelek

Ezek ismeretében a váratlan helyzetekre is viszonylag jól fel lehet készülni.

A második esetben az ügyhöz tartozó dokumentáció egy részének írásbeli fordításáról van szó. A polgári perekben általában több a lefordítandó irat, mint a büntető ügyekben. Vannak kötött tartalmú és formátumú dokumentumok, mint pl. anyakönyvi kivonatok, rendőrségi jelentések. De előfordulhatnak hivatalos levelek (pl. a vádlott és a bíróság közötti levelezés anyaga) vagy egyéb, szűkebb szakterülethez tartozó szövegek.

A fejezet második felében a szerző elsősorban irányelvekkel és gyakorlati tanácsokkal szolgál. Felhívja a figyelmet, hogy írott szövegek fordítása esetében is döntő fontosságú a *szöveghez és annak eredeti jelentéséhez való hűség, a nyelvi regiszter megőrzése*. Mivel itt is fontos elv a fordító/tolmács *pártatlansága*, a fordításban meg kell jelennie ugyanannak a kétértelműségnek, pontatlanságnak, ami az eredeti dokumentumot jellemezte. Esetleges hibák kijavítását a fordítónak egyértelműen jeleznie kell, illetve azt is, ha egy kifejezés értelmezésében bizonytalan.

A könyv **hetedik fejezete** (*Tape Transcription and Translation*) egy viszonylag speciális problémát taglal: **hangzó szöveg írásbeli fordítását**, amely magában foglalja a *kazettára rögzített beszélgetések átírását*. Ezekben az esetekben a hangfelvételt gyakran *bizonyítékként* használja fel valamelyik fél, így az átírást és fordítást készítő tolmács az ügyben szakértőként szerepel, és neve felkerülhet a tanúk listájára. Az átírás és fordítás elkészítésének határideje igen szoros lehet, hiszen bizonyítékról lévén szó a kazettákhoz való hozzáférés az ún. feltárási időszakban (discovery period) lehetséges csak.

A szerző kitér a munka technikai részleteire, vagyis milyen hangminőségre számíthat a fordító, hogyan jelezze az átírásban a különböző beszélőket, váltásokat, zajokat, átfedéseket, az érthetetlen szavakat. A végső fázisban az átíratnak és a fordításnak kéthasábos formátumban kell

megjelennie egymás mellett (bal oldalon az átírat, jobb oldalon a fordítás.) A szerző szerint, amennyiben különösen nehezen érthető felvételtől van szó, nem árt megkérni egy kollégát, hogy ellenőrizze munkát.

A **nyolcadik fejezet** (*The Interpreter as Expert Witness*) bővebben foglalkozik azzal a témával, amit az előző fejezet kapcsán említettünk: *a tolmács, mint szakértő tanú*. Három alapeset lehetséges:

- mások munkájáról (fordításáról) kell szakértői véleményt mondania
- saját munkáját kell bemutatnia és megvédenie
- informálnia kell a bíróságot a fordítás és tolmácsolás normáiról, módszereiről

A tolmácsnak ebben a szerepben két fontos alapelveket kell követnie:

- (1) **pártatlanság**: Egyrészt, a tolmács szakértői véleménye legyen független attól, hogy melyik fél kérte azt, másrészt, kizárólag nyelvi kérdésekre és a tolmácsolás, átírás, fordítás módszertani problémáira koncentráljon.
- (2) **kritika**: Ha egy másik fordító munkájáról kell véleményt alkotni, az átíratból készült fordítás esetében először is meg kell hallgatnia az eredeti hangfelvételt, összevetni az átíratral, azt pedig a fordítással. Minden olyan szó vagy kifejezés aminek a fordításával a tolmács nem ért egyet, külön témaként szerepel a tanúvallomásban és egyenként kell megindokolnia. Ehhez lehetőség szerint hivatkozzon különböző szótárakra illetve saját nyelvi/kulturális tapasztalataira. A lefordított mondat 'vissza fordítása' (*backtranslation*) jó módszer annak megkérdezésére, hogy egy adott dolgot valóban úgy gondoltak-e eredetileg.

A szakértői tanúvallomás során lehetnek olyan csapdák, amiket tudatos felkészüléssel ki lehet kerülni.

- A tolmács ismerje szakmai erősségeit és határait, és ezekkel kapcsolatban legyen őszinte.
- Mindig mondjon igazat (erre fel is esküszik), még akkor is, ha úgy érzi, hogy ez jó hírnevét érintheti.
- A keresztkérdéses kihallgatás (*cross examination*) során a tolmács kaphat olyan (nyelvi) kérdést, amely túlságosan általánosító, ezért könnyű vele egyetérteni. Ezt azonban később (egy konkrét példa kapcsán) ellene fordíthatják.
- Amennyiben a tolmács hipotetikus kérdéseket kap, jobban teszi ha „Nem tudommal” válaszol, mintha valami homályos feltételezésre alapozná válaszát.
- Soha ne bonyolódjon bele szükségtelenül hosszú válaszokba.
- Az arrogáns, gúnyos hangnem ne hozza ki a sodrából, ez hozzátartozik a kérdező felek stratégiájához.
- Végül van két olyan eset, amikor a tolmács *nem vállalhatja* a szakértő szerepét: a hangfelvételen szereplők hangjának illetve akcentusának beazonosítása.

A könyv **kilencedik**, zárófejezete (*Continuing Your Education and Enjoying It*) a folyamatos önképzés olyan formáit javasolja, melyek első hallásra talán meglepők. Néhány példa:

- **Könyvek:** bűnügyi témákat feldolgozó regények, krimik, ügyészek/ügyvédek visszaemlékezései, újságírók beszámolóí egy híres esetről és annak háttéréről, kriminológusok írásai.
- **Folyóiratok:** The Wall Street Journal, The New York Times – elsősorban gazdasági jellegű és nemzetközi ügyekkel (pl. környezetszennyezés) kapcsolatban, a nemzetközi pletykalapok beszámolóí (botrányokról, bűnügyekről).
- **Televízió:** a valódi eseményeket közvetben közvetítő vagy rekonstruáló sorozatok a rendőrség, a bíróság munkájáról, bizonyos dokumentum- és hírműsorok, valódi tárgyalások közvetítései.
- **Kazetták:** olyan megvásárolható audio-

és videokazetták, amelyeken tárgyalások láthatók ill. hallhatók, az ügyvédi kamara által kibocsátott kazetták ügyvédtanoncok számára (ez utóbbi forrás az USA-ra vonatkozik).

Ez a fejezet is hosszú ajánlott olvasmánylistával zárul. A könyv végén, az 50 tételes bibliográfia után négy függelék, valamint indexet találunk. Függelékek:

- A Bírósági Tolmácsokról szóló 1978-as törvény (USA)
- Seltzer & Torres Cartagena kontra Foley et.al., 1980
- A Bírósági Tolmácsokról szóló törvény módosítása 1988
- A tolmácseskü javasolt szóbeli és írott változata

Ulla Connor

Contrastive Rhetoric. Cross-cultural Aspects of Second-language Writing

(Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 201 pp.)

Márta Anette

Ulla Connor könyve egy Magyarországon kevésbé ismert és kutatott alkalmazott nyelvészeti témával, a kontrasztív retorikával ismerteti meg az olvasót. A Magyar Értelmező Kéziszótár a retorika szó első jelentéseként a szónoklattant tünteti fel, a logikus érvelésen alapuló ékesszólás tudományát, ami sokak számára a retorika mint készség és tudomány kizárólagos megnyilvánulását hordozza. Létezik azonban a szónak egy második, oktatással kapcsolatos jelentése is, nevezetesen “az értekező prózai írásművek szerkezetét és műfajait tárgyaló tantárgy, ill. tankönyv”, amely meghatározás sokkal közelebb áll a cím-ben szereplő tudományterület feladatához. A kontrasztív retorika a idegennyelv-

elsajátítás kutatásának egyik ága, és azt vizsgálja, milyen problémák merülnek fel az idegen nyelven történő írás során, és ezek mennyire hozhatók összefüggésbe az anyanyelvi stratégiákkal.

A könyv tíz fejezetből áll, melyek három, egymástól jól elkülönült részt alkotnak. A bevezetőt követő első rész (2–3. fejezet) a kontrasztív retorikai kutatások történeti áttekintését nyújtja. A leghosszabb, második rész (4–8. fejezet) a kontrasztív retorika más nyelvészeti területekkel való kapcsolatát elemzi, míg a harmadik rész (9–10. fejezet) módszertani és gyakorlati útmutatót tartalmaz.

A második fejezet a kontrasztív retorikai kutatások és az alkalmazott nyelvészet kapcsolatát tárgyalja. Az idegennyelv-elsajátítás egyik jól ismert jelensége a transzfer, azaz az anyanyelvi szabályok megjelenése az idegen nyelvben. A transzfer jelenségével és problematikájával három kutatási irány foglalkozott: a kontrasztív elemzés, a hibaelemzés, és az ún. köztes nyelv vizsgálata. A kontrasztív retorika az írásművek kontrasztív elemzéséből fejlődött ki, azonban annak vizsgálati körét túllépve a különböző műfajok és kultúrák diskurzus szerkezetét vizsgálja. Interdiszciplináris terület, mivel támaszkodik a szövegnyelvészet és a fogalmazástanítás eredményeire és módszereire is. Mindezek alapján az idegen nyelvi írásbeliség oktatását az idegen nyelvi írásművek szövegnyelvészeti elemzésével és az írásfolyamat kulturális eltéréseinek feltárásával támogatja.

A harmadik fejezet rövid áttekintést ad a kontrasztív retorikai kutatások történetéről és az egyes nyelvpárok eltéréseit vizsgáló elemzések eredményeiről. A kontrasztív retorika elméleti kiindulópontját Robert Kaplan 1966-ban megjelent tanulmánya szolgáltatja ("Cultural Patterns in Intercultural Education"), amelyben a Sapir-Whorf hipotézis nyomán kifejti, hogy nemcsak a beszélt nyelv, hanem a logika és a retorika is nagymértékben függ a kultúrától. Ő volt az első, aki az angolt má-

sodik/idegen nyelvként kutatók közül a mondat szinten túlmenő elemzést folytatta, bevezetve a diskurzusegység fogalmát.

A fejezet ismerteti a különböző nyelvek és az angol kontrasztív retorikai egybevetésének eredményeit. Az arab és az angol összehasonlításából kitűnik, hogy az angolra jellemző lineáris gondolatmenettel szemben az arab párhuzamosan mutatja be az érveket és ellenérveket. Fel-tűnő még, hogy írásműveikben az arab hallgatók gyakrabban élnek az ismétlés lehetőségével (szavak, kifejezések, vagy akár mondatok szintjén), ami az argumentációs stratégia szerves részét képezi.

A kínai írásművek egyik legfeltűnőbb sajátossága az indirekt fogalmazás. A kutatók ezt a konfuciusi tanítással magyarázzák, mely szerint az individualizmus kifejezése nem követendő, szemben az angolszász gyakorlattal. Nyugati olvasó számára a kínai szerző írásműve inkoherensnek tűnik, mert általában sok utalást tartalmaz történelmi, vallási szövegekre és közmondásokra, melyek első olvasásra semmilyen kapcsolatban nem állnak az adott írás témájával. A kínai szerzők vonakodnak személyes véleménynek hangot adni, ami az idősebbek és tapasztaltabbak iránti tisztelet jele.

A japán és angol írásművek összehasonlítása alapján a kutatók bevezették az 'olvasó-felelős' (*reader-responsible*) és 'szerző-felelős' (*writer-responsible*) fogalom-párt, amelyet később más nyelvekre vonatkozóan is használtak. Olvasó-felelős írásmű esetén, mint amilyen a japán is, az olvasó aktívabban vesz részt a folyamatban, mivel több gondolatot csak elkezd a szerző, de végigvitele már az olvasó dolga. Ezzel szemben az angolszász írásmű jellegzetesen szerző-felelős, azaz a szerzőnek minden gondolatot teljesen kidolgozva kell olvasói elé tárnia.

A német és angol nyelvpárról viszonylag kevés kontrasztív retorikai tanulmány született, ám az nyilvánvaló, hogy az angolszász írástanítás fókuszpontjúságával

szemben a németre a tartalomközpontúság jellemző, ami sokszor nehezen olvashatóvá teszi a német anyanyelvűek által írt szövegeket.

Magyar szempontból a legérdekesebbnek az angol–finn összevetések bizonyulnak. A 90-es években végzett több ilyen irányú kutatás megállapította, hogy a deduktív angol írásmóddal szemben a finnek az induktívát részesítik előnyben. Jellemző még rájuk az implicitebb fogalmazásmód, ami alapján a finn szintén az olvasófelelős nyelvek közé sorolható.

Történelmi és geopolitikai szempontból tanulságos lehet az angol–cseh összehasonlító vizsgálatok eredménye is. A cseh szintén olvasó-felelős nyelv, és a német hatás eredményeként gyakori a nominalizáció és a passzív szerkezetek használata.

A következő fejezetben a kontrasztív retorika mint elemzési mód amerikai kialakulásáról olvashatunk. A felsőoktatásban folyó írásközpontú gyakorlat nagy hatással volt az elméleti és gyakorlati háttér kialakítására. A klasszikus retorikai hagyományok a meggyőzés és argumentáció interkulturális elemzését segítették. Az expresszionista megközelítés az idegen nyelvi írásokban a szerző álláspontjának kultúrák közötti összehasonlításához járult hozzá. A kognitív elemzés az íráshoz kapcsolódó kognitív folyamatokat hivatott középpontba állítani, míg a társadalmi konstruktivista szemlélet az írás kontextusát és a szerzők eltérő feltevérendszerit vizsgálja meg.

Az ötödik fejezet a szövegnyelvészet-hez kapcsolódó pontokat tekinti át. Ezek közül kiemelendő a prágai iskola funkcionális mondatszemplélete (téma-réma) valamint a diskurzuselemzés, ami elsősorban a kohézió és koherencia vizsgálatát tette lehetővé több nyelv és műfaj összehasonlító elemzésekor.

A hatodik fejezet az írás és kultúra kapcsolatát elemzi univerzális és kultúrspecifikus jegyek feltárásával. Mivel ez új terület, további kutatásokra van szükség, kü-

lönösen annak vizsgálatára, hogy mi számít jól megírt írásműnek a különböző kultúrákban, és hogyan tanítják az ehhez szükséges készségeket.

A hetedik fejezet a fordítástudomány-nal közös pontokat mutatja be. Ezek közül kiemelendő a transzfer jelensége, valamint a fordítástudományban jól ismert, Toury-féle *adekvátság* (a forrásnyelvi szövegnek való megfelelés) és (a célnyelvi közönség szempontjainak megfelelő) *elfogadhatóság*. Ez utóbbi különösen jelentős a kontrasztív retorika számára, mivel a különböző kultúrák és műfajok közötti eltérés ennek segítségével vizsgálható illetve hidalható át.

A második rész utolsó fejezete a műfajjal kapcsolatos kutatásokat összegzi. Swales vezette be a diskurzusközösség és az ahhoz kapcsolódó műfaj elemzésének szükségességét, elsősorban a tudományos művek vizsgálatára. A fejezet áttekinti a szakcikkek strukturális jellemzőit és az eltérő kultúrákból eredő hiányosságokat, melyek nem angol anyanyelvűek írásműveiben lelhetők fel. Hasznosnak bizonyul az írásbeli üzleti kommunikáció jellegzetességeinek és eltéréseinek feltárása is, hiszen a saját kultúra szabályainak követése súlyos félreértésekhez és üzleti károkhoz vezethet. Ebben a fejezetben magyar vonatkozással is találkozhatunk. Az angolszász szabályokat illetve a magyar hagyományokat követő önéletrajzírás mutatja be a szerző, kiemelve, hogy míg egyes részadatok és megfogalmazások elfogadottak a forrásnyelvi kultúrában, a célnyelvben zavaróak, oda nem illőek lehetnek, ami hátrányos elbírálást eredményezhet.

A kilencedik fejezet a kontrasztív retorika által felhasznált vizsgálati módszereket tekinti át, beleértve az esettanulmányokat és kvalitatív eljárásokat. Ugyanakkor Connor felhívja a figyelmet az etnocentrikus látásmód veszélyeire, nevezetesen arra, hogy az angol nyelv dominanciája miatt az angol anyanyelvűek nem tolerálják más kultúrák eltérő írásmódjait. Minél több

nyelvpárral kapcsolatos kutatást sürget, melyek elősegíthetik más nyelvek és kultúrák jobb megismerését és megértését.

Az utolsó fejezetben a kutatási eredmények oktatásbeli felhasználásának módjait tekinti át, illetve felvázolja a kontrasztív retorikai kutatások jövőbeni területeit: még több műfajt és szövegtípust kell elemezni; meg kell vizsgálni az írásoktatás hagyományait eltérő kulturális közegekben; még több vizsgálat kell az adekvátsággal és elfogadhatósággal kapcsolatban; fel kell tárnai a nemek eltérő retorikai stratégiáit.

Connor könyve hasznos olvasmány mindazok számára, akik interkulturalitással, írásoktatással foglalkoznak, hiszen kiváló összefoglalást nyújt az ezeken a területeken történt kutatási eredményekről. Egyben egyfajta útmutatóul is szolgál mindazok számára, akik a nemzetközi (tudományos) életbe szeretnének bekapcsolódni, hiszen az eltérések tudatosításával nagyobb az esély, hogy az adott kultúra és szakmai közösség által elfogadható írásművek szülessenek.

Frank Auster mühl

Electronic Tools for Translators
(Manchester, UK & Northampton, MA:
St. Jerome Publishing, 2001. 193 pp.)

Kálmánné Horváth Bea

Napjaink információs technológiája nagymértékben forradalmasította a fordítók munkáját: a papírhalmazokat, írógépeket felváltotta a számítógép, a kapcsolattartást kliens és fordító között az e-mail biztosítja, a dossziékkal teli fiókok helyébe számítógépes adattároló eszközök léptek, CD-ROM-ok miriádjai egészítik ki a szótárakat és enciklopédiákat, valamint az Internet és az azon fellelhető hatalmas információ-mennyiség elérése jó néhány könyvtár-

látogatást megspórol számunkra. Mindamelllett az idegen nyelv fordítására használt szoftverek és fordítástámogató eszközök is jelentős fejlődésen mentek keresztül az utóbbi években. Az adatbázis technológiában tett jelentős előrelépéseknek, az új, fejlettebb nyelvi algoritmusoknak, valamint az asztali és munkacsoportos hardvereszközök ár/teljesítmény mutatójának kedvező változásának köszönhetően soha eddig el nem érhető megoldások vásárolhatók meg a régebbi költségek töredékéért, és futtathatók asztali rendszereken. Így újabbnál újabb fordítást támogató eszközök árasztják el a fordítói piacot. Ez alapjában véve igen kedvező. Azonban ezzel együtt még bonyolultabbá vált a potenciális felhasználók számára annak a fordítóeszköznek a kiválasztása, amely leginkább illeszkedik a fordítás mennyiségéhez és a fordító költségvetéséhez.

A fordítók, mint a kultúra és nyelv közvetítői, óriási szerepet töltenek be az információs korszakban, ugyanis az elérhető információ gyors áramlása, az interkulturális kapcsolatok számának növekedése, az üzleti élet terjeszkedése jelentős változást hozott számukra a munka mennyiségét illetően. Az élet felgyorsulása az információtovábbításnak a sebességét is magával hozta, amivel a fordítónak is lépést kell tartani. Éppen ezért ma már elengedhetetlen a számítógép használata, és az elektronikus források is szerves részeivé váltak a fordítási folyamatoknak. Az információs korszak változásai a fordítás automatizálását teszik szükségessé, amely nem mehet végbe elektronikus eszközök nélkül. Annyi biztos: a tollal, írógéppel felfegyverzett, vaskos könyvekkel körülvevett fordító képe már a múlté, viszont a függetlenül működő, hibamentes fordítógép ideája is igencsak elrugaszkodik a valóságtól. Frank Auster mühl *Electronic Tools for Translators* című könyve éppen ezt a helyes középutat mutatja meg az emberi és a teljesen automatizált gépi fordítás között, valamint arra ad kielégítő választ, hogyan képes ember

és gép együttműködni a legtökéletesebb minőségi fordítás elérésének érdekében.

A könyv szerzője több konferenciaelőadásában hangsúlyozza a fordítók és tolmácsok központi szerepét az interkulturális kapcsolatok kiszélesítésében. A globalizált, de kulturálisan sokszínű világ gyors fejlődése új és izgalmas lehetőségeket rejt, valamint kihívást jelent és feladatokat jelöl ki mindazok számára, akik a fordítás tudományában közreműködnek. A könyv születésének alapja az, hogy a szerző fontosnak tartja a fordítói képzés jövőjét, melybe beletartozik az is, hogy a hallgatók ismerjék és használják a modern információs és kommunikációs technológiákat. Éppen ezért a mű témájában tökéletesen illeszkedik a fordító- és tolmácsképző intézmények tematikájához: a számítógéppel támogatott fordítás világában segít eligazodni tanárnak, diáknak egyaránt.

A könyv nyelvezetének könnyed, világos stílusa lehetővé teszi, hogy érthető és elérhető legyen a szélesebb tanulói közösg számára is.

A mű logikus szerkezete alapján is kiválóan megfelel egy gyakorlati tankönyv követelményeinek. A téma általános kontextusba való helyezését követően a tárgyalta elektronikus eszközt mutatja be a szerző: milyen szerepet tölt be a fordítási folyamatban, milyen elv alapján működik, és milyen tulajdonságokat hordoz. Ezután esettanulmányokon keresztül tárgyalja az eszköz jelenlegi használatát. Minden egyes fejezet végén feladatokat találhatunk, amelyek a megszerzett tudás alaposabb elmélyítését célozzák, valamint motiválják az olvasót arra, hogy az eszközt minél inkább használja a gyakorlatban is.

A felhasznált irodalom – köztük Internetes oldalak is –, további tájékozódást nyújtanak a témában. Egy ilyen jól megszerkesztett mű végéről természetesen nem hiányozhat az átfogó szójegyzék sem, amely az elektronikus eszközökkel kapcsolatos kifejezéseket, rövidítéseket gyűjti egy csokorba.

A mű – véleményem szerint – azért ke- rek és teljes, mert nem csak a gépi fordításra összpontosít, hanem elemző részletességgel jár körül más elektronikus eszközöket is, így helyet kap a könyvben számos szoftver termék, információs és on-line szolgáltatás, amelyek a fordító munkáját hivatottak segíteni.

A munka egésze azonban messze túlmutat az elektronikus fordítóeszközök pusztá bemutatásán: szakmailag igényes, színvonalas, tudatos szerkesztéssel készült kézikönyv lett belőle, melyből az olvasó megtudhatja, miért oly elengedhetetlen az elektronikus fordítói eszközök alkalmazása a fordítási folyamatokban.

A szerző a fordítást szélesebb spektrum- ba helyezi, és abból indul ki, hogy a globalizált világban, ahol rendelkezésre áll korunk lingua francája, nevezetesen az angol, rendkívül nagy szükség van fordításra. Először konkrét példákkal támasztja alá, hogy a nyelvi imperializmus mennyire elterjedt jelenség a világban, hiszen az interkulturális kommunikáció jó része angolul zajlik: például Dániában az üzleti tranzakciók 80%-át angol nyelven bonyolítják, az egymilliárd Internetes oldal 80%-a angol nyelvű, a tudományos írásművek 90%-át is angol nyelven publikálják. Auster- mühl a nyelvhalál képét vetíti az olvasó elé, de rögtön el is hessegeti ezt a félelmes víziót, és álljon itt előttünk az Európai Unió, mint tiszteletre méltó példa, amely küzd a nyelvi uniformitás ellen. Ez az intézményes többnyelvűség 4000 belső fordító, tolmács, terminológus és számos külsős fordító fáradtságos munkája révén lehetséges. Egy ország csatlakozása következtében 250–300 fővel nő a nyelvészek iránti igény.

De talán nemcsak az Unió a multilingv- izmus és ezzel együtt a fordítás meg- mentője. Érdekes tény, de igaz, hogy a biztos, kommunikációs szintű nyelvisme- ret nem annyira jellemző a vezető beosz- tású emberek körében, mint ahogy azt gondolnánk. Például a német vezetők

mindössze 28%-a tartja angol nyelvtudását megfelelőnek. A nyelv bizonytalan ismerete az üzletemberekén kívül például az egyetemi professzorokat is jellemzi. Sokan inkább távol maradnak egy konferenciáról, ha az angol az egyetlen munkanyelv. A szerző továbbá érzékelteti a fordítók iránti igény nagyságát, és emlékeztet arra, hogy az üzleti életben megmarad az az alaptétel, hogy a vevő csakis a saját nyelven vásárol, éppen ezért az eladónak szüksége van más nyelvek ismeretére is termékei eladásához. Ha ez nem lehetséges, fordító/tolmács közvetítésére van szükség. Ennélfogva tehát a fordítás legerőteljesebb mozgatórugója a piacok internacionalizációja, különösen azáltal, hogy nemcsak a terméket kell meghonosítani, hanem az összes, eladással kapcsolatos tényezőt (marketing, disztribúció, termék management).

Számszerű adatok sokaságával támasztja alá a szerző, hogy napjainkban erőteljesen megnövekedett a fordítás iránti igény. Az elektronikus piac bővülése még inkább hozzájárul ehhez a szükséghez, különösen a szoftverek és weboldalak lokalizációja következtében. Ezt a kiterjedést az okozza, hogy az Internet, az eddig csak angol nyelvű médium, a kommunikáció és információ nemzetközi színterévé nőtte ki magát. Becslések szerint 2005-re 345 millióra nő az Internet használóinak száma, akik közül természetesen nem mindenki rendelkezik angol nyelvismerettel. A megnőtt igény a gépi fordítás még kifinomultabb eszközeinek kifejlesztését követeli. Ebben az automatizált világban természetesen a fordítási folyamatok sem maradnak érintetlenül.

Austermühl rámutat arra, hogy az eddig főként csak szövegszerkesztésre használt számítógép egy többfunkciós kommunikációs és információfeldolgozó eszköz lett az élet minden területén. Globális számítógépes hálózatok és az Internet bárhol és bármikor lehetővé teszik az információ elérését. Információrobbanás zajlik a gaz-

dasági élet minden területén, ami a szakmák terminológiájának bővülését eredményezi. Ez egyben azt is feltételezi, hogy nő a fordításra váró műszaki szövegek mennyisége. Ez a félelmetesen sok adat és információhalmaz özönvízként zúdul a világra, amellyel az emberi agy már nem képes megbirkózni. A fordítást támogató elektronikus eszközök használatával kiszélesedhetnek az emberi agy kapacitásának lehetőségei, és ezáltal a fordítók képesek lesznek munkájuk minőségének és hatékonyságának növelésére, hogy megállják helyüket a gyorsan változó globális nyelvi piacon.

A könyv elméleti alapját is ezzel összefüggésben az úgynevezett folyamat központú modell (process-oriented approach) képezi, miszerint az elektronikus fordítóeszközök szerves részei a fordítási folyamatnak, melynek három fázisában (reception, transfer, formulation) a fordító ezen technológiák segítségével dolgozik

A számítógéppel támogatott fordítás szükségességének megvilágítása után tér rá a szerző az egyes információs és kommunikációs technológiák elemző bemutatására.

Első ízben az Internet alapjairól olvashatunk, majd különböző keresési stratégiákkal ismerkedhetünk meg. Így jutunk el a világhálón fellelhető fordítói forrásokhoz: a szerző elkalauzolja az olvasót az on-line könyvtárak birodalmába, virtuális könyvesboltokba, betekintést nyerhetünk az újságok, magazinok archívumaiba, valamint az enciklopédiák, szótárak segítségével bővíthetjük tudásunkat. A fordítást elősegítő források egyéb lelőhelyei a CD-ROM-ok. Ebben a fejezetben a lemezeken található információ elérésének lehetőségeiről kaphatunk felvilágosítást. Eddig a pontig úgy tűnik, mintha valamiféle informatika tankönyvet szorongatnánk a kezünkben, és egyre csak azt várjuk, mikor esik már szó konkrét, fordítást segítő eszközökről. Valójában arról van szó, hogy a szerző az információs technológia vívmányait a fordítás mint számítógép alapú te-

vékenység szolgálatába állítja, és a fordító szemszögéből tárgyalja. Ezért is válhat a könyv referenciavértékűvé a fordítók számára, ahol megtalálhatnak minden hasznos információt a számítógéppel kapcsolatban, mely segíti munkájukat.

A rendkívül jól rendszerezett, magyarázatokkal, gyakorlati útmutatókkal ellátott fejezetek után rögtön fejest is ugorhatunk a számítógéppel támogatott fordítás mélyvizébe, mert ezután következik azoknak a számítógépes technológiai alkalmazásoknak a bemutatása, melyek kisebb-nagyobb mértékben automatizálják a fordítás folyamatát. Egy diszciplína szakszókincsének dokumentálása, tárolása, kezelése és prezentálása ma már elképzelhetetlen terminológia-management nélkül, amely számos gépi, illetve géppel segített emberi fordítói eszköz alapját képezi.

A 7. fejezet ismerteti a TM (terminology management) fajtáit, azok előnyeit és hátrányait, valamint bemutatja a Trados MultiTerm '95 Plus nevű terminológia-management rendszert. A program demo verziójának letöltésére buzdít a szerző, hogy interaktív módon kipróbálhassuk azt a fejezet olvasása közben. Az írott vagy elhangzott szövegek gyűjteménye, például egy szerző összes műve, vagy egy konkrét témáról szóló írások összessége, azaz korpusza lehetővé teszi az egységes szóhasználatot egy fordításon belül.

A 8. fejezetben például megtudhatjuk, hogy a WordSmith nevű szövegelemző szoftver segítségével hogyan hívhatunk elő adatokat hatékonyan egy korpuszból. Az utolsó két fejezet tartogatja az olvasó számára a legizgalmasabb ismereteket. A fordítómemóriák, honosító eszközök, valamint a gépi fordítás kerülnek nagyító alá. A recenzio keretei között nem vállalkoznék elemző bemutatásukra, maradjon az olvasó számára annak felfedezése, hogyan működnek a fordító memóriák, miként látja el, például a Translator's Workbench (Trados), a fordítás előtti, a fordítási, illetve a fordítás utáni feladatokat,

milyen szerepet tölt be a Corel Catalyst nevű honosítóeszköz a lokalizációs folyamatokban, valamint miért is nevezi a szerző a gépi fordítást a fordító Damoklész kardjának. Az MT (machine translation) definíciója, architektúrái és minőségi követelményei valamint felhasználási területeinek bemutatása mellett megvilágításba kerülnek visszatérő hibái is: elemző részletességgel járja körül az ambiguitás, szintaktikai komplexitás, valamint az idiómák és a szövegben visszautaló elemek fordításának problémáit.

A fordító- és tolmácsképző intézetek tanárai és diákjai egyaránt hasznos oktatói/tanulói segédletet tarthatnak kezükben. Bár a könyv nem tesz kísérletet minden egyes, a piacon eddig megjelent fordítást támogató termék bemutatására, mégis, az elektronikus eszközök leglényegesebb típusairól kimerítő tájékoztatást ad. A könyv – referenciaértékű példáin, valamint célirányos feladatain keresztül – biztosan eléri célját: felkínálja a főbb fordítást támogató elektronikus eszköz nyújtotta használati lehetőségeket, melyek segítségével növelhető a fordítói munka hatékonysága és a fordítás minősége. Mivel a könyv nem igényel magas szintű számítógépes felhasználói ismereteket – érhető módon, világosan, lépésről-lépésre magyaráz, kiindulva az információs világhálóból és az azon fellelhető ismeretekből, s eljutva a fordítói memóriákon, honosítórendszeren keresztül a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek közötti nyelvi transzfer automatizálását segítő gépi fordításig –, ajánlható a fordítást oktató tanároknak, a fordítói kurzusok hallgatóinak, a szakma művelőinek egyaránt, tehát mindazoknak, akik eligazodni szeretnének világunk bonyolult informatikai hálójában.

Anthony Pym

Epistemological Problems in Translation and its Teaching

(Calceit: Caminade, 1993. 159 pp.)

Tóth Ágnes

Anthony Pym könyve a Las Palmas Egyetemen (Kanári-szigetek) 1992. március 17-től április 3-ig tartott szemináriumának előadásait tartalmazza. „A fordítás és az interkulturális kutatások ismeretelméleti problémái” című szeminárium célja egy olyan kritikai megközelítés körvonalazása volt, amely a dekonstrukció (deconstruction) és a pragmatika közé helyezhető.

A könyv tehát a szemináriumon felvett előadások írott változata minimális módosításokkal. Mindezt a stílus is hivatva van érzékeltetni, hiszen minden fejezet végig egyes szám első személyben íródott, ami nem jellemző az angol nyelvű tudományos művek nyelvezetére, valamint a beszélt nyelvben használatos összevont alakokat írásban is meghagyták, ami szinte elképzelhetetlen bármilyen tudományos igényű műben. A szóbeliséget a könnyebb követhetőség kedvéért igyekeztek megőrizni. (Bár néha éppen ez nehezíti az érthetőséget.) A változtatás annyi volt, hogy sok mindent ki kellett hagyni, valamint az áttekinthetőség miatt címeikkel látták el a fejezeteken belüli szorosabban kapcsolódó részegységeket.

A szemináriumon fordítással foglalkozó oktatók és hallgatók vettek részt. A cél az ismeretelmélet néhány igazán alapvető fogalmának magyarázata, illetve ezek alkalmazása volt példák sokaságának felhasználásával a szerző saját fordítói tapasztalata alapján. A másik célkitűzés az volt, hogy a hallgatóságot bátorítsák, ne csupán a fordítás technikai oldalával foglalkozzanak, hanem merjenek a fordítás során jelentkező elbizonytalanodás hatására kérdéseket megfogalmazni.

A könyv egy általános bevezetőből,

nyolc fejezetből, valamint egy összegző utószóbból áll, míg a gyors tájékozódást a kötet végén tárgymutató segíti.

A bevezetésben a szerző meghatározza, hogy pontosan mit is tekint ismeretelméletnek. „Az ismeret módszereinek, területének és érvényességnek kritikai vizsgálata az ismeretelmélet (Pym 1993: 13). A fordítás szempontjából három szinten jelentkeznek ismeretelméleti problémák.

- (1) A gyakorló fordító szintjén, aki kénytelen értelmezni a forrásszöveget, és elképzelni, hogy a saját fordítását majd hogyan fogják értelmezni.
- (2) A fordítás kritikusai és oktatói szintjén, akik gyakran irányadó (authoritative) tudást feltételeznek, amikor a fordítás szabályait megállapítják. Ők szintén interpretálnak.
- (3) Az előbb említett autoritás (authority) szintjén, amely hamisan feltételez szisztematikus és többé-kevésbé homogén nyelveket, illetve kultúrákat.

A szeminárium, illetve a könyv a fenti három szinten megjelenő problémákat kívánja vizsgálni.

Az első fejezet (*A kételkedés elsődlegessége*) olyan alapvető fogalmakat igyekszik példák segítségével tisztázni, mint az autoritás és a fordítási kompetencia. (*Az authority* szó lehetséges fordításai közül egyik sem fedti igazán azt a jelenséget, amire a szerző használja, ezért a továbbiakban is *autoritásként* szerepel.) A szerző szerint a fordítási kompetencia két készség keresztemszete. Az egyik készség, hogy a fordító képes minden egyes szövegegységhez egy-nél több elfogadható kifejezésekből álló célnyelvi szövegváltozatokat rendelni. A másik, komolyabb készség pedig az, hogy ezekből a változatokból gyorsan és biztonságosan képes kiválasztani egyetlen célnyelvi szöveget. Ez utóbbi különösen fontos a szerző számára, aki a szó szerinti fordítás ellenében azt állítja, hogy az igazi fordítás akkor kezdődik, amikor több lehetséges

megoldás létezik (a fordító kételkedni kezd) és a változatok közül kell választania.

Pym a strukturalizmus és fordítás viszonyát boncolgatja a második fejezetben (*Fordítás és dekonstrukció*). Bemutatja Saussure jelölő és jelölt elméletét, valamint röviden leírja a strukturalizmust. Szerinte ez utóbbi nem túl hasznos a fordító számára, hiszen például a szélsőséges strukturalista álláspont szerint a fordítás tulajdonképpen lehetetlen. A fejezet további részében áttekinti a posztstrukturalizmust és a dekonstrukciót, valamint hasznosságukat a fordító szempontjából.

A szerző két fordítással kapcsolatos alap gondolatát a harmadik fejezet (*Az indeterminizmus hasznossága*) összegzi. Az egyik az autoritás problémája, a másik pedig az, hogy a fordítók kultúrák közötti közösségek részét képezik. A bibliafordításokból indul ki, azt állítva, hogy itt már az eredeti jelölt státusza is problematikus. A jelentés a történelem során alakul, minden kor a saját számára és saját kora szerint értelmezi. Az ilyen szövegek már a fordítás előtt is fordítások, és minél régebbiek, ez annál inkább így van.

A negyedik fejezetben (*A informátorok szaktekintélyének bizonytalansága*) a szerző azt állítja, hogy a fordítás esetében nincs helye az autoritásnak, ezért például a fordítók jogosan vitathatják egymás fordításait. Következésképpen a fordítást oktatók autoritása is megkérdőjelezhető. Végül konkrét fordítási példákkal (spanyolról angolra) mutatja be a fordítás indeterminizmusát, amire jó példa az a helyzet, amikor a forrásnyelv egyik szavára nem lehet ekvivalenst találni a másik nyelvben, ami szintén a fordítás gyakorlati nehézségeit bizonyítja.

A következő fejezet (*A szemiózis gyakorlata*) bevezető része mintegy összefoglalja az előzőkben leírtakat, majd leírja a fordítás szuggesztív modelljét, amely alapján arra a következtetésre jut, hogy ahelyett, hogy a kultúrákról alkotott tudásunkkal válaszolnánk meg a fordításra vonatkozó

kérdéseket, a fordítási tudásunkat használhatjuk fel arra, hogy válaszoljunk a kultúrákkal kapcsolatos kérdésekre. A fordítói szemiózis (a megfelelő alternatívák közötti válogatás) más, mint a nyelvészeti vagy irodalmi szemiózis. A fordítónak nincs arra lehetősége, hogy köteteket töltsön meg, erre maximum a fordításórákon nyílik mód. A fordításhoz egyébként az induktív tanítás illik a legjobban. Így a hallgatók megtanulják, hogy a szabályokban sohasem lehetnek biztosak, és a fordítás egyébként önmagában is induktív folyamat.

A hatodik fejezet (*A fordítástanítás alapelvei*), miként címe is mutatja, a szerző fordítástanítási koncepcióját összegzi. A szerző szerint induktív tanításra van szükség. Magát a fordítástanítást egyébként sem lehet szabályok közé szorítani. Az órákon elsősorban a hibákat (error) és nem a tévesztéseket (mistake) kell megvitatni. Nagyon fontos, hogy a javítás szóban történjen, valamint hogy az oktatók maguk is gyakorló fordítók legyenek. A fordításórán nem a nyelvet kell tanítani, nem ez a feladat.

A szerzőség fontosságával foglalkozik a hetedik fejezet. (*Az autoritás pozitív felhasználása*). Fordítani nehéz, de az eredeti szöveg megalkotása még ennél is nehezebb. Mivel fordításnál a forrás- és célkultúra különböznek egymástól, a tanár, a szótár, stb. autoritása csak útmutatóul szolgálhat. Az autoritás azonban mégis megjelenik a fordítás során, hiszen a fordítónak elég szaktekintéllyel kell rendelkeznie, hogy másvalaki (ügyfél, olvasó, stb.) nevében cselekedjen, tudva, hogy döntése bármikor rossz is lehet. Mindazonáltal a fordítói autoritás nem alapul abszolút tudáson.

Mielőtt Pym felsorolná a különböző hibatípusokat a nyolcadik fejezetben (*A hibák megvitatása*), kétfajta ismerettpust ír le. A belső tudás az oktatás és a ténylegesen fordítást végző fordító számára elérhető tudás, míg a külső tudás a fordí-

tást olvasó, illetve elemző számára elérhető tudás. A fordítónak sokszor kell e két tudásfajta között mozognia.

Pym szokatlan műfajú könyvének az a célja, hogy a különféle elméletek kritikai áttekintése révén tudatosítsa a fordítói problémák összetettségét, fejlessze a fordítók illetve fordítást oktatók vitakészségét, kritikai érzékét. A könyv tíz évvel ezelőtt született, azóta Anthony Pymnek több új könyve jelent meg (pl: *Method in Translation History*, Manchester: St. Jerome 1998; *Negotiating the Frontier*, Manchester: St. Jerome 2000) az ismertett könyv azonban ma is élvezetes olvasmány, ma is arra késztet, hogy ne tekintsünk semmit sem magától értetődőnek, merjük feltenni a legegyszerűbb kérdéseket: Miért? Honnan tudjuk?

Petrőczy Éva

Fél-szentek és fél-poéták

(Budapest: Balassi Kiadó, 2002. 207 pp.)

Papp Andrea

2002-ben a budapesti Balassi Kiadó gondozásában a „Régi Magyar Könyvtár” sorozat 5. köteteként jelent meg Petrőczy Éva *Fél-szentek és fél-poéták* című esszégyűjteménye „Epizódok a magyar és angol-szász puritanizmus irodalmából” alcímmel. A kötet „Sárospatak vonzásában” című tanulmányai között található az „Egy fordítás háttértörténete. Lewis Bayly: *The Practice of Piety*. Medgyesi Pál: *Praxis pietatis*” című kiváló esszé, mely mindenképpen megérdemli, hogy a szélesebb olvasóközönség is megismerje. Petrőczy Éva tanulmányában nemcsak a két mű fordításkritikai elemzését végzi el, hanem bőszéges háttérinformációt szolgáltat mindkét szerzőről.

A fordításkritikai elemzés során számos értékes, hasznos megállapítást tesz a

szerző, beszél például arról, hogy a magyar szöveg minden esetben hosszabb, mint az eredeti, ami nemcsak a két nyelv eltérő grammatikai szerkezetének köszönhető, hanem Medgyesi Pál elsősorban prédikátori mivoltának, aki az eredeti szöveget mintegy alapnak tekintette egyes gondolatoknak a továbbfűzésére, értelmezésére. (a fordító mint átíró, újraértelmező!?). Petrőczy Éva szerint, az, hogy Medgyesi „szokatlanul érzékeny” átíró-fordító lehetett egy olyan korban, amikor se jó szótárak, se részletes nyelvtanok vagy egyéb szakkönyvek nem álltak a fordítók rendelkezésére, a két szerző sok ponton hasonló életkörülményeinek, válsághelyzeteknek köszönhető (csak néhány példát említünk: Bayly-t és Medgyesit is köpönyegforgatónak tartják, a kortársak véleménye szerint önzőek és anyagiassak voltak).

Azt, hogy Medgyesi magyarítása jól sikeredett, bizonyítja az a tény, hogy még száz évvel később is olvasták (a fordítás 1636-ban jelent meg).

Medgyesi körülbelül fél évet töltött Angliában, ez természetesen előnyt jelentett számára a fordításnál, de még többet az, hogy „kiváló szeretettel” fordult Lewis Bayly munkái felé, azaz érdekelte, izgatta a mű. Petrőczy Éva nagyon helyesen jegyzi meg: „A világ bármely pontján, bármely nyelvről bármely nyelvre csakis abban az esetben születhet az idegen közegben is hatni képes szövegváltozat (műfordítás), ha a tolmácsolásza vállalkozó ilyen elemi erejű vonzalmat, ilyen „kiváló szeretet”-et érez az átültetendő mű iránt.”

Nagyon valószínű, hogy a fordítás sikeréhez Ruzsakai András, Medgyesi barátja is hozzájárult, akinek Medgyesi megmutatta a készülő fordítást (a XX. századi kontrollszerkesztő elődje!?).

Természetesen, mivel egyházi szövegről van szó, szembe kell néznünk a szöveg-hűség kérdésével. Petrőczy Éva szerint: „Az ő – és a kor többi, angol «nyersanyagából» dolgozó magyar traktátusfordítója – esetében a cél (tudniillik az evangelizá-

lás!) egyértelműen szentebb, fontosabb volt, mint a szöveghűség.”

A szerző néhány fontos fordítói részletkérdést is megvizsgál, szemléletes példákat hozva a különböző átváltási műveletekre. Petrőczy Éva szerint Medgyesi Pálnál nyomon követhető a fordítóvá formálódás, alakulás folyamata, „azé a szellemi szimbiózisé, amelynek során nem csupán a fordító munkálja az átültetendő szöveget, de az eredeti szöveg is módosítja a fordító kezdetben önkényesebb, tolakodóbb nyelvezetét. Ahol ez a kölcsönhatás megvalósul, ott válik – válhat – a fordítás művészetté.”

Medgyesi Pálra úgy tekinthetünk, mint első tudatos műfordítóink egyikére, „aki-

nél a magyarított szöveg „Hungarus” fordulatai ellenére mégis műfordítással van dolgunk, azaz olyan textussal, amelyben felismerhető az eredeti mű karaktere, a szerző érvelési módja, sőt cselekedete is csaknem hiánytalanul megőrződik. A kor-szellemnek megfelelő tartalom mellett a hitelesség és magyarosság szerencsés arányának köszönhető a *Praxis pietatis* páratlan sikere és hosszan tartó utóélete.”

Az esszé világos, közérthető, olvasmányos stílusban íródott, bőséges bibliográfiával ellátott, kultúrtörténeti jelentőségű mű, mely nagymértékben hozzá járul a magyar puritanizmus egyik kiemelkedő alakjának jobb megismeréséhez.

Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

A *Fordítástudomány* szerkesztősége tanulmányokat vár a tágan értelmezett fordítástudomány, azaz az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme: 10–15 oldal (25 000–40 000 betűhely).
2. A könyv, folyóirat és szoftver ismertetések, valamint a konferencia-beszámolóok kívánatos terjedelme: 3–4 oldal (7500–10 000 betűhely).
3. A tanulmányok nyelve: magyar.
4. A tanulmányokból derüljön ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
5. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótábort, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
8. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazza a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
9. Ha szóban elhangzott konferencia-előadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét, valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
10. Minden tanulmányt mágneslemezen kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.
11. Minden tanulmányhoz **angol nyelvű** összefoglalást kérünk fél oldal (kb. 1000–1200 betűhely) terjedelemben.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1
- 1 oldal: kb. 2500 betűhely
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- A szövegtől elkülönülő nyelvi példákat kérjük folyamatosan számozni
- Ábrának és táblázatnak legyen száma és címe (fölül, közepén)
- A fényképezendő (kicsinyítendő) ábrákat kérjük külön lapon (is) mellékelni
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása).

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

Kérjük, hogy a FORDÍTÁSTUDOMÁNY számára készült tanulmányok tartalmazzák a hazai és nemzetközi kutatási előzményeket, a kutatás jelenlegi állását az adott területen, és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964);
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411);
- megjegyzés: a szerző neve után nem kell vessző;
- megjegyzés: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte, utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is, balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (**Irodalom**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt **Ajánlott irodalom** címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (**Források**);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve, majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.;
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964;
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a;
Nida, E.A. 1964b;
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969;
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások);
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*;
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*;
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*. 112. évf. 3. 305–314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Stu-*

dies. Implications and Applications. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins;

- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a köteten belül: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
- több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki, és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
- ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250;
- ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. *Grammatikai transzformációk Károlyi Amy Emily Dickinson fordításaiban*. In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Előadásai II.* kötet. Nyiregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia-előadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. *A magyar fordítástudományi terminológiáról. Elhangzott: A nyelv, mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998. április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használunk:
  - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferencia-előadásnak stb);
  - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** című alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

Konferencianaptár

2003. szeptember 11–13.

TRANSLATION TARGETS

**THE 10TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON TRANSLATION
AND INTERPRETING**

Színhely: Prága, Csehország

Szervező: Institute of Translation Studies, Charles University, Prague

Információ: <http://utrl.ff.cuni.cz>, or Zuzana Jettmarova at jettmar@ff.cuni.cz
(postal address: Hybernska 3, CZ-110 Praha 1, Czech Republic;
Tel.: 004202/21619513, Fax: 004202/24217965).

2004. április 14–16.

**INTERNATIONAL CONFERENCE ON TRANSLATING WITH COMPUTER-
ASSISTED TECHNOLOGY: CHANGES IN RESEARCH, TEACHING,
AND PRACTICE**

Szervező: University of Rome “La Sapienza”, with the support of the
American Bible Society (ABS) Interactive, the ABS Nida Institute for
Biblical Scholarship, The European Society of Translation Studies, and
The Louvain Research Center for Translation, Communication, and
Culture (CETRA)

Információ: Robert Hodgson at RHodgson@americanbible.org,
arduini@guest.net and ssit@guest.net and Giuseppe Castorina at
giuseppe.castorina@usa.net

2004. május 20–23.

CRITICAL LINK 4

4th International Conference on Interpreting in the Community

Színhely: Stockholm, Svédország

Információ: Critical Link 2004 Institute for Interpretation and Translation
Studies

Stockholm University, S-106 91 Stockholm, Sweden Fax: + 46 8 16 13 96

E-mail: CL2004@tolk.su.se

Internet: <http://www.tolk.su.se/CL2004/index.html>

2004. augusztus 12–14.

TRANSLATION AND THE CONSTRUCTION OF IDENTITY

Színhely: Seoul, Korea

Szervező: International Association for Translation and Intercultural Studies
(IATIS)

Információ: Sung Hee Kirk, Sookmyung Women’s University

E-mail: iatis@sookmyung.ac.kr

2004. szeptember 27–29.

TRANSLATION STUDIES: DOUBTS AND DIRECTIONS

4th EST CONGRESS

Színhely: Lisszabon, Portugália

Szervező: Faculty of Arts, University of Lisbon, Portugal

Információ: Christina Schäffner, Fax: +44121 3596153

E-mail: C.Schaeffner@aston.ac.uk

KINGA KLAUDY

LANGUAGES IN TRANSLATION

**LECTURES ON THE
THEORY, TEACHING AND PRACTICE OF TRANSLATION**

With illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian

PART I.

THE THEORY OF TRANSLATION

PART II.

THE TEACHING OF TRANSLATION

PART III.

TRANSFER OPERATIONS IN TRANSLATION

PART IV.

LEXICAL TRANSFER OPERATIONS

PART V.

**GRAMMATICAL
TRANSFER OPERATIONS**

Orders to:

Scholastica Publishing House

Hungary 1123, Budapest, Kékgolyó u 30.

Fax: 00 36 1 212 83 20

E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

ISBN 963 206 839 4

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2002. IV. évfolyam, 1. szám

Fordításpolitika

Dróth Júlia

*A fordítástudomány és
a nyelvtudomány együttműködéséről*

Horváth Ildikó

*Nyelvi jogok és az Európai Unió
nyelvpolitikája*

A fordítás/tolmácsolás oktatása

Sándor Claudia

*Alkalmassági vizsga
a tolmácsolásban*

Műfordítás

Székely Gábor

*A lexikai fokozás kifejezése
A. P. Csehov Вишнёвый сад c.
drámájában és magyar, illetve
német fordításaiban*

Sebestyén Rita

*Salinger Zabhegyezője és a magyar
nyelvű fordítása körül kialakult vita*

Krónika

Doktori értekezések

a fordítástudomány köréből

Pápai Vilma

*Az értekezés tézisei
Az explicitációs hipotézis vizsgálata
angol–magyar és magyar–magyar
párhuzamos korpuszok egybevetésével*

Pajzs Júlia

Opponensi vélemény

Klaudy Kinga

Opponensi vélemény

Pápai Vilma

Válasz az opponensi véleményekre

Konferenciabeszámoló

Heltai Pál

*„Claims, Changes and Challenges” Az
EST III. Nemzetközi Kongresszusa.
Koppenhága, 2001. augusztus 30 –
szeptember 1.*

Könyvszemle

Kis Balázs

*Esselink, Bert: A Practical Guide to
Localization*

Cseresznyés Mária

*Campbell, Stuart: Translation into the
Second Language*

Szabó M. Helga

*Szabari Krisztina: Tolmácsolás.
Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és
gyakorlatába*

Dékány Edit

*Nord, Christiane: Fertigkeitt
Übersetzen*

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2002. IV. évfolyam, 2. szám

Fordításpolitikai

Ajtay-Horváth Magda
Az integráció nyelvi kihívásai.
Az euroszövegek nyelvformáló szerepe

Kramliné Szalai Virág
Magyarországi minőségmenedzsment a fordításban

Horváth Péter Iván
Mitől hiteles a fordítás?

Fordítástudomány

Heltai Pál – Juhász Gabriella
A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban

Forgács Erzsébet
A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben (Magyar–német kontrasztív vizsgálat)

Műfordítás

Cs. Jónás Erzsébet
Alakzatok a versfordításban (Alekszandr Blok Démon című versének két magyar szövegváltozata)

Olvassuk újra a klasszikusokat

Dróth Júlia
A fordítások minőségéről - Juliane House két könyvének ismertetése és kritikája a fordításpedagógia szemszögéből

Könyvek, kurzusok

Simigné Fenyő Sarolta
Jeremy Munday: Introducing Translation Studies – Theories and Applications

Lendvai Endre
Dirk Delabastita: Wordplay and Translation

Szabó Csilla
G. Láng Zsuzsa: Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről

Veresné Valentinyi Klára
Yves Gambier and Henrik Gottlieb (eds.): (Multi)media Translation. Concepts, Practices and Research

Fóris Ágota
Frecskay János: Mesterségek szótára

Szilágyi Nóra
Egy évet töltöttem Párizsban, az ESIT-en

BART ISTVÁN–KLAUDY KINGA

EURÓPAI UNIÓS FORDÍTÓISKOLA

EURÓPAI UNIÓS SZÖVEGEK
FORDÍTÁSA
ANGOLRÓL MAGYARRA

A könyv tíz hiteles európai uniós szöveg (rendelet, beszéd, hivatalos levél, jegyzőkönyv-tervezet, közlemény, feljegyzés, szerződés, határozat, állásfoglalás, CV-úrlap) fordítói szempontú elemzése révén mutatja be – és egyben oktatja is – az Európai Unió intézményeinek jellegzetes nyelvhasználatát.

CORVINA

Across

Languages and Cultures

A Multidisciplinary Journal for Translation
and Interpreting Studies

Főszerkesztő: *Klaudy Kinga*

Tanácsadó szerkesztő: *Sohár Anikó*

Szerkesztő: *Károly Krisztina*

Célok és témakörök

Az Across Languages and Cultures angol nyelvű multidiszciplináris folyóirat, amelynek célja, hogy nemzetközi szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő új tudományos kutatási terület a fordítástudomány (Translation Studies) művelői számára.

Tanulmányokat és recenziókat közöl a tág értelemben vett nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása területéről.

Témakörök: általános fordításelmélet, leíró fordítástudomány (pl. szépirodalmi, jogi, műszaki szövegek fordítása, médiafordítás, konzekutív és szinkrontolmácsolás, bírósági tolmácsolás, közösségi tolmácsolás stb.), alkalmazott fordítástudomány (pl. fordító- és tolmácsolás, fordítás-kritika, számítógéppel támogatott fordítás), többnyelvűség, interkulturális kommunikáció, nyelvpolitika és fordításpolitika.

Kéziratok benyújtása

Kéziratokat és szerkesztőségi levelezést kérjük az alábbi címre küldeni:

Across Languages and Cultures szerkesztősége

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Fordító- és Tolmácsolás Központ

1088 Budapest

Múzeum kert. 4. „F”

Telefon: (36-1) 2669-833/5894

E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

karolyk@ludens.elte.hu

asohar@elender.hu

Megrendeléseket a következő címre kérjük küldeni:

Akadémiai Kiadó, Vevőszolgálat, Pf. 245, 1519 Budapest

Fax: (06-1) 464-8201, e-mail: custservice@akkrt.hu

Alapítva: 2000

Méret: 17×25 cm
HU ISSN 1585-1923

Megjelenik:

évente

egy kötet

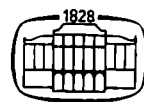
két füzeten

2003: Vol. 4

Előfizetési díj

kötetenként:

8960,-Ft áfával

AKADÉMIAI

KIADÓ

BUDAPEST

www.akkrt.hu

FORDÍTÁS TUDOMÁNY

2003. V. évfolyam, 1. szám

E számunk munkatársai:

Albert Sándor	Szegedi Tudományegyetem, BTK Francia Tanszék
Burián Mónika	Szegedi Tudományegyetem, JGYTF Francia Tanszék
Élthes Ágnes	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Kálmánné Horváth Bea	Pécsi Tudományegyetem, BTK, Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Klaudy Kinga	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Lesznyák Márta	Szegedi Tudományegyetem, BTK Pedagógiai Tanszék
Márta Anette	Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar
Papp Andrea	ELTE BTK Idegen Nyelvi Lektorátus
Ruzsiczky Éva	MTA Nyelvtudományi Intézet
Soproni András	Zrinyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem
Tóth Ágnes	Pécsi Tudományegyetem, BTK Idegen Nyelvi Lektorátus
Veresné Valentinyi Klára	Szent István Egyetem, Gödöllő
Zank Ildikó	Pécsi Tudományegyetem, BTK Idegen Nyelvi Lektorátus

ISSN 1419 7480

FOROITRÁSTUDÓIMÁNY 20003.

V. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM